

**T.C.
RECEP TAYYİP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI**

**TÜRK HUKUK MEVZUATINDAKİ GELİŞMELERİN FEMİNİST
HUKUK TEORİSİ AÇISINDAN ANALİZİ**

(Yüksek Lisans Tezi)

Selin ÖZBEDEN OFLUOĞLU

**Danışman
Doç. Dr. Burak KOÇAK**

**RİZE
2024**

KABUL VE ONAY

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalında, Doç. Dr. Burak KOÇAK danışmanlığında, Selin ÖZBEDEN OFLUOĞLU tarafından hazırlanan *Türk Hukuk Mevzuatındaki Gelişmelerin Feminist Hukuk Teorisi Açısından Analizi* adlı bu tez çalışması, 24/10/2024 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği/oy çokluğuyla başarılı bulunarak jürimiz tarafından **Yüksek Lisans Tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri	Unvanı, Adı SOYADI	İmza
Başkan :	Doç. Dr. Burak KOÇAK	
Üye :	Doç. Dr. Efe BAŞTÜRK	
Üye :	Dr. Öğr. Üyesi Derya Deviner ERGUVAN	

ETİK BEYAN

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Tezli Yüksek Lisans Programından mezun olmak üzere teslim ettiğim “Türk Hukuk Mevzuatındaki Gelişmelerin Feminist Hukuk Teorisi Açısından Analizi” adlı tezim, bilim ve araştırma etiği prensiplerine riayet edilerek tarafımdan yazılmıştır.

Tez çalışmamda, başka kaynaklardan aktarılan bütün bilgi ve alıntılar, Enstitünüz Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak açıkça gösterilmiştir. Kaynağı gösterilenler dışında kalan bütün bilgiler uygun araştırma yöntemi kullanılarak tarafımdan edinilmiş ve esere bu şekilde yansıtılmıştır. Şahsıma ait olmayan hiçbir bilgi, kasıt veya kusurlar, şahsıma aitmiş gibi gösterilmemiştir. İnternet kaynakları dâhil, sahibine/kaynağına atıf yapılmaksızın hiçbir bilgi kullanılmamıştır. Aksinin ortaya çıkması halinde doğacak bütün hukuki, idari, akademik ve etik sorumluluk tarafıma ait olacaktır. Eserin tesliminden sonra herhangi bir zamanda, bilim etiğine aykırılık tespit edilmesi ve / veya eserimle ilgili intihal veya intihal şeklinde anlaşılabilecek bir durumun ortaya çıkması halinde; Üniversiteniz ve eğitim kadronuzun hiçbir şekilde sorumlu tutulmayacağını hür irademle kabul, beyan ve taahhüt ederim.

24/10/2024

Selin ÖZBEDEN OFLUOĞLU

ÖNSÖZ

Bu tez, feminist hukuk perspektifinden, hukukun toplumsal cinsiyet eşitliği üzerindeki rolünü incelemeyi amaçlayan bir çalışma olarak ortaya çıkmıştır. Feminist hukuk teorisinin, hukukun toplumsal normlar üzerindeki etkilerini anlamada sunduğu katkılar ve bu teorinin hukuk sistemlerinde nasıl bir dönüşüm yaratabileceğine yanıt aramak, bu çalışmanın temel motivasyonunu oluşturmuştur. Hukuk ve feminist teori arasındaki ilişkiyi incelemek, toplumsal cinsiyet eşitsizlikleriyle mücadele etmek ve feminist teorilerin hukuki pratiklere entegrasyonunu sağlamak için yürütülen bu çalışmada, feminist perspektiflerin hukukun farklı alanlarındaki uygulamalarını nasıl etkilediğine dair analizler yapılmıştır. Bu bağlamda, mevcut hukuki normların toplumsal cinsiyet eşitsizliğine nasıl katkıda bulunduğu ve bu normların feminist hukuk teorisi ışığında nasıl dönüştürülebileceği konularında literatüre katkıda bulunmak hedeflenmiştir.

Bu tez çalışmasında, öncelikle tarihsel olarak ve farklı feminist teorilerle kadının problemleri konumu açıklanmaya çalışılmıştır. Daha sonra feminist hukuk teorileri ile birlikte, hukuka mevcut dili, normları ve uygulamaları nedeniyle feminist eleştiriler getirilmiş ve feminist metotlar açıklanmıştır. Son olarak, feminist hukuk bakımından Türk hukukundaki mevcut duruma eleştiriler ve geleceğe yönelik önerilerde bulunularak cinsiyet eşitliği mücadelesine katkı sağlamak hedeflenmiştir.

Bu tez sürecimde başından sonuna kadar her türlü desteği sağlayan, akademik olarak yönlendiren ve yüreklendiren değerli danışmanım Doç. Dr. Burak KOÇAK'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca, bu hayattaki en önemli destekçilerim, her koşulda yanımda ve elleri hep üzerimde olan, bana benden çok inanan değerli anneme ve babama; sabrıyla ve anlayışıyla hep yanımda olan sevgili eşime sonsuz teşekkürler. Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin her alanda kendini gösterdiği bir dünyada, kadınlar olarak özgürlüğümüze, haklarımıza ve gücümüze inanmamızda öncü olan Mustafa Kemal Atatürk'e sonsuz minnetle...

Selin ÖZBEDEN OFLUOĞLU

RİZE/2024

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	I
ETİK BEYAN.....	II
ÖNSÖZ	III
İÇİNDEKİLER	IV
ÖZET	VI
ABSTRACT.....	VII
KISALTMALAR.....	VIII
GİRİŞ	1
1. FEMİNİZME GENEL BİR BAKIŞ	4
1.1. Feminizm	5
1.2. Feminizmin Doğuşu ve Gelişimi	7
1.2.1. Birinci Dalga Feminizm	12
1.2.2. İkinci Dalga Feminizm	18
1.2.3. Üçüncü Dalga Feminizm.....	21
1.3. Feminizm Türleri	22
1.3.1. Liberal Feminizm	23
1.3.2. Radikal Feminizm	27
1.3.3. Kültürel Feminizm	31
1.3.4. Postmodern Feminizm	33
2. FEMİNİST HUKUK.....	36
2.1. Feminist Hukuk Eleştirisi	37
2.2. Hukuka Feminist Yaklaşımlar	40
2.2.1. Patriyarka/Ataerkil Kavramı.....	41
2.2.2. Toplumsal Cinsiyet	45
2.2.3. Aynılık ve Farklılık Yaklaşımları	50
2.2.4. Kamusal ve Özel Alan	54
2.3. Feminist Hukuk Teorileri	57
2.3.1. Liberal Feminist Hukuk Teorisi	58
2.3.2. Kültürel Feminist Hukuk Teorisi	61
2.3.3. Radikal Feminist Hukuk Teorisi	62

2.3.4. Postmodern Feminist Hukuk Teorisi	64
3. FEMİNİST PERSPEKTİFTEN TÜRK HUKUK MEVZUATI ANALİZİ VE FEMİNİST METOTLAR	66
3.1. Feminist Perspektiften Türk Hukuk Mevzuatının Genel Çerçevesi	66
3.2. Feminist Hukuk Metodolojisi ve Feminist Metotlar	71
3.2.1. Kadın Soruları Sorma	76
3.2.2. Feminist Pratik Akıl Yürütme	78
3.2.3. Bilinç Yükseltme	81
3.3. Türk Anayasa Hukuku ve Temel Kanunlarına Feminist Yaklaşımlar ve Eleştiriler	85
3.3.1. Türk Anayasa Hukukuna Feminist Yaklaşım	85
3.3.2. Türk Medeni Kanunu'na Feminist Yaklaşım	90
3.3.3. Türk Ceza Kanunu'na Feminist Yaklaşım	94
3.3.4. İş Kanunu'na Feminist Yaklaşım	101
4. SONUÇ	108
KAYNAKÇA	116

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Ana Bilim Dalı : Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

Tez Türü : Yüksek Lisans Tezi

Danışman : Doç. Dr. Burak Koçak

Hazırlayan : Selin Özbeden Ofluoğlu

Yıl : 2024

Sayfa Sayısı : 123

ÖZET

**TÜRK HUKUK MEVZUATINDAKİ GELİŞMELERİN FEMİNİST HUKUK
TEORİSİ AÇISINDAN ANALİZİ**

Feminizm, içinde bulunduğumuz eril egemenliğin toplumun tüm alanına yayılmış ve hatta sorgulanmaya gerek duyulmayacak derecede benimsenmiş bir düzen olduğunu savunmaktadır. Feminist hukuk, bu eril iktidarın hukuki ve siyasi tarafına odaklanan, eleştirel bir hukuk dalıdır. Zira hukuk alanındaki kadın sorunları, günümüzde politik bir sorun haline de gelmiştir. Feminist hukuk, kadınların ikinci planda ve baskıyla yaşamak zorunda kaldıkları, eril yapıların içinde var olma mücadelesi verdikleri düzeni algılama, tanımlama ve ona karşı mücadele etme yöntemleri geliştirmeye çalışmaktadır. Devlet, yasal olarak kadın ve erkek eşitliğini sağlamanın yanında, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin altında yatan sosyal, kültürel, ekonomik, hukuki faktörleri belirleyerek ortadan kaldırmakla da yükümlüdür. Türkiye’de toplumsal cinsiyet eşitliği yasal düzenlemelerle iyileştirilmeye çalışılsa bile bu düzenlemelerin uygulamaya geçmesinde ve günlük hayatta işlerlik kazanmasında hala sorunlar yaşandığı görülmektedir. Bu çalışmada, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ve bazı temel kanunları nezdinde, kadına ilişkin hükümler ele alınmış, toplumsal cinsiyet eşitliğine uyan ve uymayan maddeler ve kararlar incelenmiş; uymayanlar hakkında feminist eleştirilerde ve önerilerde bulunulmuştur. Hukukun eril olduğu ve ataerkil düzeni koruduğu iddiası ve bunu hangi yollarla yaptığı bu tezin çıkış noktasını oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Feminizm, Toplumsal Cinsiyet, Feminist Hukuk, Feminist Metot, Türk Hukuku

Recep Tayyip Erdogan University Institute Of Graduate Studies

Department : Political Science and Public Administration

Thesis Type : Master Thesis

Supervisor : Doç. Dr. Burak Koçak

Author : Selin Özbeden Ofluoğlu

Year : 2024

Pages : 123

ABSTRACT

ANALYSIS OF DEVELOPMENTS IN TURKISH LEGAL LEGISLATION IN TERMS OF FEMINIST LEGAL THEORY

Feminism argues that the current patriarchal dominance has permeated all areas of society and has been adopted to such an extent that it does not even require questioning. Feminist jurisprudence is a critical branch of law that focuses on the legal and political aspects of this male power. Indeed, issues concerning women in the field of law have also become a political issue today. Feminist law seeks to develop methods for perceiving, defining, and combating the system in which women are forced to live in a subordinate position and struggle for existence within patriarchal structures. The state is obligated not only to ensure legal equality between women and men but also to identify and eliminate the social, cultural, economic, and legal factors underlying gender inequality. Although efforts have been made to improve gender equality in Turkey through legal regulations, it is evident that there are still issues in the implementation of these regulations and their effectiveness in daily life. This study examines the provisions related to women in the Constitution of the Republic of Turkey and some fundamental laws, analyzing the articles and decisions that comply with and do not comply with gender equality; feminist critiques and suggestions are provided regarding those that do not comply. The assertion that the law is male-oriented and preserves the patriarchal order, along with the means by which it does so, forms the starting point of this thesis.

Keywords: Feminism, Gender, Feminist Law, Feminist Method, Turkish Law

KISALTMALAR

AB	:	Avrupa Birliği
ABD	:	Amerika Birleşik Devletleri
AİHM	:	Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
CEDAW	:	Birleşmiş Milletler Kadınlara Yönelik Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi
ILO	:	Uluslararası Çalışma Örgütü
İK	:	İş Kanunu
NOW	:	National Organization of Women
TC	:	Türkiye Cumhuriyeti
TCK	:	Türk Ceza Kanunu
TMK	:	Türk Medeni Kanunu

GİRİŞ

Bilim, teknoloji, tıp, psikoloji gibi birçok alanda gelişmiş, yapay zekâ evresine geçilmiş bir çağda yaşarken, elbette hukuktan ve adaletten beklentimiz de oldukça yüksektir. Böylesine gelişmiş bir çağda, bugün hala kadının olması gereken konumda olamamasını tartışmak aslında çağın hakkını veremediğimizin bir göstergesidir. Kaçınıcı yüzyılda olursak olalım, eşit, adil ve özgür bir düzen olmadıkça feminizm her zaman mücadelesini sürdürüyor olacaktır. Feminizm, her alanda kadın ve erkek eşitliğini savunan bir ideoloji olarak; oklarını hukuk sistemine çevirmiş, en güçlü eleştirilerini yöneltmiş ve feminist hukuk teorileri ortaya çıkmıştır. Feminist hukuk teorisi, kadının ikincil konumuna itilmesinde hukukun rolünü sorgulamakta ve değişim talep etmektedir. Hukukun cinsiyetçi normları, dili, yargıları, kararları toplumsal düzeni belirlemekte ve bu düzenin içinde kadını kendi eril bakış açısına göre yerleştirmektedir. Bu tezin amacı ve çıkış noktası, feminist hukuk teorisinin hukuka yönelttiği temel eleştirileri; hukukun ataerkilliği, kullandığı eril dili, geleneksel metotları, kadın deneyimlerini göz ardı edişi gibi problemleri açığa çıkarmak ve bu problemlere feminist çözüm önerileri getirmektir.

Feminizme göre, erkek egemen toplumlardaki hâkim erkek değerleri ve bakış açısı, kadınlar üzerinde yoğun bir baskı oluşturmakta ve bugün bu baskının birçok çeşidi dünyanın hemen hemen her yerinde devam etmektedir. Feminist bakış açısına göre hukuk, liberal rejimlerde güçlü bir kaynak olarak meşruiyetin sembolü olarak kabul edilmekte ve devlet, sosyal güç ilişkilerini hukuk aracılığıyla düzenlemektedir. Hukuk, eril bakış açısının onaylandığı ve meşrulaştırıldığı bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda, hukuk aracılığıyla eril baskı kurulabilmekte; baskı ve zorlama meşrulaştırılmakta ve eril egemenlik kadın üzerinde kurumsallaştırılmaktadır (MacKinnon, 1982: 524).

Feminist hukukun temel amacı, kadınların her alandaki statüsünü geliştirmek için kadınların koşullarını hukuki açıdan analiz etmek ve bu konuda somut kazanımlar elde etmektir. Bu yönüyle feminist hukuk, hukukun maddi koşulları ve insan yaşamındaki somut sonuçlarıyla ilgilenmektedir. Dolayısıyla, hukuktaki cinsiyete dayalı eşitsizliği ortadan kaldırmaya ve kadının sistematik olarak dışlanmışlığını açıklığa kavuşturmaya çalışmaktadır. Ayrıca feminist hukuk, tarih, antropoloji,

ekonomi, felsefe, sosyoloji gibi birçok disiplinden etkilenmesi bakımından, disiplinler arası ve evrenseldir. Disiplinler arası bir alan olarak gelişmeye devam eden feminist hukuk, özellikle son yirmi yılda, hukuk fakültelerinden özerk bir hukuk alanı olarak tanınmaktadır (Yüksel, 2003: 2).

Son dönemlerde hukukta kadının durumunu iyileştirmeye yönelik düzenlemeler yapılmaktadır. Ancak, bu düzenlemelerle amaçlananlar ile ortaya çıkan sonuçlar bazen paralellik göstermemektedir. Feminist hukuk teorisi, cinsiyet eşitliğini sağlamayı amaçlayan hukuki düzenlemelerin eksik veya hatalı noktalarını, kendine özgü metotlar ile ortaya çıkarmaya çalışmaktadır. Feminizm, bir sorunu yalnızca incelemek için ele almakla kalmaz, aynı zamanda o soruna çözüm bulmayı ve durumu değiştirmeyi hedeflemektedir. Somut yaşam deneyimlerinden hareket ederek, teori ile pratiği birleştirmek feminizmi önemli kılan bir özelliktir. Bu açıdan, feminist yaklaşımın hukuku çalışma alanı olarak seçmesi anlamlı ve önemlidir. Feminist hukuk, birçok hukuk kuralının kadınlar lehine değiştirilmesinde büyük role sahiptir. Hukuk düzeninin ataerkillik üzerine inşa edilmesini eleştiren feminist hukuk teorisi, hukuki düzenlemelere feminist bakış açısıyla yaklaşarak, toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlandığı, ideal bir hukuk sistemine ulaşılabileceğine inanmaktadır.

Araştırma sorusu olarak, “Türk hukuk sistemindeki toplumsal cinsiyet rolleri hukuki düzenlemelere nasıl yansımaktadır ve bu yansımalar feminist hukuk bakış açısıyla ne tür eleştiriler getirir?” belirlediğimiz bu tezde, hukukta kullanılan dil ve metodoloji, göz ardı edilen deneyimler ve ihtiyaçlar, bastırılmaya çalışılan adalet ve eşitlik seslerinin duyurulması ve bu sorunların çözülmesi için feminist metotların kullanılması gerektiği ileri sürülmektedir. Bu çalışma, hukukun ataerkilliği koruma ve sürdürmedeki rolünü ve Türk hukukundaki gelişmeleri incelemesi açısından bir değer taşımaktadır

Bu tez kapsamında tüm feminist teorilerin ve tüm kanunların incelenmesi mümkün olmadığı için bu tezin sınırlılığını dört temel feminist hukuk teorisi ve Türk Anayasa hukuku, Medeni Kanunu, Ceza Kanunu ve İş Kanunu oluşturmaktadır.

Üç bölümden oluşan bu çalışmanın birinci bölümünde feminizm kavramı, feminizmin tarihi ve feminizm türleri genel bir çerçevede ele alınarak feminizm hakkında temel bilgiler aktarılmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde, feminist hukukun tanımına, eleştirisine ve hukuka feminist yaklaşımda bulunurken üzerinde durulması

gereken kavramlara yer verilmiş; liberal, kültürel, radikal, postmodern feminizmin hukuk teorileri, hukuktan beklentileri ve hukuka bakış açıları ele alınmıştır. Tezin en önemli kısmını oluşturan üçüncü bölümde ise, Türk hukuk mevzuatına feminist perspektiften yaklaşılmış; daha sonra hukukta kullanılması gerekli görülen feminist metodoloji ve metotlar açıklanmış; son olarak da T.C. Anayasası ve temel kanunlar kadın ve erkek eşitliği, kadının dezavantajlı durumları ve yeni düzenlemeler çerçevesinde incelenmiş, gerekli eleştiriler yapılmış, kanunlarda yapılan değişiklikler ve yapılması gereken değişiklikler tartışılmıştır. Bu tezin yöntemsel çerçevesi feminist araştırma ve feminist tarih yazımı literatürleri incelenerek çizilmeye çalışılmış ve bu ilkeler doğrultusunda, nitel çalışma şeklinde literatür taraması yapılarak hazırlanmıştır.

1. FEMİNİZME GENEL BİR BAKIŞ

Feminizm, önceki yüzyıllarda yaşayan kadınların eşitlik ve hak mücadelesi üzerine ortaya çıkmış, zamanla hem düşünsel hem eylemsel olarak gelişen, özü eşitliğe dayanan ve canlılığını koruyan bir ideolojidir. Feminizmin çeşitli tanımları bulunmaktadır; ancak genel anlamda, kadınların sistematik olarak maruz kaldıkları baskı düzenini algılama, politik bir çerçevede tanımlama ve bu düzenle mücadele stratejileri geliştirme sürecini ifade etmektedir (Çakır, 2014a: 416).

Feminizm, cinsiyetler arası eşitsizlikten yola çıkarak, toplumsal iktidarın bizim doğru bildiklerimizi nasıl doğru haline getirdiğini ve bu doğruların toplumsal iktidarı nasıl biçimlendirdiğini incelemektedir. Feminist hukukçu Catharine A. MacKinnon'a göre, feminist kuramın eleştirdiği nokta, bedenlerin toplumsal anlamlarının hayat içindeki her durumda ve fırsatta belirleyici olmasıdır; çünkü cinsiyet ayrımında zorluk çeken taraf her zaman kadınlar olmuştur (2020: 9). Erkeklerle kıyasla, toplumsal katkıları kısıtlanan, yetersiz görülen, sınırlarına tecavüz edilen, hak ettikleri değer verilmeyen kadınlar, toplumsal var oluşlarını belirlemekten alıkonulmaktadırlar. Feminist kuram, bunların nedeninin temelde toplumsal cinsiyet eşitsizliği olduğuna inanmaktadır. Cinsiyetler arasındaki eşitsizliği biyolojik farklılıklara dayandırmak, bu eşitsizliğin meşru ve değiştirilemez olduğu anlamına gelmektedir; bunun yerine toplumsal bir eşitsizlik olarak ele almak daha yerinde olacaktır (MacKinnon, 2020: 60). Feminizmin burada vurgulamak istediği; sorun cinsler arasındaki farklılıklar değildir, sorun toplumsal cinsiyettir. Aşağıda feminizmin ne anlama geldiğinden, amaçlarından, hedeflerinden ve tarihsel arka planından bahsedilmektedir.

Tezin temel araştırması üçüncü başlık altındaki Türk hukuk mevzuatındaki gelişmeler olduğu için okuyucuya bu kısma gelmeden önce feminizm, feminizmin tarihi, feminist hukuk ve temel toplumsal cinsiyet tartışmaları gibi konular ilgili başlıklar altında verilmiştir. Böylece okuyucunun üçüncü bölüme gelmeden önce feminizm ve feminist hukukun temel konuları hakkında bilgilendirilmesi amaçlanmıştır. Feminist hukuk teorisini doğru anlayabilmek için ilgili bölüm öncesinde patriyarka, toplumsal cinsiyet, aynılık/farklılık yaklaşımı, kamusal ve özel alan gibi feminist teorinin temel tartışma konularına değinilmiştir.

1.1. Feminizm

Feminizm, toplumsal cinsiyet temelli sömürü ve baskıyı sona erdirmeyi, eşitliği teşvik etmeyi ve toplumda kadın haklarını artırmayı amaçlayan bir harekettir. Cinsiyetçi inanç ve eylemlere meydan okumaya çalışmakta ve bunları ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır. Feminizm, kadınların cinsiyetleri nedeniyle tarih boyunca baskıya ve sömürüye maruz kaldıkları iddiasından yola çıkmaktadır. Bu baskı ve sömürü, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini sürdüren, kadınların fırsatlarını ve özgürlüklerini sınırlandıran derin toplumsal normlar yaratmıştır (Şahin, 2017: 474).

Feminizme göre, kadınlar sistematik olarak bastırılmakta ve bu doğal ya da biyolojik nedenlerden kaynaklanan bir baskı değildir. Kadınlar, erkeklere göre ikincil bir konuma yerleştirilmiş olup düzenli olarak ezilmektedir. Feminizm, bu ikincil konumun değiştirilebileceğini savunmaktadır. Feminizmin iddiası şudur; cinsiyetler arasındaki ilişkiler politiktir ve politik mücadele ile bu ilişkiler arasındaki eşitsizlik eşit hale getirilebilir (Özgün, 2014: 379). Eşitlik talebiyle yola çıkan feminizm, zamanla kadınların toplumdaki yerini, kimliklerini ve söylemlerini biçimlendiren eril düzene meydan okumak anlamını da içermiştir (Arat, 1991: 20). Feminizm, kadınların erkek gibi olmayı amaçlamadığı, kendi özgün kimlikleri, bakış açıları ve deneyimleri ile tanındığı ve kabul gördüğü bir düzen hedeflemektedir (Cevizci, 1999: 340).

Erken dönem feministler, kadınların kimliğini belirleyen unsurların bedenleri, cinsiyetleri ya da üremeleri olmadığını; toplum, gelenek, ilkeler, inançlar, önyargılar olduğunu vurgulamışlardır. Kadınların genetiği, onların kimliğini belirlemez; yaşadıkları çevre belirler. Bu kimlik, değiştirilebilirdir. Bunu kabul ettiğimizde, toplumsal değişimin, dönüşümün ve gelişimin önü açılır. Dolayısıyla feministler, kadınlara atfedilen güçsüz, mantıksız, duygularıyla hareket eden, zayıf gibi etiketleri reddeder; bağımsızlıkları ve her alanda hür iradeye sahip olabilmeleri için mücadele ederler (Chanter, 2019: 29).

Feminizme önemli katkıları olan Simone de Beauvoir, İkinci Cins kitabında, erkek bakış açısının nesnel ve evrensel kabul edildiğini; bu yüzden erkeklerin, erkeklerle ilgili bir kitap yazmasının gereksiz olduğuna değinmektedir. Zaten insanlık hakkında bir açıklama yapmak, erkek bakış açısını açıklamak anlamına gelmektedir. Bir kadının, kadınların durumu hakkında bir kitap yazması ise olağan olandır; çünkü kadın ötekidir, asli değildir, erkek ise mutlak, asli ve öznedir. Beauvoir'a göre, kadın

ve erkek arasında asimetrik bir ilişki vardır ve kadının konumu erkeğe göre belirlenir (2021: 92-100).

Feminizm, tarih boyunca yerleşmiş olan, kadınların yaradılış olarak erkekten daha aşağı olduğu varsayımını reddederek yola çıkmaktadır. Kadınların erkeklerin yaptıkları işleri yapamayacağı düşüncesinin, kadınların erkeklere göre eksik eğitilmesinden kaynaklandığını vurgulayarak devam etmektedir. Erkeklere gösterilen ayrıcalıklar, verilen eğitimler kadınlara da aynı oranda verildiği takdirde kadınların doğuştan eksik olmadığı anlaşılabacaktır. Toplumdaki yaygın görüşlerin aksine feminizm, kadınların biyolojik yapılarının, doğurgan olmalarının, onların kamusal alanda, siyasi alanda veya özel alanda başarılı işler yapmalarına engel teşkil etmediğini savunmaktadır.

Platon, Devlet adlı kitabında yarattığı ideal devlette kadınların şehir muhafızı ya da filozof kral olmasında bir engel olmadığını ileri sürmektedir (2006: 201). Erkekler kendi aralarında nasıl bazı farklılıklara sahipse, bazılarının kel, bazılarının saçlı olması gibi; kadınların da erkeklerden farklı özelliklere sahip olmasının yönetme becerileriyle bir ilgisi olmadığını vurgulamaktadır. Kadınların doğurgan olmaları, onların yönetimde söz sahibi olmamaları için geçerli bir sebep değildir. Platon, bir feminist sayılmasa da erken dönemde bunları dile getirmesi oldukça önemlidir. Platon'un bu görüşlerinin her sınıfı kapsamadığını, yönetici sınıf yani erkek yöneticilerin eşlerini kapsadığını da belirtmek gerekir (Chanter, 2019: 28-29).

Feminizme yapılan birçok eleştirinin yanında, bazı yanlış algılar da oluşmuştur. Bell Hooks'un özellikle üzerinde durduğu bir nokta vardır; feminizm "erkekler gibi olmak istemeyen bir avuç öfkeli kadın" değildir, cinsiyetçiliği ortadan kaldırmaya çalışan bir harekettir. Asıl meselenin bu olduğu anlaşıldığında feminizmin herkes için olduğu da anlaşılabacaktır (2016: 8).

Feminizm, cinsler arası eşitliği, adaleti savunur ve ataerkil zihniyeti reddederken kendi yöntemlerini oluşturmuş, hukuk, siyaset, ekonomi, felsefe gibi alanları da kapsayan evrensel bir harekettir. Teori ve pratik olarak bir bütünlüğe sahip olan feminizm, yaşamın her alanında kadınlar için eşitlik ve adalet için mücadele etmektedir.

MacKinnon'a göre feminizm, bir iktidar kuramıdır (2020: 189):

"Kendileriyle aynı durumdaki erkeklerin tersine kadınlar sistematik olarak fiziksel güvensizlik içinde bırakılmış; cinsel aşağılama ve şiddetin hedefi olmuş;

aşağılanmış ve kişilikleri çiğnenmiş; saygı, güvenilirlik ve çareden mahrum bırakılmış, susturulmuş, sorunlarını dile getirmeleri, çıkarlarını temsil etmeleri engellenmiştir. Genelde erkeklere, erkek oldukları için bunların hiçbirini yapılmamıştır.”

Kadınlar tarih boyunca ekonomik, kültürel, toplumsal açıdan çeşitli olumsuz durumlara maruz kalmıştır. Ev içinde ekonomik, fiziksel ve psikolojik olarak sömürülen kadınların durumu köleliğe benzetilmiştir. Kadınların kişisel haklarının yenildiği, saygı görmedikleri ve ayrıca bu sorunları ifade etme konusunda engellendikleri vurgulanmaktadır.

1.2. Feminizmin Doğuşu ve Gelişimi

“Feminizm” terimi ilk olarak 1872’de Fransız yazar Alexander Dumas tarafından, o dönemde ortaya çıkan bir kadın hakları hareketini tanımlamak için kullanıldı. “Kadınların toplum içindeki rolünü ve haklarını genişletmeyi öngören bir doktrin” olarak tanımlanan feminizm sadece düşünceden oluşmamakta, eylemleri de içermektedir (Michel, 1993: 6).

Feminist hareket genellikle birinci, ikinci ve üçüncü dalga olarak adlandırılan dönemler ile ele alınmaktadır. Her dalga farklı zaman dilimleri, farklı temalar ve öncelikleri kapsamaktadır. Bu dönemlendirme, feminist hareketin gelişimini anlamak için kolaylık sağlasa da her dönem arasında keskin sınırların olmadığını, bazı temaların iç içe geçmiş olduğunu unutmamak gerekmektedir. Feminizmin tarihsel gelişiminin belirli evreler ile değerlendirilme nedeni, kadınların ve feminist grupların zaman içinde çeşitli taleplere ve sorunlara sahip olmaları; erkeklerin iktidarı elinde tutukları toplumsal bir formasyon anlamına gelen patriyarka¹ sistemi ve kapitalist sistemi farklı perspektiflerden eleştirmeleridir.

Dalgalara geçmeden önce, ilk feminizm tohumlarının çok daha öncesinde atıldığı görülmektedir. 18. yüzyıl öncesinde henüz sistematik bir hareket halinde örgütlenmemiş olmasına rağmen, kendisinden sonraki düşünceleri etkilemiş olan feminist fikirlerin olduğu döneme “protofeminist çalışmalar dönemi” denilmektedir (Pilcher ve Whelan, 2004: 89).

Feminizm 18. yüzyıldan itibaren hız kazanmış olup, kökenleri çok daha eskiye dayanmaktadır. Kadın hakları ve cinsiyet eşitliği konusu, tarih boyunca farklı zamanlarda ve coğrafyalarda, farklı biçimlerde ele alınmıştır. Erken dönemde cinsiyet

¹ Patriyarka kavramı, bu çalışmanın 2.2.1. başlığı altında geniş olarak ele alınmıştır.

eşitliğinin savunulmasına bir örnek olarak; Platon'un "Devlet" adlı kitabında, kadınların erkeklerle eşit kapasitelere sahip olduğu, aynı eğitimi almaları gerektiği ve devlet yönetiminde erkeklerle eşit olmaları gerektiği savunulmuştur (2006: 203).

20. yüzyılın en önemli feministlerinden Beauvoir, ilk feminist olarak İtalyan kadın yazar Christine De Pizan'ı görmüş ve kendisini "kalemimi cinsiyete karşı kullanan ilk kadın" olarak nitelendirmiştir (2021: 130). De Pizan, 14. yüzyılda yazdığı *The Book of the City of Ladies (Kent Kadınlarının Kitabı)* adlı eserinde, Ortaçağ'da kadın ve erkek ilişkilerini analiz ederek, kadınların kamusal alanda var olmaları gerektiğini savunmuştur. Bu kitabın, Avrupa'nın ilk feminist düşüncelerini oluşturduğu söylenebilir (Öz Yıldız, 2019: 7). De Pizan'ın özellikle üzerinde durduğu "kızların eğitimi ve barışçı bir toplum" temaları feminist düşünce tarafından benimsenmiştir (Michel, 1993: 34).

15. ve 16. yüzyıllarda, kadınlar aile içine hapsedilmeye çalışılmış, ataerkil bir aile düzeni kurmak için kadınlara çeşitli baskı yöntemleri uygulanmıştır. Roma hukukundan alıntılar farklı coğrafyalara da yayılmaya başlamıştır: "Sonunda, 16. yüzyılda evli kadın hukuken tam anlamıyla kısıtlı bir kişi durumuna düşer. Kocasının ya da yargıcın izni olmaksızın yaptığı hukuki işlemlerin hepsi geçersiz sayılır. Bu gelişme kocanın yetkilerini öylesine geliştirir ki sonunda erkek ailede bir tür ev içi krallık kurar." (Michel, 1993: 34). Aynı yüzyıllarda, Avrupa ülkelerinde kadınların toplumdaki konumları ve mesleklerinde değişiklikler olmaya başlamıştır. Manastırlar kapatılmış ve kilisenin üniversitelerine kadınlar alınmamıştır. Manastırlarda aldıkları eğitimler sayesinde hekimlik, ebelik, ilaç yapma gibi alanlarda kendilerini geliştiren kadınların olanakları ellerinden alınmaya başlanmış, bu alanlarla çalışan kadınlar büyücülikle suçlanarak itibarsızlaştırılmış ve erkek egemenliği iyice baskıcı bir hale gelmiştir. Ancak kadınlar, bu kısıtlamalara ve baskılara karşı mücadele etmiş, o dönemdeki mücadeleler kadın haklarının gelişiminde önemli bir rol oynamıştır.

Rönesans'la birlikte birey haklarına ve insan özgürlüğüne yapılan vurgu, eve hapsedilmeye çalışılan kadınların hakları üzerine düşüncelerine ve farkındalık kazanmalarına ön ayak olmuştur. Montaigne'in manevi kızı olan Marie de Gournay, yazmış olduğu *Kadınlar ve Erkekler Arasında Eşitlik, Kadınların Şikâyetleri* adlı kitaplarında, yaşadığı dönemdeki kadınların maruz kaldığı baskılara tepkisini " tüm

iyi şeyler onlara yasak, onlara özgürlük çok görülüyor ve tüm erdemlerden yoksun oldukları savlanıyor” şeklinde dile getirmiştir.(Öz Yıldız, 2019: 7).

1643'te İngiltere'deki iç savaş sırasında yaklaşık beş bin kadın savaşa karşı çıkmış, barış için Londra'da avam kamarası önünde eylem yapmışlardır. Kadınlar savaşın getirdiği zorluklara ve kayıplara tepki göstererek, barışın sağlanması için seslerini duyurmaya çalışmışlardır. 1647'de hizmetçiler uzun çalışma saatlerine ve zor çalışma şartlarına karşı çıkmak için parlamentoya dilekçe vermişlerdir. 1651'de borç yüzünden hapse atılan kadınların haklarını savunmak için de girişimlerde bulunulmuştur (Michel, 1993: 43). Bu erken dönem girişimleri, ekonomik zorluklarla mücadele eden kadınların sosyal, ekonomik ve politik haklarına yönelik önemli adımlardır (Yükselbaba, 2016: 124).

1647 yılında İngiltere'de kadınların verdiği dilekçe, ikincilleştirilmelerine karşı ses çıkardıklarının erken bir örneğidir (Rowbothom, 1994: 16):

“Kadınlar sizin gözlerinizde öylesine küçümsenen varlıklardır ki, onların dilekleri ya da yakınmaları hiçbir biçimde dikkate alınmaya değmez. (...) Ama bizim bütün gücümüzle savunduğumuz barış ve gönencimiz her gün zor kullanarak gelişigüzel bir biçimde yerle bir edilip ayaklar altına alındığı zaman, bunu algılayamayacak kadar duyudan yoksun, alık ve akılsız olduğumuz düşünülebilir mi? Erkekler, askerler tarafından yataklarından çıkarılıp zorla evlerinden alınırken, kendileri, karıları, çocukları ve aileleri korkulara sarılıp darmadağın edilirken, bizleri evlerimizde tutabilir misiniz? (...) Sessizce oturup evlerimizde mi kalalım?”

Bu belge, kadınların o dönemdeki toplumsal ayrımcılığa sessiz kalmadıklarının, haklarını savunmak için mücadele ettiklerinin bir göstergesidir.

Wollstonecraft'ın 1792 yılında yayınladığı *A Vindication of the Rights of Woman (Kadın Hakları Savunusu)* kitabı ilk modern feminist metin olarak kabul edilmektedir (Donovan, 2014: 21). Wollstonecraft, kitabında bir tezatlıktan da bahsetmektedir; “Rasyonel kararlar alamayan, yönetim ve liderlik becerileri yetersiz olan kadınlara çocuk yetiştirmek gibi çok önemli bir görev nasıl olur da verilir?”. Bu eserini Fransız bakanı Talleyrand'a ithafen yazan Wollstonecraft, yeni yapılan anayasada kadın haklarına yer verilmezse devletin bir tiranlık olacağını vurgulamıştır (2012: 225).

17. yüzyılın önemli kadın figürlerden olan, İngiltere'den Amerika'ya gelen Anne Hutchinson, ilk kadın dini lider olarak İncil'in kadınlara bakış açısını tartışmaya açmış, sonrasında tutuklanarak sürgüne gönderilmiş ve öldürülmüştür. Protofeminist dönemin başka önemli yazarlarından Olympe de Gouges, 1791'de Fransız Devrimi sırasında, *Les Droits de la femme (Kadın Hakları)* adlı bir el broşürü yayınladığı için

idam edilmiştir. 1790'da Amerikalı Judith Sargent Murrey, *On the Equality of the Sexes (Cinsiyetler Arasındaki Eşitlik Üzerine)* adlı kitap yayınlamıştır (Donovan, 2014: 21). Amerika'daki ilk Afrika kökenli kadın yazar olan Jarena Lee, 18. yüzyılda çok fazla baskıya maruz kalmış ve kilise tarafından cezalandırılmıştır (Öz Yıldız, 2019: 7).

John Stuart Mill 1869'da yayımlanan "*Kadınların Köleleştirilmesi Üzerine*" adlı yazısında, kadınların sınırlarının ev ve annelik olarak belirlenmesinin nedeninin gelenek olduğunu söylemektedir. Ona göre, kadınları mantıklı kararlar veremeyen, iyi siyaset ve liderlik yapmaktan yoksun insanlar olarak tanımlamak için önce kendilerini kanıtlama imkânı verilmesi gerekmektedir (Chanter, 2019: 31). Feministler, kadınların erkeklerle aynı yeteneklere sahip olduğunu, bunları ortaya çıkartabilmeleri için gereken koşulların sağlanması gerektiğini savunurlar. Kadınların erkeklerden eksik görülmesinin nedeni, doğaları değil, toplumdaki koşullar ve adetlerdir.

17. yüzyılda İngiltere'de üst düzey kadınların bir araya gelerek politik ve sanatsal konularda fikir paylaşımı yaptıkları, edebi ve entelektüel konular hakkında tartıştıkları salonlar, kadın hakları konusunda farkındalık kazanılan, feminist fikirlerin oluştuğu yerler olarak kabul edilmektedir (Yükselbaba, 2016: 124). Fransız Devrimi sürecinde, bu salonlar kadınların kamusal alana girme çabalarını göstermektedir. Üst sınıf kadınlar, kamusal alanda yer edinebilmek için siyasi ve sosyal konuların konuşulduğu salonlara sahiplik yapmışlardır (Çakmak, 2007: 728).

Fransız Devrimi sırasında devrim yanlısı kadınlar, siyasi kaygılarının yanında, gıda fiyatlarının artması gibi ekonomik kaygılara karşı da tepki göstermişlerdir. Ayaklanmalar ve isyanlar sırasında farklı roller üstlenen kadınlar, genellikle isyanı başlatmada itici güç olmuş ve halkı harekete geçirmişlerdir. Başlangıçta isyanın başını çeken kadınlar, isyan sürecinde erkekleri destekleyen arka plana geçmişlerdir. Bastille Sarayı'nın işgali, İnsan ve Yurttaşlık Hakları Bildirgesi'nin onaylanmamasına karşı direnişler, kralın tahttan indirilmesi gibi olaylarda varlıklarını hissettirmişlerdir. Örneğin, 1789 Ekim direnişinde kadınlar, Versailles'a yürüyüşlerde ön saflarda yer almış ve ulusal muhafızlar tarafından izlenmişlerdir. 23 Mayıs 1795'te kadınların beş kişiden fazla bir arada bulunmaları yasaklanmıştır; bu da ayaklanmalarda kadının varlığının tehlikeli bulunduğunu göstermektedir. (Çakmak, 2007: 729).

Devrim karşıtı kadınlar da zaman zaman yerel konularda isyan başlatmış ancak isyan başladıktan sonra erkeklerin liderliğinde veya gerisinde yer almışlardır. Bu durum, genellikle devrimci süreçlerde kadınların etkili olmalarına rağmen, sonrasında erkeklerin hâkimiyeti altında kaldıklarını ve öncü rollerini kaybettiklerini göstermektedir (Çakmak, 2007: 729). Kadınlar ve erkeler arasındaki eşitsiz rol dağılımı olduğu açıktır. Erkekler siyasi alanda varlıklarını gösterirken, kadınlar geri plana itilerek, asıl görevinin ailesiyle ilgilenmesi olduğu hatırlatılmaktadır.

Aydınlanma döneminde ve sonrasında, siyaset felsefecileri evrensel olan doğal hakların, insan hakları, özgürlük, eşitlik ve adalet gibi kavramların ahlaki düşüncelerin temelini oluşturduğunu savunmuşlardır. Toplumun kurallarını ve yasalarını oluştururken ana noktalar olan bu kavramlar, modern dünyanın ahlaki yapısını şekillendirmiştir. Hem Amerikan Bağımsızlık Bildirisi (1776) hem de Fransa İnsan Hakları Bildirisi'nde (1789) en önemli konu, insanların sahip olduğu doğal haklara hükümetlerin dahi müdahale edemeyeceğidir. Buna dayanarak, kadınlar da erkeklerin sahip olduğu doğal haklara sahip olmak istemişlerdir ancak; doğal haklar doktrinini geliştiren erkek teorisyenler bu düşünceleri kabul etmemiştir (Donovan, 2014: 22-24).

Kapitalizmin yükseliş, aydınlanma düşüncesi ve Fransız devrimi gibi gelişmeler, feminist düşüncesinin gelişmesini etkileyen önemli faktörlerdir. Doğal hukuka göre herkesin doğuştan özgür ve eşit olması, kadınların kendi haklarını ve konumlarını sorgulamalarına sebep olmuştur. Bu düşünce her ne kadar evrensel kabul edilse bile kadınları kapsamadığı açıktır. Kamusal ve özel alan ayrımı derinleşmiş; erkekler kamusal alana, kadınlar ise özel alana konumlandırılmıştır. Kamusal alanın dışında tutulmaya çalışılan kadınlar, özgürlük, eşitlik ve adalet kavramlarına göre toplumun yeniden yapılanmasını talep etmeye başlamışlardır. Bu süreç sonucunda kadınların toplumsal sözleşmenin eşit paydaşları olarak kabul edilmesini savunan feminist hukuk kuramı ortaya çıkmıştır. Kadınların eşitlik ve adalet talepleri ve mücadeleleri için bir dönüm noktası olmuştur (Çakır, 2010: 416-417).

17. ve 18. yüzyıllarda kadının yeri evrensel olarak belirlenmiştir; anne ve eş. 18. yüzyılın ortalarından 19. yüzyılın başlarına, Sanayi Devrimi gibi tarihsel dönüm noktaları ile kadınlar ekonomik, sosyal ve hukuksal statülerini sorgulama başlamışlardır (Öz Yıldız, 2019: 7). Kapitalizm ve burjuva devrimleriyle birlikte, ev ve iş tamamen ayrılmış; erkekler kamusal alanda üretime, kadınlar ise eve

konumlandırılarak daha önce yaptıkları bazı mesleklerden ve üretimden uzaklaştırılmıştır. Bu dönemde toplumdaki eşitlik, adalet ve özgürlük söylemleri vesilesiyle, kadınların birçok haktan mahrum edildiklerinin bilincine varması ve feminizmin kitlesel bir harekete dönüşmesi 19. yüzyılda gerçekleşmiştir (Özgün, 2014: 380-381).

1.2.1. Birinci Dalga Feminizm

Feminizmin toplumsal bir harekete dönüşmesi 19. yüzyılı bulmuştur. Dönemler arası keskin ayrımlar olmasa da genel olarak, 19. yüzyılın başlarından Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar olan süreç birinci dalga feminizm olarak adlandırılmaktadır. Bu dönemde, liberalizmin doğuşuyla birlikte, eşitlik, özgürlük, bireysellik, oy hakkı, eğitim hakkı temaları baskın olmuştur. Birinci dalga feminizm dönemi içinde yer alan kadın hareketleri, farklı ülkelerdeki ortaya çıkış ve süreçleri açısından farklılık göstermektedir. Bu süreç aşağıda ülkeler üzerinden örnekler ile incelenmiştir.

Bu evrede kadınlar sosyal, siyasal, ekonomik hakları ve özgürlükleri, eğitimde fırsat eşitliği, yönetimde yer alma hakkı gibi talepleri için mücadele vermiştir. Bu taleplerini içeren birçok eser ve bildiri yayınlanmıştır. Birinci Dünya Savaşı sona erdiğinde ABD, Rusya, İngiltere, Almanya ve Türkiye gibi daha birçok ülke kadınlara oy hakkını tanımıştır. Fransa'da ise kız çocuklarının eğitimi, kadınların iş hayatına katılımı, eşit iş ve ücret gibi reformlar yapılmıştır (Bensadon, 1994: 59). Birinci dalga feminizmde, ataerkil topluma başkaldırılmış; bu başkaldırı toplumsal alanlarda etkisini göstermiş ve değişimin temelleri atılmıştır.

1840'lardan itibaren ABD'deki kölelik karşıtı hareketler, kadın hareketlerinin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Kadınların adalet ve eşitlik mücadelesi adına gerçekleştirilen ilk ve en eski eylem Seneca Falls toplantısıdır. 19-20 Temmuz 1848 tarihinde New York'ta düzenlenen toplantının sonucunda Declaration of Sentiments (Duygular Bildirgesi) yayınlanmıştır. 68 kadın ve 42 erkek tarafından imzalanan bildirge, Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nin kadınlara göre yazılmış versiyonudur. Ancak Duygular Bildirgesi'ndeki despot "Büyük Britanya Kralı" değil, "erkek"tir (Çakır, 2014a: 418-419). Bildirgede yasalarla güvenceye alınması istenen kadın ve erkekler için eşit haklar, eşit fırsatlar ve kadınların oy hakkı için 12 talep yer almıştır.

Bu bildirgenin taslağı Elizabeth Cady Stanton (1815-1902) tarafından hazırlanmıştır (Örnek, 2015: 108).

Bildirgede “İnsanlık tarihi, erkeklerin kadınlara sürekli biçimde zarar vermelerinin ve onların haklarını gasp etmelerinin tarihidir. Kadınlar, erkeklerin üzerinde doğrudan “mutlak tiranlık” uyguladıkları nesnelerdir.” benzetmesi yapılmıştır (Çakır, 2014a: 418-419). Bu ifade, kadınların tarih boyunca süregelen ikincilleştirilmelerinin sorumlusunun erkekler olduğunu belirtmektedir. Radikal bir belge niteliği taşıyan bu bildirgedeki taleplerin karşılanabilmesi için toplumsal düzende kökten değişimlere gidilmesi gerekmektedir (Donovan, 2014: 31).

Duygular Bildirgesi’nde, kadınlar ve erkeklerin eşit olarak yaratıldıkları, tarih boyunca kadınların erkekler tarafından baskı altına alındığı vurgulanmış; kadınların oy hakkından eğitim hakkına birçok hak talep edilmiştir (Çakır, 2014a: 419). Bildiride kadının kocasının himayesinde bulunmasıyla ilgili şikâyetler şöyle dile getirilmiştir:

“Evlendiklerinde, erkek kadını yasanın gözündeki ve kamusal hayatta öldürür. Kadının mülkü üzerindeki tüm hakları ve hatta kazandığı parayı bile alır. Evlilik anlaşmasında, kadın kocasına karşı itaatkâr olacağı üzerine söz vermeye zorlanır. Erkek, kadının efendisi olmaktadır. Kanun, erkeğe kadının özgürlüğünü elinden alma ve onu cezalandırma hakkını vermektedir.”

Kadınlar kazançlı işlerden uzak tutulmaya çalışılmakta, çalışabildiği işlerde ise erkeklerden düşük ücret almakta, bazı mesleklerden dışlanmakta, üniversitelere alınmamakta, namus konusunda çifte standart uygulanmakta; özetle kadın “muhtaç ve düşkün bir yaşam sürmeye” doğru itilmektedir (Donovan, 2014: 32).

Dönem, kadınların oy hakkı mücadeleleri ile devam etmiştir. ABD’de 1866’daki Anayasa değişikliği ile sadece siyah erkeklere oy hakkının tanınmasından sonra, kadınlar da 1869’da kendi mücadeleleri için iki dernek kurmuşlardır. Elisabeth Cady Stanton, Natioanl Woman Suffrage Association’ı (Kadınlara Oy Hakkı Ulusal Birliği), Lucy Stone ise America Woman Suffrage Association’ı kurmuşlardır. Stanton, “Bize en temel asgari haklarımızı bağışlayın, biz de kendimize, mülkümüze, çocuklarımıza, evlerimize özen gösterelim.” şeklindeki ifadesi ile doğal haklar teorisini kadınlara uyarlamıştır (Çakır, 2014: 420).

Stanton ile iyi bir siyasal örgütleyici olan Susan Brownell Anthony, bütün ABD’yi gezerek, konferanslarda fikirlerini yaymışlardır. 1866’da siyah erkekle oy hakkı verilmesinden sonra, Anthony 1872’de ilk Kongre seçimlerinde oy kullanmış ve kadın olarak oy kullandığı için yüz dolar para cezasına çarptırılmıştır. Para cezasını

ödemeyeceğini, aksine “Tiranlara direnmek Tanrı’ya itaattir.” diyerek kadınları, “erkek yapımı olan –anayasa dışı- yasalara karşı isyan etmeye” teşvik edeceğini söylemiştir (Çakır, 2014b: 421).

Anthony tarafından 1878 yılında hazırlanan Anayasa değişikliği, 1919’da feministler tarafından Kongre’ye sunulmuş ve kabul edilmiştir. 26 Ağustos 1920’de Anayasanın 19. değişikliği (Anthony Değişikliği olarak da bilinir) resmi olarak kabul edilmiş ve Amerikan vatandaşı olan kadınlara oy hakkı tanınmıştır. Bu değişikliğe göre; Amerikan vatandaşlarının oy hakkı cinsiyete dayalı olarak hiç kimse tarafından inkâr edilemez (Örnek, 2015: 110). Kadınların federal seçimlerde oy kullanma hakkını elde etmeleri, ABD için kadın hakları mücadelesinin önemli bir başarısı sayılmaktadır.

Birinci dalga feministleri, kadının davranışları, ne yapması gerektiği gibi toplum tarafından belirlenmiş iyi kadın algısını yıkmaya çalışmışlardır. Kadınların yerinin ev olduğu, erkeğe ve çocuklara bakmanın görevi olduğu, evde bile erkek kontrolünde olmasının uygun olduğu düşüncelerine karşı çıkmışlardır.

Birinci dalga feminizm, özellikle ABD, İngiltere, Fransa, Almanya gibi Batı ülkelerinde kadının toplumsal ve hukuksal konumunda önemli değişikliklere yol açmıştır. Bu dalgada kadınlar, oy hakkı, seçme ve seçilme hakları, mülkiyet hakları gibi hukuksal haklar kazanmışlar; boşanma hakkı, miras hakkı, ev içindeki sorumlulukların tek başına kadına yüklenmemesi gibi evlilikle eşitlik ile ilgili ilerlemeler kaydedilmiş; kadınların eğitim haklarına yönelik çabalar da artmıştır. Birinci dalga feminizm, kadınların eşit ve adil bir yaşam sürebilmesi için mücadele edildiği, kadın hakları konusunda bilincin arttığı önemli bir tarihsel aşamadır.

17. ve 18. yüzyıl İngiltere’inde feminizm, orta sınıf kadınların ideali olarak gelişmiştir. Dönemin önemli kadın düşünürlerinden Mary Astell, “Mutlak hükümlerlik devlette ve toplumda zararlıysa, nasıl oluyor da aile içinde gerekli oluyor?” sorunu sormuştur (Mitchell, 1984: 140). Bu dönemde, toplumsal cinsiyet kavramı kullanılsa da Wollstonecraft’ın “Kadınlık toplumsal bir kurgudur!” teması etrafında, kadın ve erkek rolleri sorgulanmıştır. İngiltere’deki kadın hareketleri, özellikle evli kadınların mülkiyet ve velayet hakkı üzerinde yoğunlaşmıştır (Çakır, 2014a: 422).

Wollstonecraft’ın 1850 ve 1851 yıllarında düzenlendiği toplantılarla birlikte, İngiltere’de kadınlara oy hakkı hareketleri ses getirmeye başlamıştır. 1867’de kadınlar

oy hakkı için bir imza kampanyası başlatmış ve Mill bununla ilgili yasa tasarısını Avam Kamarası'na sunmuş, ancak reddedilmiştir. Bunun üzerine, siyasal haklarını kazanmadan kendi hayatlarında denetimi olmayacaklarını anlayan kadınlar, seslerini duyurmak için daha militan yollara başvurmuşlardır. 1903'te Women's Social and Political Union'u (Kadınların Sosyal ve Politik Birliği) kuruldu. Süfrajeterler (kadınların oy hakkı savunucuları), siyasi partilerin ve kamuoyunun dikkatini çekebilmek için duvarlara yazılar yazmış, polisle çatışmış, kendilerini parlamentonun dinleyici sıralarına zincirlemiş, açlık grevi yapmıştır. Tarihte ilk kez açlık grevleri politik bir eylem olarak kullanılmıştır. (Özgün, 2014: 382). Hükümet, kadınların direnişini kırmak için, 1913'te "Cat and Mouse Act" adlı yasa çıkarmış ve açlık grevi yapan kadınlar elleri bağlanarak zorla beslenmiştir (Tekeli, 1982: 102).

21 Temmuz 1908'de Londra'da yapılan Hyde Park eylemine 500 bin kişi katılmıştır. "Kadınlara oy!" sloganıyla ses getiren bu eylem tarihe "Women's Sunday" olarak geçmiştir. Bu dalga 51 yıl sürmüş olup, birçok örgüt kurulmuş ve çeşitli mücadele yolları geliştirilmiştir. İngiltere'de 1918 yılında, 30 yaş ve üzerindeki mülk sahibi ya da mülk sahibiyle evli, üniversite mezunu ya da haftada 5 pound gelir getiren bir işte çalışan kadınlara oy tanınmıştır. 1928 yılında çıkan yasa ile 21 yaş ve üzerindeki tüm kadınlara oy hakkı tanınmıştır. Kadınlar erkeklerle eşit oy hakkına ancak on yıl sonra kavuşmuşlardır (Çakır, 2014a: 425).

Fransa'da kadın hareketi İngiltere'den biraz daha farklı; kadın hakları, sosyalistlerin gündemindedir. 1870'te kısa süreli işçi sınıfı iktidar deneyimi olan Paris Komünü ile kadınların mücadelesi karşılık bulmuştur. Kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilerek erkeklerle eşit vatandaşlar olarak Komüne kabul edilmişlerdir. Direnişe aktif katılım gösteren kadınlar, komünün yenilgisinden de erkeklerle aynı derece etkilenmişlerdir (Notz, 2018: 43).

1871 Paris Komünü yenilgisinden sonra, işçi hareketinin merkezinin Fransa'dan Almanya'ya kaymasıyla birlikte, I.Enternasyonal sonrasında kadın hareketi sosyalist bir çizgide gelişme göstermiştir. Alman Sosyal Demokrat Parti liderlerinden August Bebel, kadınlara eşit haklar tanınması gerektiğini savunmuş, kadınların kurtuluşunun ancak sosyalizmle ve işçilerin kurtuluşu ile birlikte olacağını ifade etmiştir (2019: 350). II.Enternasyonal döneminde, parti ile kadın hareketleri arasında bazı anlaşmazlıklar yaşanmış; eşit haklar talep eden kadınlara çeşitli engeller

konulmuş ve “burjuva kadın hareketi” olarak cepheleştirilmiştir. Sosyalist önderlerden Clara Zetkin, sosyalizmin ancak proleter kadınlar ile başarıya ulaşacağını ifade ederek ve bu mücadelede işçi kadınlara öncelik vererek bu algıyı değiştirmeye çalışmıştır (1996: 100). Ancak Alman sosyalist kadın hareketi bu konuda diğer ülkelerdeki kadın hareketlerinden daha başarılı olamamıştır.

1910’da Kopenhag’ta düzenlenen II. Kadın Enternasyonal toplantısında, 8 Mart’ın uluslararası kadın günü olarak kabul edilmesi kararlaştırılmıştır. Bu tarih, 1857 yılında New York’ta kadın işçilerin grev yaptıkları günün anısına seçilmiştir. Birleşmiş Milletler, Dünya Kadınlar Günü’nü resmi olarak 1975 yılında ilan etmiştir. Türkiye’de bu güne “emekçi” kelimesi eklenerek kullanılması, Türkiye’ye özgü bir uygulama olarak dikkat çekmektedir (Çakır, 2014a: 429).

Rusya’da ise köylü ve işçi hareketlerinin önemli aktörleri olan kadınlar, 1917 Sovyet Devrimi ile tüm haklarını kazanmışlardır. Devrim sonrasında, kadınlar Komünist Parti içinde aktif görev almış ve siyasal yönetimde yer almışlardır. Çeşitli yasal düzenlemelerle birlikte, biçimsel eşitliğin yanı sıra fırsat eşitliği de sağlanmıştır. Dönemin sosyalist liderleri Engels, Bebel, Lenin, Kollantai, kadınların özgürleşmesi için ev içi emeğin kaldırılması ve “ev işlerinin toplumsallaştırılması” gerektiğini vurgulamışlardır. Aleksandra Kollantai, Sovyet kadınlarının statüsünü düzenleyen yasaların oluşturulmasında etkili olmuş, kadın-erkek ilişkilerinde köklü bir değişim için yeni bir ahlak anlayışı ve evlilik-aile ilişkileri önermiştir (1992: 9). Kadınların toplumsal üretime dâhil edilmesi amacıyla kolektif mutfaklar, çamaşırhaneler, kreşler gibi yapılar kurulmuştur. Kadınlar için okuma-yazma kursları düzenlenmiş, meslek edindirme eğitimleri verilmiş; bu kurslara katılabilmeleri için mesai saatleri kısaltılmıştır (Rowbotham, Segal, Wainwright, 1984: 117).

1918’de yürürlüğe giren medeni kanunla Sovyetler Birliği’nde kadınlar, evlilik, boşanma, doğum kontrolü, kürtaj gibi haklara sahip olmuşlardır. Sovyetler Birliği, kürtajın yasallaştığı ilk ülke olma özelliğini taşımaktadır. Resmi nikâhlı ve nikâhsız birliktelikler hukuki olarak eşitlendi ve aile içi şiddet ile evlilik içi cinsel saldırı ceza yasası kapsamına alınmıştır. Kadınlara doğum ve emzirme izni, hamilelik döneminde ücretsiz sağlık hizmeti, doğum sonrasında işe dönebilme hakkı, regl dönemlerinde ücretli izin gibi birçok avantaj sağlanmıştır (Bryson, 2003: 118). Kadınların toplumda ve aile içindeki yeni konumları ve haklarının kabullenilmesi

zaman almıştır. Kadınlar bu haklardan sonra bile zor süreçler geçirmelerine rağmen, Batı ülkelerine kıyasla, kısa bir süre içinde büyük ilerlemeler kaydedilmiştir.

Ancak, Stalin dönemiyle birlikte, kadınlar lehine olan uygulamalar kaldırılmış ve “kutsal aile” anlayışına geri dönmüştür. 1926 evlilik yasasıyla boşanma hakkı kısıtlanmış, kürtaj hakkı kaldırılmıştır. Sadece kadınların devrimle kazandıkları siyasal, ekonomik ve eğitim hakkına dokunulmamıştır (Çakır, 2014b: 431).

Türkiye’de kadın hareketinin kökleri Osmanlı dönemine kadar uzanmaktadır. Diğer ülkelerde olduğu gibi, Türkiye’de de kadınların hak ve özgürlük talepleri için başkaldırıları olmuştur. Kadınlar ikincil bir konuma itildiklerinin ve haksızlığa maruz kaldıklarının farkına varmış ve bir kadın bilinci oluşturarak bu konumu sorgulamışlardır. 1800’lü yıllar, Osmanlı döneminde kadınların çeşitli alanlarda yasal haklar elde ettiği ve toplumda daha görünür hale geldiği yıllardır (Koçak & Özbeden, 2023: 215). Kadınların eğitimdeki ilk adımları 1843 yılında Tıbbiye Mektebi bünyesinde verilen ebelik eğitimiyle başlamış ve sosyal yaşamda yerlerini almaya başlamışlardır. 1847 yılında yayımlanan İrade-i Seniye, kız ve erkek çocuklara miri araziler için eşit miras hakkı tanıyarak Osmanlı hukuk sisteminde önemli bir eşitlik ilkesi getirmiştir (Akyılmaz, 2007: 491). 1869’da Terakki-i Muhaderat ile başlayan kadın dergileri önemli bir araç haline gelmiş, kadınların kendilerini birey olarak ifade ettikleri, farklı kesimlerden kadınların sorunlarını dile getirdikleri ve seslerini duyurdukları bir platform oluşmuştur. Kadın ve yardımlaşma dernekleri kurularak, bireysel talepler örgütlü bir şekilde çözülmeye çalışılmıştır. Kız çocuklarının eğitimi, kadınlara mesleki eğitimler verilmesi ve istihdam olanaklarının geliştirilmesi gibi konularda çalışmalar yapılmıştır (Çakır, 1996: 141). Bu dönemde cinsiyetler arası bir eşitleme dönemi başlamış, kız çocuklarına okuma imkânı verilmiş, rüştiye ve öğretmen okulları açılmıştır. Kadınlar öğretmenlik yoluyla da kamusal hayatta yer edinmeye başlamışlardır (Koçak, 2019: 225). 1871 yılında çıkarılan Hukuk-ı Aile Kararnamesi, evlilik sözleşmesinin resmi memur önünde yapılmasını, evlenme yaşının erkeklerde 18, kadınlarda ise 9 yaşından küçüklerin hiçbir şekilde evlendirilemeyeceği, 9-17 yaş aralığındakilerin ise ailelerinin izni ile evlendirilebileceği düzenlenmiştir (Konan, 2016: 349). 1869’da Maarif-i Umumiye Nizamnamesi’nde sözü edilen kız ve erkek öğrenciler için ilköğretimin zorunlu olması hususu, 1876 yılında kabul edilen ilk Osmanlı Anayasası olan Kanun-i Esasi’nin 114.

maddesinde yer almış ve sonraki Anayasalarda da yer bulmuştur (Turan, 2016: 3). Bu hüküm, kız çocuklarının eğitim hakkını güvence altına alarak cinsiyetler arası eğitim eşitliğine yönelik önemli bir adım oldu. 1897 yılında Osmanlı topraklarında kadınlar ilk kez ücretli işçi olarak çalışmaya başladı. Bu dönemdeki reformlar, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki toplumsal cinsiyet eşitsizliğini gidermek adına atılan adımlar olup, modern Türkiye Cumhuriyeti'nin temelini oluşturan kadın hakları mücadelesinin başlangıç noktası olarak kabul edilebilir. Diğer ülkelerdeki kadınlar gibi, Osmanlı kadınları da kendilerine uygulanan çifte standardı sorgulamış ve bu konuda bilinçlenmişlerdir.

Türkiye açısından önemli bir kırılma noktası da Gazi Mareşal Mustafa Kemal Atatürk sayesinde 1924 yılında kabul edilen, kadınların eğitime eşit şartlarda erişimini sağlayan Tevhid-i Tedrisat Kanunu'dur. Bu kanunla, eğitimde birlik ve laikleşme hedeflenmiş, kız çocuklarının daha geniş kapsamlı bir eğitim sistemine katılmalarının önü açılmıştır. Kız çocuklarının okullaşma oranı artmış, en yüksek eğitim-öğretim kademelerine gelebilmeleri sağlanmıştır (Arı, 2002: 191).

1926 yılında yürürlüğe giren Türk Medeni Kanunu'nu ile erkeğin çok eşliliği ve tek taraflı boşanmasına ilişkin düzenlemeler kaldırılmış, kadınlara boşanma hakkı, velayet hakkı ve malları üzerinde tasarruf hakkı tanınmıştır. Bu süreç, 1930'da kadınların belediye seçimlerinde seçme ve seçilme hakkı kazanması ve daha sonra 1934 yılında Anayasa'da yapılan değişiklikle kadınlara milletvekili seçme ve seçilme hakkı tanınması ile devam etmiştir. Bu gelişmeler, Türkiye'deki kadın hakları açısından olumlu bir başlangıç sayılabilir.

1.2.2. İkinci Dalga Feminizm

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra birçok ülkede kadınlara oy hakkı tanınması ile feminizm birinci dalgası sona ermiş, ikinci dalgası ise 1960'lı yıllardan itibaren özellikle ABD ve Avrupa ülkelerinde belirgin bir gelişim göstermiştir. Bu sürecin etkileri 1970'li yıllarda somut bir biçimde görülmüştür. Yasal anlamda kadınlar ve erkekler arasındaki eşitsizlik büyük oranda ortadan kalkmıştır ancak; feminist hareket bu dönemde sadece yasal ve siyasal alana odaklanmamış, aynı zamanda ideolojik ve bilimsel disiplinlerin temel varsayımlarını sorgulayarak katkıda bulunmuştur (Yöney, 1996: 103-104). Tarih, sanat, edebiyat, politika, iktisat gibi birçok alanda feminist

araştırmalar artış göstermiştir. Özellikle sosyal bilimlerin yöntemlerine ve araçlarına yöneltelen feminist eleştiriler, bu alanların gizli bir eril bakış açısına sahip olduğu düşüncesinden ortaya çıkmıştır.

Feministler, kadınların bilime yaptıkları katkıların göz ardı edildiğini, kadınların bu disiplinler içinde görünmez kılındığını savunmuş ve feminist bir bakış açısıyla yeniden değerlendirilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Bu dönem, akademik çevrelerde, bilim ve sanatın cinsiyet eşitliği açısından ele alınması konusunda bir dönüşümü beraberinde getirmiştir. Bunun somut örneği, 20. yüzyılın ikinci yarısında ABD'nin nerdeyse her üniversitesinde Kadın Çalışmaları bölümü açılmış, okullardaki ders kitapları feministlerin talepleri sonucunda değiştirilerek yazılmıştır (Mitchell, 1984: 139).

Dönemin gerektirdiği siyasal düzlemde, Marksist ve sosyalist düşüncelerin yükselişiyle birlikte, cinsiyet eşitsizliği sorunu yalnızca kamusal alanda değil, aynı zamanda özel alanda da çözülmesi gerek bir sorun olarak ele alınmıştır. Bu dönemdeki düşünce akımları, süregelen erkek egemenliğinin ancak kadınların devrimci çabalarıyla engellenebileceği görüşünü güçlendirmiştir. İkinci dalga feministlerine göre evde, evlilikte ve aile içinde kadının ezilmesinin temelinde, erkek değer yargılarıyla oluşturulmuş toplum normları bulunmakta ve bunun değiştirilmesi gerekmektedir.

Birincil hedef olan eşitlik sağlandıktan sonra, ikinci dalga feminizmde özgürlük kavramı üzerinde durulmuştur. Özellikle 1960'lı yıllarda, cinsellik konusunda özgürlük talepleri dikkat çekmiştir. Doğum kontrol yöntemlerinin gelişmesi sayesinde, kadınlar annelik rolü ile sınırlanmak ve baskılanmak zorunda olmadıklarının bilincine varmıştır. Kadının ezilmişliğinin temelinde annelik rolünün yattığını düşünen feminist önderler, bu doğrultuda kürtaj hakkı gibi yeni haklar talep etmiştir (Öz Yıldız, 2019: 8-9).

Daha önceki dönemlerde, kadın olmanın yalnızca varoluşla ilgili olduğu ve kadın bedeninin sadece kadının kendi hâkimiyetinde olması gerektiği gibi radikal düşünceler dile getirilmemiştir. Kadınlık ve kimlik konularına, cinsellik kavramına ve cinsel politikalara yönelik tartışmalara olanak sağlanmıştır. Doğum konusunda kadının kararının etkili olması, bu konunun ilk defa hak kapsamına alınması, cinsel sömürünün tartışmaya açılması gibi durumlar elbette ataerkil yapılarla mücadeleyi gerektirmiştir.

Birinci dalga ile ikinci dalga feminizm arasında adeta bir köprü oluşturmaya başaran önemli düşünür Beauvoir'ın fikirleri, kadının kültürel ve siyasal konumunu açıklarken varoluşçu felsefeden faydalanmıştır. Temel öğretisi “öteki” olma durumudur; kadının nasıl ötekileştirildiğini anlatmıştır: “Kadın üzerindeki baskı, ırk ve sınıf baskısı gibi değildir. Rastlantısal olarak tersine dönüştürülen bir olgu hiç değil. Kadının ezilmesi benzersizdir. Kadın her zaman erkeğe bağımlı olan bütün zamanların ötekisidir.” (Walters, 1984: 198-224). Bu öyle bir boyuttur ki, kadınlar da bu ötekileştirmeyi, ikincil konumu içselleştirmişlerdir. Beauvoir, kadınların özel alandan çıkarak, meslek sahibi olarak kurtulabileceklerini dile getirmiştir (2021: 101).

Beauvoir'ın sloganlaşmış “Kadın doğulmaz, kadın olunur.” sözü, kadınların önündeki engelin cinsiyet değil, toplumun oluşturduğu cinsiyet rolleri olduğunu anlatmaktadır. Kadınlar, biyolojik, siyasal, ekonomik bakımında kısıtlı ise bunun asıl sebebi toplumda kadınlığın kuruluş biçimidir. Bu düşünce, dönemin ideolojik ve eylemsel yönünü belirlemiştir (Özgün, 2014: 385).

Cinsellik, beden, annelik ve toplum tarafından kurgulanan cinsiyet rolleri gibi konular 1970'lerden itibaren, feminist hareketin ve teorinin çerçevesini çizmiştir. Kadınların günlük hayatta karşılaştığı sorunların kadınlardan kaynaklanmadığına, ataerkil bir sistemin sonucu olduğuna ve kadın üzerindeki sistematik baskının sebeplerine vurgu yapılmıştır (Çakır, 2014b: 436).

İkinci dalga feminist harekette toplumsal cinsiyet (gender) kavramı oldukça önemlidir. Çünkü toplumsal cinsiyet yaklaşımı, bireylerin cinsiyetlerine ilişkin toplumun belirlediği davranış ve düşünce kalıplarına hapsedilmesi ve bu kalıpların bireyler tarafından içselleştirilmesi sürecini ifade etmektedir. Bu da kadın ve erkek arasında giderek derinleşen bir hiyerarşik ilişkiye neden olmaktadır. İkinci dalga feministler, kadınların erkeklerle eşit bir noktada olmamasının eril iktidardan ve kadın aleyhine uygulanan politikalardan kaynaklandığını dile getirmişlerdir (Michel, 1993: 103).

Birinci dalga feminizmden sonra, kadınların siyasal ve yasal haklar elde etmesinin tüm sorunları çözmediği anlaşılmıştır. İkinci dalga ile feminist fikirler ve hareketler radikal ve devrimci bir hal almıştır. Dönemin feminist yazarları, kadının ikincil konumunun kişisel, cinsel ve politik taraflarına vurgular yaparak sadece siyasal olarak görünen sorunları genişletmişlerdir. İkinci dalga feminizm kadının sadece

siyasal özgürlüğüne değil, kadının kendi özgürlüğüne de odaklanmıştır (Özgün, 2014: 385).

1.2.3. Üçüncü Dalga Feminizm

1980'lerin sonlarından günümüze kadar olan dönemde ortaya çıkan üçüncü dalga feminizm, kadın hareketinin evriminde önemli bir aşamayı temsil etmektedir. Bu dönem, önceki dalga feminizmlerden farklı olarak daha geniş bir perspektife odaklanmış ve kadın deneyimini çeşitlendirmiştir. Üçüncü dalga feminizm, bireysel deneyimlere ve çeşitliliğe vurgu yaparak, cinsiyet eşitliği mücadelesini kültürel, sosyal, ekonomik ve politik bağlamlar içinde ele almıştır. Bu dönemdeki feminizm, sadece kadınların haklarını savunmakla kalmamış, aynı zamanda ırk, cinsel yönelim, sınıf ve diğer sosyal etkileşimleri de içermiştir (Michel, 1993: 85).

Üçüncü dalga feminizmin temel özelliklerinden biri, heterojen bir yapıya sahip olmasıdır. Bu dönemdeki feministler, bireysel deneyimlere ve çeşitliliğe vurgu yaparak, kadınların farklı sosyal, kültürel ve ekonomik bağlamlarda karşılaştıkları sorunları anlamaya çalışmışlardır. Bu, feminizmin daha kapsayıcı ve çeşitli bir hale gelmesine olanak tanımıştır.

Üçüncü dalga feminizm, mikro düzeydeki sorunlara da odaklanarak, bireyler arasındaki güç dinamikleri, toplumsal normlar ve kültürel beklentilerle mücadele etmiştir. Feminist teoriler ve kavramlar yeniden tanımlanmaya başlanmıştır. Bu dönemdeki feministler, cinsellik, beden pozitifliği, cinsel yönelim ve kimlik gibi konularda daha geniş ve çeşitli bir bakış açısı getirmişlerdir. Bu, feminist literatüre yeni perspektifler katmış ve kadın merkezli teorilerin gelişimine önemli katkılarda bulunmuştur (Tong ve Fernandes Botts, 2021: 50)

Ayrıca bu dönemde, eğitim ve bilinçlenme önemli bir rol oynamıştır. Toplumsal değişimi sağlamak amacıyla aktivizm, eğitim kampanyaları ve medya üzerinden bilinçlendirme çabaları artmıştır. Kadınların güçlendirilmesi ve cinsiyet eşitliğinin sağlanması amacıyla yapılan bu çabalar, feminist hareketin geniş bir kesime ulaşmasına katkı sağlamıştır. Üçüncü dalga feminizm, geleneksel normlara ve cinsiyet rollerine karşı çıkarken, daha önceki feminist dalgalardan öğrenilen deneyimleri de içine almıştır (Taş, 2016: 171).

Üçüncü dalga feminizm, feminist düşünürlerin, özellikle ikinci dalga feministlerin, genellikle kadın deneyimini genelleme eğiliminde olduklarını ve bu genellemeyle bazı kadın gruplarını dışladıklarını eleştirmiştir. Feminizmin tüm kadınları temsil edemeyeceğini ve farklı kadın grupları arasındaki çeşitliliğin göz ardı edildiğini belirtmiştir. Bu nedenle, üçüncü dalga feminizm, daha farklılıklara odaklanan bir yaklaşım benimseyerek, feminizmin sadece belirli bir kadın kesimini değil, tüm kadınları kapsaması gerektiğini savunmuştur (Donovan, 2014: 388).

Bu dönem aynı zamanda, feminizmin evrensel bir kategori olup olamayacağı konusunda tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Bazı teorisyenler, kadınların deneyimlerinin çok farklı ve çeşitli olduğunu savunarak, evrensel bir kadın deneyimi veya feminist bir kimlik oluşturma zorluğuna dikkat çekmişlerdir. Bu bağlamda, üçüncü dalga feminizmin postmodernist bir perspektifle yaklaşarak, evrenselci bir bakış açısının sınırlamalarını sorguladığı görülmektedir (Taş, 2016: 172).

Üçüncü dalga feminizm, özellikle iktidar, cinsiyet, kimlik ve farklılık gibi kavramlar üzerinden yeni tartışmaların gelişmesine olanak tanımıştır. Bu dönem, kadınların toplumsal rollerini sorgulayarak, geleneksel olarak kadınlarla özdeşleştirilen kavramları (eş, anne, kız kardeş gibi) eleştirmiş ve yapıbozuma uğratmıştır. Bu yaklaşım, feminizmi daha çeşitli ve kapsayıcı bir hale getirmiştir (Yükselbaba, 2016: 127).

Bu dönemde, ikili toplumsal cinsiyet algısına yönelik eleştiriler de yapılmıştır. Bu eleştiriler, sadece kadınların erkeklerden farklılığını değil, aynı zamanda kadınlar arasındaki farklılıkları da gözetilmesi gerektiği fikrini güçlendirmiştir. Bu yaklaşım, feminizmi sadece cinsiyet temelinde değil, aynı zamanda ırk, sınıf, cinsel yönelim gibi faktörlerle de ele almayı teşvik etmiştir. Üçüncü dalga feminizm, feminist hareketin teorik yoğunluğunu artırmış ve amaçlarını geliştiren bir perspektif sunmuştur. Bu dönem, feminizmin evrimini hızlandırmış ve güncel feminist hareketin önemli bir kırılma noktası olmuştur (Tong ve Fernandes Botts, 2021: 55).

1.3. Feminizm Türleri

Feminizm, kendi içinde çeşitli yaklaşımlar barındırmaktadır. Her biri, kadınların yaşadıkları baskıyı tanımlamakta, nedenleri, sonuçları ve çözümlerine odaklanmakta ve özgürleşmelerine ilişkin çok çeşitli görüşlere sahiptirler. Feministler,

mevcut somut sorunlar karşısındaki görüşleri ile liberal, radikal, sosyalist, küresel, post-modern, ekolojik, kültürel gibi birçok etiket oluşturmuşlardır. Etiketler, feminizmin tek bir yapıdan oluşan bir ideoloji olmadığını, tüm feministlerin aynı şekilde düşünmediğini göstermektedir. Kadınların ikincil durumu ile ilgili farklı açıklamalar ve ortadan kaldırmak için önerilen çözümler, feminizmin çok geniş bir yelpazeye sahip olduğunu göstermektedir. Feminist teoriler genellikle liberal feminizme bir tepki olarak geliştiği için feminist teorileri açıklarken liberal feminizm ile başlamak uygun olacaktır.

1.3.1. Liberal Feminizm

Liberalizm tarihsel olarak diğer kuramlardan önce geliştiği için, liberal feminist kuram da diğer feminist kuramlardan önce gelişmiş ve diğer kuramlar liberal feminizmin karşısında durarak ortaya çıkmıştır. Bu nedenle bazı yazarlar liberal feminizmi ana akım feminizm olarak da tanımlamaktadır (Çağlar, 2001: 85).

Liberalizm bireysel özerklik, eşitlik, özgürlük ve hukukun üstünlüğü gibi temel ilkeleriyle, feminizmi ilk ortaya çıktığı dönemden itibaren etkileyen ve günümüzde hala önemini sürdüren bir ideolojidir. Liberal kuram, temel haklar ve sınırlı devlet yönetimi teorisini benimseyerek, rasyonel bir insan anlayışına dayanır. Liberalizme göre, bir toplumun iyi ve adil olabilmesi, bireyin özerkliğini ve kendi potansiyelini gerçekleştirmesini mümkün kılan bir ortamda şekillenmelidir. Her birey, kendi iyiliğini başkalarına zarar vermeden gerçekleştirebilmelidir; bu nedenle klasik liberal düşünürler, mülkiyet, din ve vicdan özgürlüğü, örgütlenme gibi haklara önem vermiştir (Çakır, 2014a: 438).

Ancak feministlerin dikkatini çeken önemli bir nokta, liberal kuramdaki birey kavramının evrensel ve cinsiyetler üstü bir tanım içermemesidir. Söz konusu haklar ve özgürlükler, genellikle sadece burjuva erkekleri için geçerli kabul edilmiş, kadını ise yetersiz ve erkeğe bağımlı gören geçmişten gelen bir anlayışın etkisi altında devam etmiştir. Liberalizmin bu noktada cinsiyet eşitsizliğini göz ardı ettiği veya eksik ele aldığı argümanı, feminist eleştiri için temel bir zemin oluşturmuştur.

Liberal feminizm, liberal ideolojinin değerlerini benimseyerek toplumdaki eşitsizlikleri ortaya çıkarmayı ve adaletsizlikleri düzeltmeyi amaçlamaktadır. Bu yaklaşım, liberal felsefenin ideallerinin sadece erkekler için değil, aynı zamanda

kadınlar için de geçerli olduğunu vurgulamaktadır (Yüksel, 2003: 67). Eşit fırsatlar ve haklar, rasyonellik liberal feminizmin temel odak noktalarını oluşturmaktadır. Liberal feministler, liberalizmin temel özelliklerinin kadınlar arasında da benimsenmesini istemişlerdir.

Liberal feminizm, kadınların erkeklerle eşit haklara sahip, özerk ve rasyonel bireyler olduğunu savunan bir ideolojidir. Kadınlar da erkekler gibi kendi yaşamlarını yönlendirmek, seçimlerini yapmak ve potansiyellerini gerçekleştirmek için eşit fırsatlara sahip olmalıdır. Liberal feminizmin temel ilkeleri arasında seçme ve seçilme hakkı, kız çocuklarına eşit eğitim, ekonomik yaşama etkin katılım, kamusal alanda varlık gösterme ve hukuksal açıdan erkeklerle eşit haklara sahip olma bulunmaktadır. Liberal feministler, toplumun eril otorite anlayışına karşı çıkarak, kadınların toplumsal ve hukuksal sınırlamalardan kurtulmasını talep etmektedirler. Toplumsal cinsiyet temelli ayrımları ortadan kaldırma ve kadınların iş hayatında erkeklerle eşit rekabet şartlarına sahip olmaları amacıyla hukuki düzenlemeler yapılmasını savunmaktadırlar. Liberal feminizm “farklı ama eşit” sloganıyla hareket etmiş ve erkeklerin kamusal alan, kadınların özel alan gibi ayrımlarla sınırlandırılmasına karşı çıkmıştır (Arat, 2006: 56-57).

Bu ideoloji, kadınların sadece eşit haklara sahip olmalarını değil, aynı zamanda toplumsal rollerdeki geleneksel ayrımların da ortadan kaldırılmasını savunmaktadır. Liberal feminizm, kadınların potansiyellerini tam anlamıyla gerçekleştirebilmeleri için toplumun yapısal ve kültürel değişikliklere ihtiyaç duyduğunu belirtmektedir. Diğer feminist teorilerde olduğu gibi, cinsiyet temelli ayrımcılığa karşı mücadele etmekte ve kadınların özgürce tercihlerini yapabileceği bir ortamın oluşturulmasını amaçlamaktadır.

Liberal feminizm, Wollstonecraft, Taylor, Mill, Frances Wright, Stanton ve Grimke tarafından geliştirilmiştir. Wollstonecraft, "Kadın Haklarının Savunusu" adlı eserinde, cinsiyet temelli çifte ahlak anlayışına karşı çıkmıştır (2012: 39). Aynı zamanda, erkeklere yöneltilen idealler ile kadınlara dayatılan boyun eğme prensipleri arasındaki çelişkiyi ve siyasetçilerin devrimci duruşları ile kadın haklarını reddeden yaklaşımlar arasındaki tutarsızlığa dikkat çekmiştir (Arat, 1991: 26). Wollstonecraft, sanayileşme süreciyle birlikte özel ve kamusal alan arasındaki ayrımın derinleşmesine ve bu durumun kadınları olumsuz etkilediğine vurgu yapmıştır. Ona göre, orta sınıf bir

kadın olmak, ev içine kapatılmak, sağlığını ve özgürlüğünü kaybetmek anlamına gelmektedir. Özellikle evli burjuva kadınların, kocanın sağladığı saygınlık ve güçle yetinerek, kendi kararlarını verme konusunda kısıtlandığını ifade etmiştir (2012: 234). Wollstonecraft için en temel mesele, kadının birey olma hakkıdır. Toplumsal cinsiyet kavramını doğrudan kullanmasa da cinsiyetin toplumsal bir yapı olarak inşa edildiğini kanıtlamaya çalışmıştır (Çakır, 2014a: 443).

Mill'in *The Subjection of Women* adlı eseri, 19. yüzyılın ortalarında yazılmış olsa da günümüzde hala liberal feminist düşüncenin önemli bir temsilcisi olarak kabul edilmektedir. Liberalizmin zayıf ve güçlü yönlerini anlatan, kadın ve erkek eşitliği konusunu en ustalıkla ve radikal şekilde ele alan bildiridir. Mill ve eşi Harriet Taylor tarafından birlikte kaleme alınan *On the Subjection of Women* adlı eserde, cinsiyet temelli ayrımcılığa karşı çıkarak, kadınların toplumdaki eşitsizliğini sorgulanmıştır. Eserde, doğuştan gelen cinsiyet özelliklerinin insanların değerini belirlemede önemsiz olduğu vurgulanmaktadır. Mill, kadın ve erkeğin temelde eşit olduğunu savunmuş ve toplumsal eşitsizliğin, yasal düzenlemeler ve evlilik kurumlarıyla nasıl kurumsallaştığını incelemiştir. Atıf edilmiş toplumlarda, yasal düzenlemelerin ve evlilik kurumunun kadınları erkeklere karşı hukuki olarak aşağıya çektiğini ifade etmiştir (MacKinnon, 2020: 63-65).

Mill, kadın ve erkeğin yasal olarak eşit hale gelmeleri durumunda, bu iki cinsin toplumsal olarak da eşit olabileceğini savunmuştur. Ona göre, toplumsal eşitsizlik, yasal düzenlemelerin ve cinsiyet rollerinin dayatılmasından kaynaklanmaktadır. Kadın ve erkek arasındaki görünüşteki farklılıklar, aslında toplum tarafından dayatılmış ve kabul edilmiş normlardır. Mill'in bu düşünceleri, liberal feminist hareketin temel argümanlarından biri haline gelmiş ve günümüzde hala güncelliğini koruyan bir perspektifi temsil etmektedir.

Wollstonecraft, Mill ve Taylor'ın izinden giderek, Betty Friedan 20. yüzyılda kadınların kamusal alanda yer almasının önünde var olan ayrımcı uygulamaları ele almıştır. *The Feminine Mystique* (Kadınlığın Gizemi) adlı eseriyle ve 1963'te kurduğu National Organization For Women (NOW) adlı örgüt aracılığıyla, kadınların genellikle erkekler dünyası olarak kabul edilen kamusal alanda yer almasının engellendiğini ve bu engellerin kaldırılmasıyla sorunun çözülebileceğini savunmuştur. Friedan'a göre, kadınlar toplum içinde güçsüz bir sınıftır ve tek başlarına kendi

çabalarıyla ancak güçlü erkek sınıfına katılabilmektedir. Friedan, kadınları kısıtlayan mükemmel kadın imgesinin dışında bir kimlik geliştirmeyi önermiş ve bunun için kadınların ev dışında çalışmalarını teşvik etmiştir. Ancak, ev ve anne rollerinden vazgeçmelerini değil, bu rolleri sürdürmelerini de vurgulamıştır. İkinci kitabı olan *The Second Stage*'de (İkinci Aşama), ilk kitabında önerdiği "süper kadın" olma idealinin zorluğundan ve hatalılığından bahsetmiştir. Friedan, kadınların güçlü ve zengin olmalarına rağmen mutlu olmadıklarını belirtmiş ve bu kez cinsiyet rollerinin değişmesini savunarak erkeklerin ev işlerine ortak olmalarını önermiştir. Friedan'ın ikinci kitabında ortaya koyduğu önemli bir nokta, toplumun cinsiyet farklılıklarını tanıyarak her iki cinsin de androjen bir yapıya evrilene kadar değişmesi gerektiğidir. Bu, kadınların sadece erkeklerle benzerleşmesi yerine, toplumun cinsiyet normlarını genişleterek her iki cinsin de bireysel potansiyelini tam anlamıyla gerçekleştirebileceği bir noktaya ulaşması anlamına gelmektedir. Friedan'ın bu çağrısı, sadece kadınların bireysel kurtuluşuna değil, aynı zamanda toplumsal cinsiyet normlarının evrimine ve eşitliğe doğru bir ilerlemeye işaret etmektedir (Çakır, 2014a: 446).

MacKinnon'a göre liberal feminizm, temelde liberalizmin kadınlarla ilgili her konuya uyarlanmasıdır. Bireylerin özgürlüğü ve eşitliği evrensel prensiplerdir; herkes akıl sahibi, kendine özgü yeteneklere ve haysiyete sahip bireylerdir. Devlet, bireylerin özgürlüklerine müdahale etmemelidir. Liberal feminizm, kadınların erkeklerle aynı akıl, fiziksel güç, iletişim yeteneği gibi temel özelliklere sahip olduğunu ve bu nedenle eşit haklara sahip olmaları gerektiğini savunmaktadır (2011: 10-12).

Liberal feminizmin temelini oluşturan yapı taşları, liberalizmin bireycilik ilkesine dayanmaktadır. Bu ilke, toplumda her bireyin kendi başına önemli olduğunu ve bu nedenle eşit değere sahip olması gerektiğini savunur. Liberal feminizme göre, bireyler cinsiyet, ırk, etniklik veya din ayrımı yapılmaksızın eşit değer görme hakkına sahiptir. Ancak, liberalizmin birey kavramının evrensel ve cinsiyetler üstü olmaması, feministler tarafından eleştirilmektedir. Birey kavramının evrensel olmaması, kadınların toplumsal cinsiyet rolleri ve eşitsizlikleri bağlamında özgün deneyimlerinin göz ardı edilmesine neden olabilir. Liberal eşitlik ve cinsiyet körü yasama anlayışı, biyolojik farklılıkları ve toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini hesaba katmaksızın, toplumdaki sosyal gerçeklikleri göz ardı etme riski taşır. Liberal feminizmin eleştirildiği bir diğer nokta, özellikle gelişmiş ülkelerdeki beyaz, orta sınıf kadınların

taleplerini yansıtarak, işçi sınıfı kadınlar ve etnik olarak dezavantajlı durumdaki diğer kadınların taleplerini yeterince ele almamasıdır. Liberal feminizmin öne çıkardığı eşitlik mücadeleleri, genellikle kamusal alandaki eşitlik odaklı olması nedeniyle; sınıf, ırk, etnik köken gibi diğer önemli sosyal dinamikleri göz ardı etmektedir (Özgün, 2014: 389).

1.3.2. Radikal Feminizm

1960'ların sonlarında ABD'de politik eylemlere katılan bir grup kadın, erkek yoldaşları tarafından gördükleri ayrımcılık ve ikinci sınıf muamele neticesinde asıl meselenin farkına varmışlardır. Sol ve radikal örgütler içinde erkeklerin davranışlarına, üsluplarına ve örgütlenme biçimlerine karşı direniş başlatan kadınlar, kendilerine özgü üslup ve demokratik bir yaklaşımla bu örgütlere karşı bir yapı oluşturmuşlardır. Radikal feministler, kendi “öznellik” meselelerinin, toplumsal adalet ve barış gibi sorunlarla eşit derecede öneme sahip olduğu düşüncesini yerleştirmeye çalışmıştır. Bu sorunların hepsinin birbirine bağlı olduğuna, erkek egemenliğinin ve kadınlara hâkim olmanın toplumdaki baskının temeli olduğuna ve gerçek bir devrim için feminizmin gerekli olduğuna inanmışlardır (Donovan, 2014: 266). Kadınlar bir grup olarak, erkeklerin çıkarlarına karşı çıkmış ve bu, onları sınıf veya farklılıkların üzerinde ortak bir kız kardeşlik anlayışında birleştirmiştir.

Radikal feminizm, kadınlara uygulanan sistematik baskının toplumdaki en büyük sorun olduğunu savunmakta ve bunun nedenlerini anlamaya çalışmaktadır. Mevcut gündemle ve siyasi bakış açılarıyla uzlaşma gereği görmeden, kadınların baskısını en temel ve evrensel hâkimiyet biçimi olarak görmekte ve bunu sonlandırmayı amaçlamaktadır. Bu noktada patriyarka kavramının önemine vurgu yapılmaktadır; toplumsal ilişkiler, ezenin erkek, ezilenin kadın olduğu, erkek egemen düzen üzerine inşa edilmiştir. Kadınların ezilmesindeki sebepleri incelerken, odaklanılması gereken nokta erkeklerin bu konudaki rolleridir. Çünkü bu ezilmişliği sistematik hale getiren toplumun içindeki erkeklerdir. “Kadın ve erkek ilişkisi bütün iktidar ilişkilerinin paradigmasıdır.” ifadesi meseleyi özetlemektedir (Çakır, 2014b: 448).

Hanisch'in *The Personal is Political* (1969) adlı makalesi ile sloganlaşan “Özel/kişisel olan politiktir.” ifadesi radikal feminizmin önemli bir ilkesidir (1969: 2).

Kişisel olanın politik olması, özel yaşamda yaşana bir olayın toplumsal alanda yaşananla benzemesi ya da ev içinde erkeğin burjuvaziyi, kadının da emekçi sınıfı temsil etmesi gibi toplumsal yaşamdaki durumların özel yaşama uygulanması anlamına gelmez. Kişisel olanın politik olması, kadınların sadece kadın olarak yaşadıkları, kendilerine özgü deneyimlerin, kişisel olarak adlandırılan alanda yaşandığı anlamına gelir. Kadınların politik durumu, onların özel hayatları hakkında bilgi verir. Kişisel olan politiktir ilkesi, toplumsal cinsiyetin bir iktidar ilişkisi olduğu ve kadınların cinsel olarak objeleştirilmesinin, kadınların mahrem deneyimleri yoluyla fark edilebileceği anlamını taşır. Bu bağlamda, “feminizm, kadın bakış açısının kuramıdır” (MacKinnon, 2020: 140-145). Çünkü feminizm, kadınların deneyimlerini ve bakış açılarını merkeze alarak toplumsal cinsiyetin nasıl işlediğini anlamaya çalışır (Çakır, 2014a: 452).

Özel yaşama ait olarak görülen cinsellik, üreme, şiddet, kadın bedeni gibi konular politikanın ve toplumsal tartışmanın merkezine taşınmalıdır. Çünkü kadınlar genellikle kendi bedenleri ve cinsellikleri hakkında tek başına kontrol sahibi değillerdir. Kadın bedenine dair politikalar, genellikle cinsiyet rolleri, toplumsal normlar ve erkek egemen yapılar tarafından belirlenmekte ve bu da kadınların kendi bedenleri üzerindeki haklarını sınırlamaktadır. Kadınların kendi bedenlerine ve cinselliklerine dair kontrol eksikliği, insan hakları ve kişisel özgürlüklerin ihlali anlamına gelmektedir (Çakır, 2014a: 451-452).

Radikal feminizme göre gerçek toplumsal cinsiyet eşitliği, ataerkil bir sistem içinde mümkün değildir. Çünkü bu sistem, baskıcı ataerkil normlar, anlayışlar ve yapılarla sıkı bir şekilde örülmüştür. Özgürlükçü reformlar ve gerçek eşitlik, sadece eril egemenliğin kökten kaldırılmasıyla mümkündür. Radikal feminizm, mevcut sistemdeki eril baskının temelden yok edilmeden, toplumsal cinsiyet eşitliğinin sadece yüzeysel değişikliklere neden olacağını ve köklü bir dönüşüm sağlanamayacağını savunmaktadır. Bu bağlamda, yeni bir toplumsal düzenin inşası için ataerkil yapının tamamen ortadan kaldırılması gerektiğine inanmaktadır (Tong, Fernandes Botts, 2021: 67).

Radikal feminizm, kadınlar ve erkeklerin benzerlik veya farklılıkları konusunda bir tahakküm olduğundan söz etmektedir. Kadınların özelliklerinin, toplum tarafından bir tahakküm ilişkisi içerisinde ele alındığı düşünülmektedir. Radikal

feminizm, bireylerin özelliklerinin sınıflandırılma şeklinden ziyade, bu özelliklerin tahakküm ilişkilerine nasıl uyumlandırıldığı ve bu özelliklerin belli sınıflara ayrılmasının hangi tahakküm ilişkilerini yarattığı soruları üzerinde durmaktadır (Arıkan, 2019: 672).

Radikal feminist MacKinnon'a göre, kadın sorunun kökünde toplumsal cinsiyet ve buna bağlı olarak tahakküm ilişkisi yer almaktadır. Soruna toplumsal cinsiyet odaklı yaklaştığı için de radikal feminizmin gerçek feminizm olduğunu söylemektedir (2011: 12). Radikal feminizm, liberalizmin bireyci anlayışının aksine, toplumsal ve eleştirel bir yaklaşım benimsemiştir. Buna göre, toplumdaki gruplar birbiriyle uyumlu yapılar oluşturmaz; karşılıklı çıkarları olan ve birbiriyle mücadele içinde olan tahakküm ilişkilerinden oluşan bir düzen oluşturmaktadır. Dolayısıyla öncelik, toplumdaki tahakküm ilişkilerinin ortadan kaldırılmasıdır.

“Kadının ezilmesi, kadının doğasından kaynaklanır” düşüncesi, radikal feministlerin karşı çıktığı başka bir konudur. Firestone, Cinselliğin Diyalektiği (1970) adlı kitabında, kadınların baskı altına alınmasının kaynağının biyolojik olduğunu dile getirmiştir. Ona göre, üremeden kaynaklı, cinsiyete dayalı işbölümü ortaya çıkmıştır: “Cinsiyetler arasındaki doğal üreme farklılıkları doğrudan sınıf bağlamında işbölümüne yol açtığı kadar kast paradigması da sağlar”. Firestone çözümü, cinsel sınıf sisteminin yok edildiği, kadınların yeniden üretim araçlarını ele geçirdiği, biyolojik bir devrimde görmüştür. Biyolojik yeniden üretim değişmediği sürece, kadınların kamusal alana girmelerinin düzeni değiştirmeyecektir. Firestone, kadınların toplumsal ve cinsel özgürlüğünü gerçekleştirebilmeleri için toplumsal bir devrimin gerekli olduğunu savunmaktadır. Feminist devrimin hedefi, cinsiyet rollerinin olmadığı, androjen bir toplum ve kültür yaratmaktır (1993: 102).

Radikal feministler, kadınların ikincil konumda kalmasına neden olan erkek egemenliği ve güç ilişkilerini eleştirmektedirler. Evlilik, aile ve devlet gibi kurumların, kadınların yaşamları üzerinde erkek otoritesi ve kontrolünün devam etmesini sağladığını dile getirirler (Millet, 1987: 75). Cinsiyet farklarını sadece biyolojik faktörlere bağlayan biyolojik belirlenimciliği reddederler. Bunun yerine, cinsiyet rollerinin sosyal yapı tarafından nasıl dayatıldığı ve cinsiyetin sosyal bir inşa olduğu üzerinde dururlar (Firestone, 1993: 103). Radikal feminist teori, ezilmenin kesişimliliğini açıklar ve kadınların deneyimlerinin ırk, sınıf, cinsellik ve engellilik

gibi birçok kesişen faktör tarafından şekillendirildiğini kabul eder. Tüm kadınların gerçek özgürlüğüne ulaşmak için bu kesişen ezilme biçimlerini ele almanın önemini vurgular (Hooks, 2021a: 101). Radikal feministler, kadınların cinsel ve üreme haklarını, doğum kontrolüne, kürtaja ve üreme sağlık hizmetlerine erişimi savunurlar. Beden üzerindeki kontrolün, kadınların özerkliği ve özgürlüğü için temel olduğunu savunurlar (Rubin, 1975: 158).

Materyalist devrimci Delphy, kadınların ezilmişliği hakkında materyalist analizleri katkıda bulunmuştur. Kadınların alt konumda görülmelerinin nedeninin özellikle kapitalist toplumlardaki ekonomik sömürüye dayandığını ifade etmiştir. Delphy'e göre, toplum tarafından yaratılmış cinsiyet rollerinin biyolojik nedenlere dayandırılması, toplumdaki egemen grup olan erkeklerin çıkarlarına uygun düşmektedir. Kadınlar biyolojik olarak değil, politik ve ekonomik bir sınıf olarak ele alınmalıdır (Koçak Turhanoğlu, 2019: 12-14).

Delphy, Marksist teorinin kadınların ezilmesinin nedenlerini açıklama konusunda yetersiz kaldığını ve bu konuya materyalist bir analizle öncelik verilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Kapitalist sistemde mallar endüstriyel bir tarzda üretilirken, ataerkil sistemde ise kadınların ev içi mal ve hizmetleri aile içi üretim tarzıyla üretilmektedir. Kapitalist sistem, iş gücünün sömürülmesine ve mallardan ticari değer elde edilmesine odaklanırken, ataerkil sistem aile içinde kadınları emeğinin sömürülmesine odaklanmaktadır. Kadınların emeği, erkeklerin çıkarı için kullanılmaktadır. Bu, kadınların ev içi işleri ücretsiz olarak yapmaları ve emeklerinin toplumsal olarak değersizleştirilmesi ve görünmez hale gelmesi anlamına gelmektedir. Ataerkil sömürü, kadınların ortak, kendilerine özgü ve temel ezilmişliği anlamına gelen egemenlik sistemidir (Delphy, 1998: 74-75).

Radikal feminizm, esnek ve hiyerarşik olmayan bir biçimde örgütlenir. Rekabet, çatışma ve geleneksel değerlere dayalı erkek merkezli karma gruplar yerine özerk kadın grupları gereklidir. Radikal feminizme göre kadınlar bağımsız, hatta erkeklere kapalı bir şekilde örgütlenmelidir. Kolektif bilinçlenme ve sorunların çözümünde ortak deneyimler önemlidir. Radikal feministler kadınların sorunlarının küçük görüldüğünü ancak her birinin özünde derinlere dayanan toplumsal bir sorundan kaynakladığını savunurlar. Sadece kadınlardan oluşan gruplar sayesinde, erkeklerin baskın üslupları olmadan, kadınların kendi adına konuştukları, birbirlerine güç

verdikleri güvenli bir alan oluşturulur (Çakır, 2014a: 454-455). Marksizmdaki praksis kavramı radikal feministlerin üzerinde durduğu bir kavramdır. Praksis, fikirlerin sadece teorik olarak değil, aynı zamanda bu fikirlerin pratik yaşamda deneyimlenerek değiştirilmesini önerir. Radikal feministler, praksi devrimci eylem ve direniş biçimi olarak değerlendirirler. Sadece düşünmekle kalmayıp mevcut düzeni değiştirmek için eyleme geçmeyi önemserler. Praksis aynı zamanda alternatif düzenlemelerin geliştirilmesini de kapsar. Örneğin, şiddet ve cinsel saldırıya uğrayan kadınlara yönelik merkezler, çeşitli kadın yayınları, dernekleri, kadın kooperatifleri gibi alternatif kurumlar kadınların maruz kaldığı sorunlara çözüm üretmek için önemli rol oynarlar. Bunlar aynı zamanda feminist devrimci bir kadın kültürünün gelişmesine katkıda bulunur. Günlük yaşam alışkanlıklarını değiştirmek için ana politikaların içine dâhil olma da hedefler arasındadır (Donovan, 2014: 173).

Radikal feministlerin temel ilkeleri arasında yer alan kız kardeşlik dayanışması ve bilinç yükseltme, kadınların bir araya gelerek kolektif bir bilinç oluşturduğu ve ataerkil ezilme biçimlerine karşı farkındalık geliştirdiği bir dayanışma ve eylem modelidir. “Kadın dayanışması, kız kardeşlik, feminizmin en temel politik stratejisidir” (Lovenduski, 1994: 229). Kız kardeşlik, kadınların deneyimlerini paylaştığı ve birbirlerine destek olduğu bir ortam yaratarak, kişisel deneyimlerin toplumsal ezilme biçimlerine dönüşmesini sağlar. Bilinç yükseltme uygulamaları, kadınların yaşadıkları deneyimlerin politik olarak değerlendirilmesini ve toplumsal değişim için kolektif bir mücadele stratejisi geliştirilmesini amaçlar. Kadınların özel deneyimleri, kamusal alana taşınarak politik anlamda önemli hale gelir ve toplumsal değişim için bir güç kaynağı olur (Koçak Turhanoglu, 2019:14).

1.3.3. Kültürel Feminizm

Kültürel feminizm, toplumsal normlar, medya ve sanat dâhil olmak üzere kültürün, cinsiyet rollerini, eşitsizliklerini ve kadınların deneyimlerini nasıl şekillendirdiğini analiz etmektedir. Liberal ve radikal feminizmin, kadının ezilmesinin kültürel yönlerini tam olarak ele alamamasına karşın ortaya çıkmıştır. Kültürel feminizm, cinsiyet rollerinin ve eşitsizliklerini sürdürmede kültürel temsil, sembol ve anlatıların önemini vurgulamaktadır. Bu temsilleri sorgulamayı ve deşifre etmeyi

amaçlamakta ve aynı zamanda kadınları güçlendiren alternatif anlatıları teşvik etmektedir.

Kültürün cinsiyet kimliklerini ve güç dinamiklerini şekillendirmedeki rolünü vurgulayan kültürel feministlere göre, cinsiyet eşitliğine ulaşmak yalnızca yasal düzenlemelerle ve politikalarla değil; aynı zamanda kültürel tutumların, inançların ve temsillerin dönüşümüyle birlikte mümkün olabilir. Kültürel feministler, kadınların deneyimlerinin sadece geleneksel akılcı ve yasal yaklaşımlarla anlaşılamayacağını düşünerek, hayatın sezgisel ve kolektif yönlerine odaklanırlar. Kadınların duygusal ve kültürel zenginliklerini vurgulayarak, salt rasyonel düşüncenin ötesinde insan deneyimlerini değerlendirmeyi önerirler. Kadın ve erkek cinsiyeti arasındaki farklılıkları kabul ederek, bu farklı nitelikleri ön plana çıkarmaktadırlar. Kültürel feminist teori, anaerkil bakış açısına sahiptir; bu bakış açısına göre, dişil etki ve değerler ile yönlendirilen bir kadın toplumu görüşü savunulmaktadır. Barışçı, işbirlikçi, şiddetsiz bir arada yaşama ve kamusal hayatta uyum gibi değerler önemlidir (Donovan, 2014: 331-332).

Kültürel feminist çalışmalara en önemli katkılar Nancy Chodorow'un psikanalitik nesne-ilişki teorisinden ve Carol Gilligan'ın ahlak geliştirme teorisinden olmuştur. Bu araştırmacılara göre, kadın ile erkek arasında keskin zıtlıklar vardır; bunlar gelişmeye başladıkları ilk andaki deneyimlere göre farklılık gösterir ve bu bağlamda anlaşılabilir (Çağlar Gürgey, 2014: 33).

Chodorow, özellikle aile içinde sosyalleşmenin cinsiyet rolleri ve kimliklerin şekillenmesindeki rolünü vurgulamaktadır. Cinsiyete dayalı toplumsal rollerin yeniden üretilmesinde annelerle olan deneyimin önemli olduğunu ifade etmektedir. Ona göre, annelik kültürel olarak kadınlara yüklenen bakım verme, empati gibi özelliklerin gelişmesine neden olur. Kadınların daha fazla bakım veren rollerde olması, empati ve ilişki kurma eğiliminde olmasının annelik deneyiminden kaynaklandığını düşünmektedir.

Gilligan, kadınlar ve erkeklerin farklı ahlak anlayışları olduğunu savunmaktadır. Erkekler genellikle "adalete dayalı ahlak" anlayışını benimserler. Ahlaki kararları, genel ilkelere, haklara ve prensiplere dayanır. Kadınlar ise genellikle "ihtimama dayalı ahlak" anlayışını benimserler. Bu anlayışta ahlaki kararlar, haklardan ziyade, ilişkilerdeki ihtiyaçlara ve sorumluluklara dayanır; bireyler

arasındaki ilişkiler önemlidir, bakım, sorumluluk, empati gibi değerler öne çıkar. Gilligan'ın ahlak teorisi çalışması, cinsiyet farklılıklarının ahlaki kararlara etkisini vurgulamaktadır (Çağlar Gürgey, 2001: 89).

Kültürel feministler, liberal feministlerin aksine, kadın ve erkeklerin benzerliklerinden dolayı talep edilen eşitlik yerine; kadınların farklılıklarına dayanarak, kadınların hamilelik ve annelik gibi benzersiz deneyimlerinin anlaşılmasına odaklanırlar. Liberal feministlerin hak taleplerinin ötesine geçerek, kadınların siyasi ve yasal haklarının yanında, kamusal hayatın erillikten kurtarılıp kadının ahlaki bakış açısıyla yeniden yapılandırılması gerektiğini savunmaktadır. Kadınların toplumdaki yerinin güçlendirilmesinin yanında, toplumsal yapıların daha adil ve insancıl bir şekilde yeniden düzenlenmesi için kadın bakış açısı ve değerlerinin kilit rol oynadığını öne sürmektedirler. Kültürel feminizm, toplumsal normların ve kültürel değerlerin dönüşümüyle kadınların ve tüm toplumun yaşamlarını iyileştirmeyi hedeflemektedir (Yükselbaba, 2016: 132).

1.3.4. Postmodern Feminizm

20. yüzyılın sonlarında, feminist teorinin asıl uğraşı genelleştirmeye, kategorileştirmeye, tek bir konuya ve tekil kavramlara odaklanmaya direnmek haline gelmiştir. Farklılıklara vurgu yaparak, feminist teori daha ayırt edici noktalara odaklanmaya başlamıştır. Postmodern feministlere göre, tek tipçi bir yaklaşım yerine, çeşitli deneyimler ve bakış açıları hareketin daha geniş kapsamlı ve güçlü olmasını sağlar. Postmodern feminizm, geleneksel feminist teorilerini, kimlik, toplumsal yapılar ve güç dinamiklerinin çeşitliliğini göz ardı ettiğini düşündüğü için geneliçliği ve evrenselliği eleştirir (Donovan, 2014: 349-350).

Postmodernistler, toplumsal gerçekliğin, insanların dil ve söylemleri aracılığıyla yaratıldığını savunurlar. Toplumsal yaşamı bütünsel bakış açısıyla açıklamaya çalışan genel ve evrensel teorilere, yani meta anlatılara karşı çıkarlar. Bu düzlemde postmodernistler, bilimsel kesinliğe güvenmezler, çünkü toplumsal gerçeklik tek bir kuramsal çerçeveye açıklanamaz, nesnel bir şekilde betimlenemez veya bilimsel yöntemlerle çözümlenemez. Toplumsal değişimin ve ilerlemenin tek bir doğru yolu olduğu düşüncesini reddederler. Postmodernistlere göre, gerçeklik çeşitli

dil ve kültürel bağlamlarda, sürekli olarak yeniden şekillenir ve değişir (Koçak Turhanoglu, 2019: 19).

Postmodern feministler, erkek merkezli kuramların kadın deneyimlerini ve bakış açılarını tam olarak yansıtmadığına inanır. Onlara göre, gerçek bilgiye ulaşmak mümkün değildir, çünkü bilgi, çoklu gerçekliklerin ve bakış açıların ürünüdür. Tek bir doğru veya öncelikli bilgi yoktur, çünkü her bilgi tarihsel ve kültürel bağlamda özgündür ve belirli söylemlerin ürünüdür. Postmodern feministler, bilgi üretiminin ve söylemin gücünü vurgularlar. Söylemler, hem öznelere hem de nesnelere oluşturan ve öznelere belirli toplumsal yapılar ve mekanizmalar altında konumlanmasını sağlayan bir güç kaynağıdır. Bu nedenle, bir söylemin gücü, ürettiği bilginin ne kadar kabul gördüğüne ve toplumsal olarak ne kadar etkili olduğuna bağlıdır. Başka bir deyişle, söylemin gücü, ürettiği bilginin doğruluğu veya gerçekliği üzerindeki etkisiyle ölçülür (Abbott & Wallace, 1990: 237).

Postmodern feminizm, modern dilin ve düşünce yapısının ikili karşıtlıklar üzerine kurulu olduğunu savunmaktadır. Güneş/ay, doğa/tarih, pasif/aktif, yüksek/alçak gibi ikilemler dilin temel yapılarını oluşturmaktadır. Bu ikilemler arasında hiyerarşik bir ilişki bulunmaktadır. İkilemlerden bir taraf diğer taraf üzerinde üstünlük kurmuştur. Fransız feminist Helene Cixous, dildeki bu hiyerarşik düzenin, kadın/erkek ikilemine dayandığını ileri sürmektedir. Güneş erkek, ay kadın; aktif erkek, pasif kadın gibi hiyerarşik kavram düzeni, kadın ve erkek kavramları arasındaki ilişkinin erkeğin lehine kurgulanmasına neden olmaktadır (Çağlar Gürgey, 2014: 35).

Postmodern feminizm, toplumsal cinsiyet rollerinin, cinsiyetten indirilmiş özelliklerin toplumsal inşasını vurgulayarak özellikle kategorik toplumsal cinsiyet rollerini de içeren tüm kimliklerin geçici ve söylemsel doğasını ele almaktadır. Postmodern feminizm, postmodernizmin kimliklerin, bilginin ve hakikatin birleştiriciliğine karşı çıkan eleştirilerden yola çıkmaktadır. Bu eleştiriler doğrultusunda postmodern feministler, evrensel kimlik kategorilerine, özellikle de özgürlükle suçladıkları bütüncül toplumsal cinsiyet kategorisine karşı çıkmaktadırlar. Postmodern feministlere göre kategorik cinsiyet rolleri toplumsal yapılar ve dil kullanımıyla inşa edilmiştir. Bedensel kategoriler sabit ve değişmez değildir. Bedenlerin anlamlandırılması, toplumsal normlar ve kültürel pratiklerle ilişkili olduğunu öne sürerler. Dolayısıyla, kadın ve erkeği karşıt bir ikiliğe indirgemek

yerine, bedenlerin ve cinsiyetin çok çeşitli ve karmaşık bir şekilde anlaşılması gerekmektedir (Doğan, 2023: 15).

Postmodern feminizmin üzerinde durduğu başka bir konu da feminizm içinde çoğulculuğun önemidir. Postmodern feministler, kadın deneyimlerinin çeşitliliğini ve farklılığını vurgularlar. Onlara göre, kadın deneyimlerini anlamak için sınıf, ırk, kültür, yaş, siyasi eğilim ve cinsel yönelim gibi birçok faktör dikkate alınmalıdır. “Batılı, orta sınıf, heteroseksüel, beyaz kadın” ile bu özelliklere sahip olmayan kadınlar arasındaki farklılıklara ve eşitsizliklere vurgu yaparak, burada bir “ötekilik” ilişkisi olduğunu ortaya koymaktadırlar (Demir, 1997: 117). Bu nedenle, postmodern feministler, feminizmin sadece belirli bir kadın kimliğini değil, tüm kadınların deneyimlerini ve perspektiflerini kapsaması gerektiğini öne sürmektedirler. Feminizm kadınların neden ikincil konumda olduğunu sorgularken, postmodern feminizm kadınların neden "öteki" olduğunu sorgular. Postmodern feministler kadınların öteki konumlarının avantajlarını ortaya çıkarmaya çalışırlar. Ötekilik, kadınların ataerkil kültür normlarına ve uygulamalarına eleştirel bir gözle bakmalarını sağlamaktadır. Dolayısıyla ötekilik, sadece bastırılmış bir durumdan ibaret değildir; açıklık, çoğulluk ve çeşitlilikle birlikte var olma şeklidir (Tong, Fernandes Botts, 2021: 190).

2. FEMİNİST HUKUK

Feminizm ve feminist hukuk, her ne kadar birbirine yakın kavramlar olsa da, kapsamaları ve odakları farklıdır. Feminizmin amacı, cinsiyet temelli eşitsizliği ortadan kaldırmak ve toplumsal cinsiyet rollerini sorgulamaktır. Feminist hukuk ise, feminizmin hukuk alanındaki uygulama ve analizini ifade eder. Feminizm, toplumsal cinsiyetin sosyal ve kültürel yapıların bir sonucu olarak nasıl oluşturulduğunu ve toplumsal cinsiyet rollerinin nasıl yeniden üretildiğini anlamak için geniş bir teorik çerçeve sunar. Feminist hukuk, bu teorik çerçeveleri hukuki analizlere uygular. Bu bağlamda, hukuk sisteminin toplumsal cinsiyet eşitsizliğini nasıl etkilediğini ve bu eşitsizliği nasıl yeniden ürettiğini veya düzeltebileceğini inceler. Hukuk kuralları, uygulamalar ve hukuk sisteminin kendisi feminist perspektiften değerlendirilir. Hukukun içindeki eşitsizlikleri ortaya koyar ve hukukun feminist bir bakış açısıyla reforme edilmesi için önerilerde bulunur. Bu, yasaların yeniden düzenlenmesi, hukuki kavramların eleştirilmesi ve mahkeme kararlarının toplumsal cinsiyet açısından analiz edilmesini içerir.

Feminizm, bir sorunu sadece incelemek için ele almaz, soruna çözüm bulmayı ve durumu değiştirmeyi amaçlar. Teori ve pratiği birleştirmek feminizmin temel özelliğidir. Feminist hukuk teorisini farklı kılan, somut yaşam deneyimlerinden yola çıkmasıdır. Bu bakımdan feminist yaklaşımın çalışma alanı olarak hukuka yönelmesi anlamlı ve önemlidir (Yükselbaba, 2016: 124).

Feminist hukuk kuramları iki öge üzerinde temellenir. Birincisi, hukuk ve toplumsal cinsiyetin karşılıklı ilişkileri bağlamında kuramsal sorunların analizi ve sergilenmesi. Feminist hukuk kuramları, hukukun toplumsal cinsiyet ilişkilerini nasıl etkilediğini ve bu ilişkilerden nasıl etkilendiğini incelemektedir. Bu kuramlar, hukukun cinsiyetler arası eşitsizliklerin nasıl pekiştirdiğini ve sürdürdüğünü analiz etmektedir. Hukukun, toplumsal cinsiyet rollerini ve normlarını nasıl yansıttığını, desteklediğini ve bazen de yeniden ürettiğini ortaya koymaktadır. Bu analizlere göre, hukukun tarafsız ve objektif bir sistem olmadığı aksine toplumsal cinsiyet ilişkilerinden etkilenen ve bu ilişkileri etkileyen dinamik bir yapı olduğu anlaşılmaktadır. İkincisi ise feminist hukuk bakış açısıyla hukuk alanında reformların gerçekleştirilmesidir. Feminist hukuk kuramları, mevcut hukuki sistemin cinsiyet

eşitsizliklerini giderici yönde düzenlenmesini amaçlamaktadır. Bu kapsamda, aile hukuku, çalışma yaşamı, ceza hukuku gibi alanlarda düzenlemeler önermektedir (Arat, 2006: 56). Bu düzenlemeler Türk hukuk mevzuatı bölümünde detaylı bir şekilde incelenmiştir.

Feminist hukuk kuramları hem teorik analizler hem de pratik reform önerileriyle hukukun cinsiyet eşitliğini sağlaması ve daha adil bir sistem haline gelmesi için çalışmaktadır. Feminist hukuk teorilerinde hukuk, hem normatif hem de uygulamalı boyutlarıyla ele alınarak; toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri açığa çıkarılır ve ortadan kaldırılması için öneriler sunulur. Feminist teorilerin tamamlayıcı bir parçası haline gelen feminist hukuk anlayışının birçok hukuk kuralının değişmesinde rolü büyüktür. Feminist hukuk teorisinde, toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması açısından önem taşıyan hukuki düzenlemelere feminist perspektifle yaklaşılarak ideal bir hukuk anlayışına ulaşılabileceği düşünülmektedir.

Günümüzde hala çoğu alanda erkeklerin bir adım gerisinde olan kadınların bu konumunun düzeltilmesi için hukuk alanında kadına ilişkin düzenlemeler yapılmaktadır. Bu düzenlemelerle ortaya çıkan sonuçlar ile amaçlananlar her zaman paralellik göstermemektedir. Feminist hukuk teorisi de cinsiyet eşitliğini sağlamaya yönelik yapılan hukuki düzenlemelerin eksik veya hatalı noktalarını ortaya çıkarmaya çalışmaktadır.

2.1. Feminist Hukuk Eleştirisi

Feminizmin mücadele ettiği alanlar oldukça kapsamlıdır. Feministler, patriyarkal sistemi yalnızca bir erkek egemenliği olması açısından eleştirmezler, erkeklerin kendi egemenliklerini sürdürmek için hukuk, siyaset, iktisat, ahlak, bilim, tıp, kültür, eğitim, medya, moda vb. tüm olanakları kendisini yeniden üretebilmek için tıpkı kapitalizm gibi kullandığı için de eleştirmektedirler (Michel, 1993: 7).

Geçmişten günümüze hukuk kurallarında, kadının görünmez kılındığı ya da değersizleştirildiği görülmektedir. Tarih boyunca kadının var olma mücadelesi yok sayılarak, kadın aileye, eve, kocaya ya da toplumun belirlediği yerlere ait olarak kabul edilmektedir. Kadınlar kamusal alandan uzak tutulmaya çalışılmış; bilim, hukuk gibi önemli alanlarda erkek egemen bir düzen kurulmuştur (Yarar, Arslan, Çay, 2017: 60).

Feminist hukuk teorisyenleri, mevcut hukuk sistemine eleştirel bir yaklaşımla bakmakta ve bazı temel noktalarda ortaklaşmaktadırlar. Mevcut hukuk doktrinlerinin erkek egemen toplumlarda, erkekler tarafından geliştirildiğini; bu nedenle hukukun cinsiyetlere karşı tarafsız gibi görünmesine rağmen, aslında özünde erkek önyargıları taşıdığını savunurlar. Bir diğer ortak nokta, kadınların yaşam deneyimleri ve ihtiyaçları erkeklerinkinden farklıdır; kadınlara başvurulmadan düzenlenen hukuk, kadınların somut yaşamlarını ve deneyimlerini yeterince yansıtamayacağı düşüncesidir. Bu durum, hukukun kadınların gerçekliklerini göz ardı etmesine ve adaletin sağlanamamasına yol açabilmektedir. Feminist teorisyenler, hukukun kadınların kendi deneyim ve bakış açılarından üretilmesi gerektiğine inanmaktadırlar. Feminist hukuk teorilerine göre, cinsiyet eşitliğinin sağlanması için, kadınların sesleri ve deneyimleri dikkate alınarak hukukun yeniden şekillendirilmesi gerekmektedir. Feminist hukuk teorisyenleri mevcut hukuku eleştirirken, aynı zamanda daha eşitlikçi ve adil bir hukuk sistemi oluşturma çabasındadırlar (Yükselbaba, 2016: 127).

Feminist hareket, hukuka bakış açısını “hukuk adaletsizdir” sloganı ile ortaya koymaktadır. Bu slogan, feminist hukuk teorisinin hareket noktasını göstermektedir. Feminist hukuk teorisi, bu zamana kadar hukukun objektif ve eşit kabul edilmiş normlarının arkasında yatan eşitsizlikleri ortaya koymaya çalışmaktadır. Bunu yaparken de toplumsal cinsiyet kavramını odağına alır. Toplumsal cinsiyet kavramı, kadın ve erkek rollerinin hukuktan nasıl güç alarak daha da kalıplaştığını açıklamaktadır. Feminizm, toplumsal cinsiyet kavramının anlaşılmasını sağlarken, hukuku toplumsal cinsiyet eşitsizliğinden kaynaklanan problemleri sürdürme konusunda eleştirmektedir. Feminist teori, hukukun cinsiyetlere biçmiş olduğu rolleri belirleme konusunda etkili olduğu düşüncesinden hareket etmektedir. Feminist hukuk teorisine göre, kadınların maruz kaldığı eşitsizlikler, hukuk tarafından örtülmekte ve böylece kadınlar erkek egemen sisteme bağımlı hale getirilmektedirler. Hukukun ataerkil bir düzlemde uygulandığı düşüncesi, beraberinde hukukun adaletsiz bir kurum olduğu düşüncesini getirmektedir (Uygur, 2015: 122).

Kadının ikincil konumuna karşı çıkan ve kadın odaklı yeni bir söylem, hukuk sistemi ve felsefenin geliştirilmesini savunan feminizm, dil, felsefe ve hukuktaki cinsiyet önyargılarına meydan okumaktadır (Şahin, 2017: 476). Feminist yaklaşım, tarihi sadece belirli bir bakış açısından değil, toplumdaki tüm kesimlerin ve özellikle

kadınların deneyimlerini ve katkılarını kapsayacak şekilde yeniden değerlendirmeyi hedeflemektedir. Kadınların toplumdaki rollerine, yaşayış şekillerine, tarihsel katkılarına ve mücadelelerine odaklanırken; onların tarihi kaynaklarda eksik temsil edilmesini ya da yok sayılmasını eleştirmektedir. Feminist yaklaşım, daha adil ve kapsayıcı bir bakış açısı sunmaktadır.

Feministler, içinde yaşadığımız ataerkil dünyada, hukuk ve bilim gibi tarihin de hiçbir zaman tarafsız olmadığını iddia etmektedir. Feministler için tarih, kadınların kendi tarihlerini doğru öğrenebilmeleri açısından önem arz etmektedir. Feminist hukuk kuramları, tarihsel süreçte kadınların görmezden gelindiğine ve kadınların kendi tarihlerini öğrenmelerinin önemine vurgu yapmaktadır. Tarih, ilk başlarda sadece güçlülerle, sonra işçiler ve köylülerle de ilgilenmiştir ancak kadınların tarihi daima göz ardı edilmiştir. Kadın tarihine ilgi gösteren tarihçiler bile, genellikle bunu erkek merkezci bir yerden, kendi benimsedikleri cinsiyet rollerini topluma yansıtarak yapmaktadırlar. Bir toplumdaki kadınların konumuna objektif olarak bakabilmek için bazı tutumlar terk edilmelidir. Tarafsız değerlendirme yapabilmek için yaşanan dönem ve toplumdaki erkeklerin sahip olduğu iktidarı ve imtiyazları da ele almak gerekmektedir. Genelde yapılan gözlemler, erkek merkezci bir tutumla yapılmakta ya da kültür merkezci bir yaklaşımla, gözlemi yapan kişi kendi toplumunda öğrendiği normları mutlak doğru kabul ederek yaptığı gözlemlere bunu bir kıstas olarak yansıtmaktadır. Statü merkezcilik ise gözlemi yapan kişinin sadece ait olduğu sosyal sınıfın normlarını tek ölçüt kabul ederek diğerlerini yok sayması demektir. Feminist tarih yazımı, tarihin nesnel olmadığını kabul ederek kadınların göz ardı edilmiş katkılarını vurgulamakta ve tarih yazımındaki eksikleri tamamlamaya çalışmaktadır (Michel, 1993: 7-10).

MacKinnon, kadınların baskı altında tutulmasına yol açan belirli toplumsal yapıların ortadan kaldırılması gerektiğini ifade etmektedir. Ona göre, hukuk ve devlet sistemlerinin yapılarının değiştirilmesi gerekmekte, çünkü bu sistemlerin merkezinde toplumsal cinsiyet sorunu bulunmaktadır (2020: 189). Uluslararası hukukta kadınlara karşı samimiyetsiz bir tutum olduğu görülmektedir. Pratikte kadınların insan haklarından tam olarak yararlanamadığını söylemek yanlış olmayacaktır. Dünya genelinde yaygın olan aile içi şiddet, cinsel saldırı ve kadın ticareti gibi sorunların insan hakları meselesi olarak ele alınmamaktadır. Bu nedenle MacKinnon, insan

hakları kavramının erkeklerin menfaatlerine hizmet eden konuları kapsadığını savunmaktadır. Örneğin, savaş suçları kapsamında cinsel şiddet gibi ciddi ihlallerin uzun süre uluslararası hukuk tarafından göz ardı edilmesi, erkek egemen bakış açısının bir sonucu olarak görülür (1982: 22-24). MacKinnon'un eleştirileri, insan hakları hukukunun kadınlar için daha kapsayıcı ve tutarlı bir şekilde uygulanması gerektiğine dair önemli tartışmalara yol açmış ve bu tartışmalar, cinsel saldırının savaş suçu olarak kabul edilmesi gibi uluslararası hukukta bazı ilerlemelere katkı sağlamıştır (Arıkan, 2019: 678).

Kadınlar, erkek egemenliğinin sürdüğü bir dünya düzeninde, bütün haklara ve özgürlüklere sahip olsa bile gerçek anlamda özgür olamazlar. Toplumsal cinsiyet eşitliğinin olmadığı bir özgürlük, gerçek özgürlük değildir. Amaç sadece haklara, ekonomik güce sahip olmak değildir, amaç özgürlüğü sürekli, koşulsuz ve eşit yaşamaktır. Günümüzde, kadınlar hukuksal düzenlemelerle birtakım haklar kazansalar da pratiğe geçmesinde ataerkil gelenekler engel oluşturmaktadır. Feminist hukuk teorisyenleri bu noktada hukuk sistemini eleştirmektedirler. (Beauvoir, 2021: 19-33).

T.C. Anayasa'sının 10. maddesinin ek fıkrasında yer alan "Kadın-erkek eşit haklara sahiptir. Devlet bu eşitliği sağlamakla yükümlüdür." ifadesi, kadın-erkek eşitliğini devletin sağlayacağını bildirmektedir. Feminist hukuk teorisyenleri bu noktada, hukukun kanunlarla eşitliği mi sağladığını, yoksa eşitsizliği mi yeniden yarattığını sorgularlar. Mitchell'e göre, kanun önünde eşitlik kavramı, toplumdaki eşitsizliklerin üstünü örtmek için vardır. Çünkü bireyler kanun önünde eşit olsalar da, toplumsal eşitsizlikler karar süreçlerinde etkili olabilmektedir. Bu bağlamda, eşitlik kavramı, içinde sakladığı eşitsizlikleri yok saymaktadır. Kanunlar aracılığıyla sağlanan eşitliğin, gerçek hayatta da sağlanabilmesi için karar aşamalarında hâkimlerin toplumsal cinsiyet eşitliğine duyarlı olmaları gerekmektedir (1984: 30).

2.2. Hukuka Feminist Yaklaşımlar

Feminizmin kendi içinde sahip olduğu farklı yaklaşımları ve tarihsel dönüşümleri, hukuka yaklaşımında kendini göstermektedir. Feminist hukuk çalışmalarının ilk aşamasında, ataerkil hukuk normları feminist bakış açısıyla değerlendirilerek eleştirilmiştir. Hukukun tarafsız ve objektif olduğu iddiasına karşı çıkarak, hukukun erkek egemen değerleri yansıttığı ve sürdürdüğü ileri sürülmektedir.

Hukuka feminist yaklaşımlardaki eleştirilerden biri de hukuk sisteminin kamusal ve özel alan arasında ayırım yaratmış olmasıdır. Bu ayırım, kadınların kamusal alanda haklarını arama imkânını kısıtlamakta ve özel alandaki istismarların, hak ihlallerinin görmezden gelinmesine yol açmaktadır. Feminist hukukçular, aile içi şiddet, taciz, cinsel saldırı gibi özel alan kabul edilen alanda gerçekleşen ihlallerin hukuki suç olarak tanınması ve cezalandırılması gerektiği üzerinde durmaktadırlar (Sever, 2016: 18).

Hukuka feminist yaklaşımlar, feminist hukuk çalışmalarında normların uygulanması aşamasındaki cinsiyetçilik konusunu da ele almaktadır. Feminist hukukçular, sosyal eşitsizlik karşısında tarafsız görünen hukuki düzenlemelerin, gerçek hayatta var olan eşitsizlikleri ortadan kaldırmak için yeterli olmadığını savunmaktadırlar (Donovan, 2014: 353). Bir başka eleştiri noktası, cinsiyetçi yargı kararlarıdır. Feminist hukukçular, görünürde eşitlikçi olan normların yargıçlar tarafından uygulanırken cinsiyetçi bir biçimde yorumlandığını ve olayların ataerkil sistem gözlüğüyle değerlendirildiğini savunmaktadırlar (Sever, 2016: 19). Bu durum, adaletsiz sonuçlara neden olmaktadır. Feminist hukukçular, bu nedenle sadece yasal normlara değil, aynı zamanda yargı kararlarına da odaklanmaya başlamışlardır. Yargı süreçlerinde cinsiyetçi önyargıların ve ataerkil yorumların nasıl ortaya çıktığını inceleyerek, adil ve eşitlikçi bir yargı sisteminin kurulması için önerilerde bulunurlar. Yargıçların eğitiminden, mahkemelerin işleyişine kadar birçok alanda reform talep ederler.

Feminist hukuk kuramı, aslında hukuk teorisinde yaşanan dönüşümle ve gelişimle ilişkilidir. Hukukun özerk ve tarafsız olduğu görüşüne yöneltelen eleştiriler, eleştirel hukuk çalışmalarını geliştirmiştir. Feminist hukuk kuramı, eleştirel hukuk çalışmalarının ve hukuki realizmin bir devamı olarak değerlendirilebilir. Feminist hukuk kuramcıları ve eleştirel hukuk teorisyenleri, hukuki pozitivizmin gerçekçi olmadığını, hukukun toplumsal, siyasi ve ideolojik bağlamlardan bağımsız olmadığını savunmaktadırlar (Barnett, 1998: 96).

2.2.1. Patriyarka/Ataerkil Kavramı

Patriyarka ve ataerkil kavramlarının kökenine bakıldığında, tarihsel ve sosyolojik bağlamlarda geniş bir anlam yelpazesine sahiptir. Kelime kökeni ve anlamı bakımından birbirlerini karşılayan kavramlar olması nedeniyle bu çalışmada her ikisi

de kullanılmıştır. Ataerkinin (patriarchy, le patriarcat, das patriarchat) asıl anlamı, pater (baba) ve archie (yönetim) kelimelerinin birleşiminden oluşan “babanın egemenliği”dir. Patriyarka kavramı zamanla evrilerek feminist teori içerisinde erkek egemenliğini ve kadınların sistematik olarak ezilmesini ifade eden daha geniş bir anlam kazanmıştır (Yaman Öztürk, 2012: 77).

Patriyarka kavramı İngilizcede üç anlam ifade etmektedir: Birincisi, dini otoriteye referansta bulunarak, Hristiyanlıkta başpiskoposların otoritesini tanımlamak için kullanılır. Bu kullanımda, İstanbul’daki Ortodoks Kilisesi’nin başpiskoposu patrik (patriarch) olarak adlandırılır. İkincisi, daha çok aile içi güç dinamiklerine işaret eder; burada patrik, Roma hukuku kökenine dayanan bir güç ile babanın veya kocanın aile üyeleri üzerindeki yasal otoritesini temsil eder. Üçüncü ve en yaygın kullanılan anlamı, feminist teorinin ele aldığı patriyarka biçimidir. Bu çerçevede patriyarka, yalnızca aile yapısında değil, toplumun tüm katmanlarında erkek egemenliğini, kadınların sistematik olarak ezilmesini ve dışlanmasını ifade eder. Feminist teoriye göre patriyarka, toplumsal cinsiyet rollerinin, hukuk sisteminin, ekonomik yapının ve kültürel normların erkek üstünlüğünü pekiştirdiği ve kadınları ikincil konuma zorladığı bir sistemdir. Bu anlamda patriyarka, yalnızca bireysel erkeklerin kadınlar üzerindeki egemenliği değil, aynı zamanda bu egemenliği sürdüren ve yeniden üreten toplumsal yapılar ve kurumlardır (Bennett, 2006: 56).

Toplumsal cinsiyet rollerine dair bilgiler doğdukları andan itibaren iki cinse de verilir, bu roller öğrenilerek ve zamanla içselleştirilerek bireylerin toplumsallaşma sürecini oluştururlar. Kadınların ekonomik imkânlarla ve siyasi özgürlüklerine erişimlerinde dezavantajlı duruma getirilmeleri, ayrımcılık, baskı, kısıtlamalar, kadının toplumdaki varlığını cinsel faaliyetlerine göre iyi/kötü ya da edepli/edepsiz gibi sınıflandırmak ataerki sistemin sürdürülebilirliğini sağlayan yöntemler arasındadır. Bunların yanında, günlük konuşmalarda, mitlerde ve dinsel anlatılarda kullanılan söylemler kadın ve erkek rollerinin benimsenmesinde önemli araçlardır. Bu söylemler, kadını zayıf, itaatkâr, bağımlı gösterirken; erkeğin güçlü, otoriter iktidarını sağlamlaştırmaktadır (Kurt Topuz, 2019: 32).

Ataerki kültür, her iki cinsiyet için de sınırlamalar ve zorluklar yaratmaktadır. Ancak bu sınırlamalar, özellikle cinsiyet rollerinin ayrışmasının fazla olduğu toplumlarda, kadınların yaşam alanlarını erkeklere göre daha fazla sınırlamaktadır. Bu

durum, özgürlüklerini ve potansiyellerini tam olarak gerçekleştiremeyen ve cinsiyetler arası çatışmanın fazla olduğu bir topluma neden olmaktadır.

Hooks'a göre, ataerkil politikanın cinsiyeti yoktur. Ona göre, ataerkillik sadece erkeklerin suçlu olduğu bir sistem değildir; "kadınlar da erkekler kadar ataerkil düşünce ve eyleme bağlı olabilir" (2021b: 37). Ataerkil kültür, kadınlar için olduğu kadar erkekler için de yıkıcı sonuçlar doğurur ve bunun değiştirilmesi sadece kadınların değil, erkek ve kadınların birlikte mücadele etmesiyle başarılabilir. Hooks'a göre ataerkillik, ailelerde, okullarda, dini kurumlarda pekiştirilir ve erkeklerin yanında kadınlar da bu ideolojiyi benimseyerek büyütürler. Aile içinde genellikle annelerimiz tarafından öğretilen ataerkil davranışlar, erkeklerin de özgür iradeleri ile yaşamalarını engelleyen bir sistem yaratır ve bir erkeğin bu sisteme karşı çıkması oldukça zor olabilir (2021b: 38). Dolayısıyla ataerkil sistemin inşasında ve sürdürülmesinde kadınların payı görüldüğünden fazladır. Erkekler tarafından belirlenen ataerkil sistemde, kadınlar kabul görmek ya da var olmak için sisteme uymak zorunda bırakılmıştır.

Ataerkillik, cinsiyetçilikten daha fazlasıdır. Erkeklerin kadınlar üzerinde, hayatın her alanında sistematik olarak tahakküm kurduğu, kadını ikinci planda tutan ve kendini sürekli yeniden üreten bir sistemdir. Aile birimlerinden ordu, din ve devlet gibi daha büyük kurumlara kadar çeşitli toplumsal yapılara derinlemesine yerleşmiş, sosyal yaşamın her alanında belirgin bir düzenlilikle bulunan, erkek temelli gücün toplumsal bir oluşumdur.

Ataerkil sistem, politika, din, ekonomi gibi yaşamın çeşitli alanlarında genellikle erkeklerin güce ve otoriteye sahip olduğu sosyal bir sistemdir. Ataerkil toplumlarda, cinsiyetlere belirli roller, davranışlar, beklentiler ve sorumluluklar dayatılır. Bu tür toplumlarda, ataerkil normların ve yapıların aile, eğitim, hukuk, ekonomi gibi sosyal kurumlara yerleşmiş olduğu, cinsiyet eşitsizliğinin ve ayrımcılığının sistematik olduğu, kurumsallaşmış eşitsizlik hâkimdir.

Kadınların ezilmesi ya da erkek egemenliği olarak da adlandırılan patriyarka kavramı, erkek iktidarının toplumsal bir formasyonudur. Feministler için patriyarka kişisel ilişkilerden çok bir sistemi ifade etmektedir. Çünkü patriyarka da toplumsal cinsiyet gibi, bireylerin yaşamında sadece belirli alanları ilgilendirmez, bireysel ya da

toplumsal tüm alanlara ve faaliyetlere sızmış ve tümünü yöneten bir sistemdir (Hirata, Laborie, Le Doare, Senotier, 2021: 245-250).

Feministlere göre, erkek egemen sistemin toplumsal hayat içinde içselleştirilmesinin ve sürdürülmesinin ana nedenlerinden biri ataerkil hukuk sistemidir. Geçmişten günümüze hukuk, eril özelliklerini korumaya devam etmektedir. Ataerkil gelenekler ve normlar hukuk sisteminin şekillenmesinde etkilidir. Tarihsel olarak bakıldığında, yasalar genellikle cinsiyet rolleri, aile yapıları ve kadın hakları konusundaki ataerkil düşünce yapısını yansıtmış ve pekiştirmiştir. Örneğin, evlilik, boşanma, miras gibi konularda yasalar genellikle erkek perspektifi ile hazırlanmış ve aile içindeki erkek otoritesini sağlamlaştırmıştır.

Hukuki uygulamalarda görülen ataerkil tutumlar ve önyargılar, cinsiyet ayrımcılığına ve kadınların hukuk sisteminde eşitsiz muamele görmesine yol açabilmektedir. Ataerkil hukuk sisteminde, kadın deneyimleri dikkate alınmadığı için, verilen hükümler cinsiyete dayalı şiddet ve ayrımcılık gibi konulardan yoksun olabilmektedir. Bu noktada feminist hukuk teorisi, patriyarkal yasalara meydan okumakta, cinsiyet eşitsizliğini sürdürdüğü için patriyarkal yapıları ortadan kaldıran hukuki değişiklikleri savunmaktadır.

Rifkin ataerkilliği, iktidar gücüne sahip olan ve kadınların bu iktidarın içindeki konumunu belirleyen her çeşit erkek birliği olarak ifade etmektedir. Ataerkil anlayış, genellikle kadınları daha hassas ve estetik düzeyde tutan, toplumsal ve politik alanlardan dışlayana bir zihniyettir. Hukuk ve ataerkillik arasındaki ilişki anlaşılması ve geliştirilmesi gerek bir konudur. Hukuk, erkek otoritesinin bir aracı olarak güçlü bir role sahiptir. Ataerkil ideoloji gücünü, yasalardan almaktadır. İdeolojinin amaçlarından biri de toplum gerçeğini gizli tutarak sosyal değişime engel olmaktadır. Hukuk da hegemonik ideolojinin bir türü olarak işlev görmektedir. Bir mahkeme kararında şu ifade geçmiştir: “...erkekler, kadınların koruyucuları ve savunucularıdır, ya da öyle olmalılardır. Doğal korkuları ve kadın cinsiyetine ait olan narinlik, kaçınılmaz olarak medeni hayatın birçok alanında onu değerinin altına indirir.” (1993: 412).

Bu ifade, hukukun geleneksel inançları ve ideolojileri meşrulaştırmak, toplumsal gerçekliği şekillendirmek ve hatta bazen gizlemek için kullanıldığını göstermektedir. Yasal ideoloji, bazen yasal ilkelerle toplumsal gelenekleri ayırt

etmemizi zorlaştıracak kadar büyük bir güce sahiptir. Hukukun ideolojik gücü, mevcut toplumsal cinsiyet normlarını pekiştirerek, sosyal gerçekliği gölgede bırakmaktadır (Güriz, 1999: 470).

Feminizm, dilin, düşüncelerin ve hukukun yapısının erkekler tarafından inşa edildiğini ve bunlar aracılığı ile eril değerlerin giderek güçlendiğini savunmaktadır. Bunun sonucunda ise, eril ağırlıklı yasalar oluşmakta ve kadınların ikincil konumu sürdürülmektedir. Feminist hukuk, ataerkil toplum içinde ikinci sınıf vatandaş muamelesi gören kadınların konumunu analiz etmekte, bunun nedenlerini ve boyutlarını araştırmaktadır. Bunu yaparken, hukukun erkek iktidarını koruma çabasını ortaya çıkarmakta ve yok etmenin yollarını bulmaya çalışmaktadır.

Modern dünyada aile kavramı değişmeye devam etmektedir. Ancak ataerkil sistemi yok etmek kolay değildir, bu sistem kendini sürdürmeye devam ettikçe kadınların ikincil konumunun değişmesi mümkün görünmemektedir (Kocabıyık, 2017: 50).

2.2.2. Toplumsal Cinsiyet

Feminist teori, toplumsal yaşamın her alanında mevcut olan cinsiyet ilişkileri ve eşitsizliklerinin nasıl inşa edildiğini açıklamaya çalışmaktadır. Cinsiyetler arası eşitsizlikleri, dolayısıyla kadın ve erkek arasındaki farklılıkların nedeni sorgulanırken karşımıza en genel anlamda iki cevap çıkmaktadır: biyolojik cinsiyet (sex) ve toplumsal cinsiyet (gender). Feminist teori sayesinde biyolojik ve toplumsal cinsiyet arasında ayırım büyük ölçüde kabul edilmeye başlanmıştır. Kadın ve erkek arasındaki eşitsizlikler, içerisine doğdukları toplum tarafından yaratılmaktadır. Feminist teori, farklılıktan kaynaklı ayrımcılığın önüne geçebilmek adına öncelikle bunu kabul ettirerek işe başlamaktadır. Bu kabulden sonra, ayrımcılıkla bağlantılı bütün toplumsal kurumlar ve yapıların, toplumsal cinsiyet eşitliğine göre yeniden oluşturulması hedeflenmektedir (Koçak Turhanoglu, 2019: 4).

Biyolojik cinsiyet, doğuştan gelen bedenimiz üzerinde olan bir özellikken; toplumsal cinsiyet, topluma göre şekil alan, sosyal ve kültürel ilişkilerle oluşan ve gelişen davranışlar, normlar ve rollerdir. Biyolojik cinsiyet, cinsler arası eşitsizliği açıklama noktasında yeterli ve ikna edici değildir. Toplumsal cinsiyet, cinsiyetler arasındaki farkın anatomik kaynaklı değil de toplum tarafından atanan rollerden

kaynaklı olması anlamına gelmektedir. Feminist bakış açısına göre, cinsler arasındaki farklılık ve farklılıktan kaynaklanan ayrımcılık, öğrenilmiş davranışlara ve inançlara dayanmaktadır. Toplumsal yapıların içindeki ilişkileri yeniden ele almak, cinsiyet eşitsizliklerine neden olan ezberlenmiş davranışların kökenini açıklamak için toplumsal cinsiyet kavramını anlamak gerekmektedir (Doğan, 2023: 8-9).

Toplumsal cinsiyet, kadınların tahakküm altına alınmalarına sebep olarak doğurgan olmaları ve erkeklerin kas gücünün fazla olması gibi biyolojik açıklamaları kabul etmez. Cinsiyetler arasındaki farkların açıklaması bu kadar basite indirgenmemelidir. Bu noktada da ataerkilliği ve güç ilişkilerini açıklamak için toplumsal cinsiyet kavramı bir araç olarak kullanılmaktadır (Gündüz, 2021: 30).

Toplumsal cinsiyet kavramını açıklarken Beauvoir'ın motto haline gelen “Kadın doğulmaz, kadın olunur.” sözü, cinsiyetin biyolojik olmadığını anlatmaya çalışmaktadır. Ona göre, en başından beri doğada cinsiyet ayrımı yoktur, evrimleşme sürecinde ortaya çıkmıştır. Beauvoir, insanları cinsel organlarına ve üremedeki rollerine göre ayıran ve buna göre farklı toplumsal roller, statüler tayin eden mekanizmayı sorgular. Dünyayı kavrayışımızı, yaşayışımızı biyolojik cinsiyetimiz değil, toplumsal insanın ürünü olan cinsiyetimiz belirlemektedir. Burada Beauvoir, doğuştan gelen bedenin varlığını reddetmez; bedenin cinsiyet yaşantısının doğalcı yaklaşımla açıklanmasına itiraz eder. Doğada iki farklı cinsin ortaya çıkışı rastlantısal olsa bile, bu bir tarafa uygulanan cinsel ezilmenin sebebi olmaz. Toplumsal cinsiyet, cinslerin deneyimlerine odaklanır. Kadınların bedensel olarak erkeklerden farklı deneyimlere sahip olması, onların ikincil konuma itilmesini gerektirmiş gibi görünmektedir (Beauvoir, 2021: 20-21).

Delphy'in fikirleri, klasik ataerkil geleneğin “cinsiyet, toplumsal cinsiyetten önce gelir” varsayımının aksini ortaya koymaktadır. Delphy'e göre, insanlar zaten var olan kültürel bir bakış açısından yola çıkarak doğal gibi görünen bir zemin hazırlarlar ve bu zemine dayanarak değişmez bir gerçeklik varmış gibi davranırlar. İnsanlar, kültüre olarak inşa edilmiş bir gerçekliği özleryi gibi kabul ederler (1993: 3-4). Toplumsal yapılar, kültür; beden ve doğadan önce gelmekte, buna göre de toplumsal cinsiyet, cinsiyetten önce gelmektedir. Toplumsal cinsiyet kavramı, sadece bir sözcük gibi görünse de aslında cinsiyeti nasıl algıladığımızı belirleyen bir dizi norm ve yasa içermektedir. Toplumsal cinsiyet anlayışımız, kültürel kalıpların ve önyargıların

bedenleri ve cinsiyeti nasıl tanımladığımızı belirlemektedir. Delphy'e göre biyoloji, tıp gibi disiplinler de kültürel etkilerin altında gelişmiştir ve cinsiyeti açıklarken önyargılıdır. Cinsiyet kavramı, toplumsal cinsiyetin belirlediği kalıplar ve normlar tarafından şekillendirilmektedir (Chanter, 2019: 66-67).

Millet'a göre iktidar tarafından oluşturulan ilişkiler politik ilişkilerdir (1987: 31); buna göre kadın ve erkek arasındaki ilişki de politiktir. Lasswell'e göre ise, iktidar tarafından yapılan her şey politik eylemdir (Lasswell&Kaplan, 1950: 12). MacKinnon, toplumsal cinsiyetin iktidarı bölen politik bir sistem olduğunu ifade etmiştir. Toplumsal cinsiyet güç ilişkilerinin derinlerinde yer edinmiştir. Tarih boyunca kadınlar kadın olmalarından kaynaklı çeşitli zorbalık ve ayrımcılıklara maruz kalmıştır. Kadınlar, ekonomik sömürüye uğramış, ev işlerinde köleleştirilmiş, annelik rollerine zorlanmış, cinsel nesne haline getirilmiş, tacize uğramış, susturulmuş, haklarından mahrum edilmiş, kültürel olarak baskı altına alınmıştır. Genellikle erkekler, özellikle beyaz ve hetero olanlar, erkek oldukları için bu tür zorbalıklar yaşamazlar; kadınlara yaşatırlar (2020: 189).

Toplumsal cinsiyet kavramı ile biyolojik varlık yok sayılmış gibi görünse de Beauvoir, kadın tarihinde önemli rol oynaması açısından biyolojik varlığın göz önünde bulundurulması gerektiğini savunur. Ona göre, beden dünyaya tutunmanın bir aracıdır; onu nasıl yaşadığımız, kavradığımız dünyayı algılayışımızı belirler. Biyolojik yapı insanın ne olduğunu belirlediği için değil, olguları anlayış biçimini, yaşam tarzını belirlediği için göz ardı edilmemelidir. Biyolojik varlık, kültür sayesinde aşılabılır. Beauvoir'ın toplumsal cinsiyet anlayışı bizi, kadın ve erkek olarak cinsiyetlere özgümüz gibi belirlenen rollerin, toplumsal ve kültürel anlamlardan ve beklentilerden oluştuğu sonucuna ulaştırmaktadır. Eşitsizlik, toplumsal yapı ve kurumlar aracılığıyla oluşturulmuş bir iktidar ilişkisidir. Dolayısıyla cinsiyet eşitsizliği, doğal ve değişmez değildir (2021: 22).

Kadınları ikincil konuma yerleştiren toplumsal yapılar, yasalar, normlar ve ataerkil sistem, kadınların tarih boyunca dışlandığı bir ortamda ortaya çıkmıştır. Fineman'a göre anne olmak kadınlar için olumsuz maddi sonuçları doğurur. Anne olan ya da ailesinin bakımıyla görevlendirilen kadınlar, iş hayatında geri planda kalma riskiyle karşı karşıya kalırlar. Bu rollerinden vazgeçme tercihinde bulunan kadınlar, erkek işçilerin standardını kabul ederek erkek egemen kurumlara girseler bile onlar

için eşitlik garanti değildir. Çünkü toplumsal kurumlar içindeki cam tavan ve başka engeller aracılığıyla kadınları dışlamaya devam edecektir (1992: 224).

Butler, Cinsiyet Belası'nda, Lacan'ın cinsiyet farkı, kimlik ve simgesel düzen ile ilgili görüşlerini ele alır. Butler, cinsiyetin sabit bir kimlik olmadığını, toplumsal ve dilsel pratikler aracılığıyla inşa edilen bir performans olduğunu savunur. Lacan ise bireylerin cinsiyet kimliklerini, toplumsal ve kültürel normların şekillendirdiği simgesel bir düzen içinde kazandığını öne sürer. Bu düzen, dil ve kültür yoluyla yapılandırılır ve bireyler bu düzene girerek toplumsal normlara uyarlar. Lacan'a göre, dil ve simgesel düzen ataerkil bir yapıya dayanır ve bu nedenle kadınlar bu düzende marjinalleştirilir. Kadınlık, Lacan'ın teorisinde dilsel ve simgesel olarak eksik veya bastırılmış bir konumda yer alır. Bu, kadınların kendi kimliklerini ve cinsiyetlerini dil ve toplumsal normlar aracılığıyla tam anlamıyla ifade edememeleri anlamına gelir. Lacan, "kadınlık" kavramını belirsiz ve eksik olarak tanımlayarak, kadınları simgesel düzen içinde tanımlanamayan, sürekli kaçan bir öznel olarak görür. Lacan, simgesel düzenin cinsiyet farkını sabit ve değişmez olarak kabul eder. Buna karşılık, Butler cinsiyetin değişebilir ve esnek olduğunu savunur. Ona göre, Lacan'ın teorisi cinsiyet normlarını güçlendirebilir ve toplumsal cinsiyetin esnek yapısını göz ardı edebilir (Butler, 2014: 102-110).

Feministler, anatomik yapının insanların kaderlerini belirlemede belirleyici olduğu fikrini kabul etmezler. Toplumsal cinsiyet rollerinin sadece sosyal değil, aynı zamanda siyasi temellere de dayandığını vurgulamaktadırlar. Cinsiyet rollerinin ve beklentilerinin belirlenmesinde siyasi güç ilişkilerinin etkili olduğunu belirtmektedirler. İnsanlar, kadın ve erkek olarak değil, kişiler olarak değerlendirilmelidir (Heywood, 2010: 93).

Kural ya da yasaya benzer görülen ancak farklı olan normlar, "normalleştirmenin örtük standardı olarak işler" (Yükselbaba, 2016: 128). Normlar toplumsal yaşam pratiklerinin içinde derinlemesine işlenmiş oldukları için pratikten ayırmak zordur. Toplumsal cinsiyet de bu bakımdan bir normdur. Gündelik yaşamda normlar, toplumsal olarak yeniden üretilerek sürekliliğini sağlar. Hukuk, bireyleri normlara göre biçimlendirir ve bu normlar çerçevesinde toplumsal düzen kurulur. Normlar aracılığıyla kadın ve erkek rolleri belirlenir ve bunların dışına çıkanlar dışlanır, cezalandırılır. (Butler, 2009: 86).

Toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini açıklarken Bourdieu'nün eril tahakküm kavramına başvurmak yerinde olacaktır. Eril tahakküm, kadınların erkeklere kıyasla ikincil bir konuma yerleştirildiği maddi ve sembolik yapılar üzerinden inşa edilir. Bu yapı, toplumsal cinsiyet rollerini önceden belirlenmiş bir habitus olarak tanımlar ve bu habitus, bireylerin toplumsal cinsiyet kimliklerini ve rollerini nasıl algıladıklarını ve bunları nasıl içselleştirdiklerini belirler. Bu kavram, toplumsal cinsiyet bağlamındaki iktidar ilişkilerini görünür kılmak ve bu ilişkilerin nasıl patriyarkal normlar çerçevesinde toplumsallaşma sürecinde şekillendiğini açıklamak amacıyla kullanılır. Patriyarkal toplumlarda, normlar toplumsal olguları ve ilişkileri düzenlemek için bir ölçü ve standart yaratma aracı olarak kurgulanır. Bu normlar, kadınları kendilerini yok saymaya meyilli bir toplumsallaşma sürecine iterken, erkekleri de her durumda erkekliğini ispatlamaya zorlar. Bourdieu'nün analizine göre, patriyarkal yapının gücü, kendini meşrulaştıracak söylemler üretmeye ihtiyaç duymamasından ve kurguladığı normları haklı çıkarmaya çalışmamasından anlaşılır. Bu durum, patriyarkanın ne denli derin ve köklü bir toplumsal yapı olduğunu ve bu yapının, kadınları ikincil konumda tutan normları nasıl doğal ve değişmez olarak kabul ettirdiğini gösterir (Bourdieu, 2015: 19-25).

Toplumsal kurallar, gelenekler, yaygın bakış açısı zaman içinde hukuk kurallarına dönüşebilmektedir. Toplumsal bakış açısı hukuki düzenlemelerdeki bakış açısıyla paraleldir. Hukuk, toplumsal cinsiyet eşitliğinin ya da eşitsizliğinin yaratılmasında ve devam etmesinde önemli bir role sahiptir. Feminist hukuk teorisine göre hukukun, objektif, eşit ve adil olabilmesi için kadınların farklılıkları, deneyimleri, ihtiyaçlarının gözetilmesi şarttır.

Fineman, toplumda cinsiyete dayalı yapıların nasıl inşa edildiğini ve sürdürüldüğünü anlamak için bir güç dağılım sistemi olan hukuka dikkat etmek gerektiğini ifade eder. Ona göre, hukuk bir dizi kurallardan ibaret değildir, aynı zamanda toplumdaki güç ilişkilerini belirleyen önemli bir araçtır. Bu bağlamda, hukukun içeriği ve uygulaması, toplumdaki mevcut güç ilişkilerini yansıtmaktadır. Kurallar, politik ve sosyal baskılara tepki olarak şekillenirler. Dolayısıyla hukuk, toplumsal cinsiyet eşitliğinde önemli bir mücadele alanıdır (1992: 225).

Toplumsal olarak kadınlara çok fazla rol yüklenmiştir. Hukuk metinlerinde genel olarak bir kadın erkek ayrımı görülmemektedir, kadın ve erkek rolleri yazılı

olarak belirlenmemekle birlikte uygulamaya bakıldığında, mesela bir boşanma davasında, ev işleri, yemek yapmak kadının görevi olarak görülmekte ve bunları yerine getirmeyen kadın kusurlu sayılmaktadır. Bu, toplumsal pratikten kaynaklı toplumsal normların uygulamaya girişine bir örnektir. Kanunlarda kadın ve erkeğin sorumluluklarına dair böyle bir ayrım olmadığı halde, mahkemeler bu yükümlülüğü kadından beklemektedir. Kadınlardan çalışması, ev işlerini yapması, çocuk büyütmesi beklenirken, erkeklerden sadece çalışması beklenmektedir. Bu eşitsizliğin ortadan kalkması için kalıplaşmış cinsiyet rollerinin ortadan kalkması gerekmektedir.

2.2.3. Aynılık ve Farklılık Yaklaşımları

Feminist hukuk teorisyenlerinden bazıları, cinsiyetin biyolojik ve sosyal olarak belirlenmiş olduğunu ve bu yüzden kadınların bazı konularda erkeklerden farklı muamele görmesi gerektiğini savunurken; bazıları ise, cinsiyet temelli ayrımcılıkların ortadan kalkması için kadınların ve erkeklerin her koşulda eşit muamele görmesi gerektiğini savunmaktadırlar. Feminist hukuk teorisi içinde aynılık tartışmalarında, cinsiyet, ırk, sınıf gibi faktörler bir kenara bırakılarak, her bireyin yüzeysel bir tarafsızlıkla aynı standartlara tabi tutulması gerektiği öne sürülmektedir. Farklılık tartışmalarında ise, bir cinsin diğer cinse karşı mevcut olan dezavantajlı durumlarını ve eşitsizliklerini düzeltmek için özel muamele biçimleri gereklidir. Geçici olarak belirli gruplara özel politikalar uygulanarak eşitsizlikler düzeltilebilir. Ancak bu bakış açısı cinsiyet ayrımcılığını teşvik etmesi ve uzun vadede eşitsizlikleri pekiştirmesi nedeniyle eleştirilmektedir (Bix, 2004: 223).

Feminist hukuk teorisinde, aynılık/farklılık tartışmaları, hukukun cinsiyet eşitliğini ve kadın haklarını nasıl ele alması gerektiği sorusu etrafında dönmektedir. Aynılık argümanı, kadın ve erkeğin yasalar önünde aynı şekilde muamele görmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu bakış açısına göre yasalar, cinsiyete dayalı ayrımcılık yapmamalı, tüm bireyler için eşit haklar ve fırsatlar sağlamalıdır. Farklılık argümanında ise, kadın ve erkeğin genellikle toplumsal normlar, kültürel beklentiler ve tarihsel eşitsizlikler nedeniyle farklı deneyimlere, ihtiyaçlara ve zayıflıklara sahip oldukları vurgulanmaktadır. Buna göre, bu farklılıkları tanıyan, kadınların sistematik dezavantajlarını aşmalarını ve somut eşitliği elde etmelerini sağlayacak özel çözümler sunulmalıdır.

Hukukta aynılık temelli eşitliği savunanlar genellikle liberal feministlerdir. Kadın ve erkek ontolojik olarak eşit oldukları için, sosyal, ekonomik ve siyasal olarak da eşit muamele görmeleri gerektiğini savunurlar. Bu yaklaşıma göre, cinsiyet temelli ayrımcılık yapılmamalı, herkes haklara ve fırsatlara eşit erişmelidir. Liberal feminizmin savunduğu bu eşitlik anlayışı toplumdaki farklılık gerçeklerini yok saydığı için eleştirilmektedir. Liberal feministlere göre, kadın ve erkek arasındaki farklılık biyolojik cinsiyetten kaynaklanmaz, toplumsal koşullardan kaynaklanır (Yüksel, 2003: 52). Dolayısıyla, kadın ve erkekler akıl ve yetenek bakımından erkeklerden farklı değildir, yetenekleri ve tercihlerine göre seçimlerini özgürce yapabilmeleri gerektiğini savunurlar.

Farklılık temelli eşitlik yaklaşımını ise genellikle radikal veya kültürel feministler savunurlar. Bu görüşe göre, kadın ve erkek arasında ister biyolojik olsun, ister toplumsal olsun bariz farklılıklar mevcuttur ve bunlar iki cinsin de doğasına işlemiştir. Bu farklılıkların tanınması gerektiğini ve kadınların ihtiyaçlarına göre özel muamele görmeleri gerektiğini savunurlar. Toplumsal değişim ve eşitlik için, kadınların özgün yaşam deneyimleri dikkate alınarak hukuk düzenlemeleri yapılmalıdır (Yüksel, 2003: 53).

MacKinnon'a göre, cinsiyet temelli eşitsizlikler yüzünden kadınlar "kadın" olarak tanımlanır ve bu tanıma göre kadınların konumu belirlenir. Cinsiyet ayrımcılığını besleyen yaygın ahlak anlayışı, eşitlik konusunda aynılık ve farklılık bakış açılarıyla şekillenmektedir. Hukuk ve toplumsal algıda etkili olan yaygın ahlak anlayışına göre eşitlik bir denkliktir. Herkes aynı haklara, fırsatlara ve muameleye sahip olmalıdır. Ancak denklik herkesin aynı olduğu anlamına gelmez, cinsiyet gibi farklılıklar dikkate alınarak eşitlik sağlanmalıdır. Bu ahlak anlayışına göre, kadınlar ve erkekler arasındaki biyolojik ve toplumsal farklılıklar kabul edilir. Ancak bu farklılıklar, bir cinsin diğerine göre değerini belirlemez. Cinsiyet farklılıkları sadece bireylerin farklı deneyimlere ve ihtiyaçlara sahip olduğu anlamına gelmektedir (2020: 250).

MacKinnon, bir kadının cinsiyeti nedeniyle ayrımcılığa maruz kaldığını söylemek için, önce kadın ve erkeğin aynı olduğunu kabul etmek gerektiğini ifade eder. Eşitlik kavramı aynılık kavramını beraberinde getirirken, farklılık kavramı cinsiyet kavramını getirir. Cinsiyetin aynılık ve farklılık düzleminde ele alınması,

aslında toplumsal cinsiyetin altında yatan hiyerarşi ve eşitsizlik sistemini göz ardı etmektedir. Cinsiyet temelli farklılıklar eşitsizliğin temeli veya nedeni olamaz. Eşitsizlik ve farklılık yasaların cinsiyete yaklaşımını etkilemektedir. Farklılık odaklı bir toplumsal cinsiyet yasası, cinsiyet eşitliğini destekliyor gibi görünse de, aslında mevcut eşitsizlikleri ve iktidar ilişkilerini sorgulamaz. Cinsiyetler arası farklılıklar kabul edilirken, bu farklılıkların toplumsal yapılar ve güç ilişkileri tarafından nasıl şekillendirildiği gizli tutulur (2020: 252).

Eşitlik konusunda liberal görüş hariç diğer feminist yaklaşımlar şekli eşitliğin yeterli olmadığını ve gerçek eşitliğin sağlanması için hakların yanında koşulların da eşitlenmesi gerektiğini savunmaktadırlar. Şekli eşitlik, yasalarda belirli hakların kadınlar ve erkeklere eşit şekilde tanınması anlamına gelirken, gerçek anlamda eşitlik bu hakların kullanılmasında ortaya çıkan farklılıkların giderilmesi anlamına gelmektedir. Feministlere göre kadınların özel alandaki konumları, toplumdaki yerleşmiş anlayışlar, davranışlar ve politikalar nedeniyle erkeklere göre daha dezavantajlı durumdadır. Kadın ve erkek arasındaki eşitsizliklerin nedeni olarak görülen farklılıklar aslında iktidar hiyerarşisi tarafından yaratılmaktadır (Karadağ, 2020: 137).

Aynılık ve farklılık yaklaşımlarının her ikisi de erkeklik standartlarına dayalıdır. İkisinde de ölçüt erkektir. Aynılık yaklaşımı altında, eşitlik genellikle erkeklerin sahip olduğu haklar ve ayrıcalıklara göre ölçülmektedir. Buna göre kadınlar, erkeklerle aynı haklara sahip olduğunda eşitlik sağlanmış olacaktır. Farklılık yaklaşımında ise, kadınlık erkeklerin standartlarından farklı olması üzerinden ölçülmektedir. Kadınlar, erkeklerden farklı olduğu durumları koruyabildiklerinde eşitlik sağlanmış olacaktır. Toplumsal cinsiyet tarafsızlığı erkeksi olarak algılanırken, özel koruma anlayışı kadınsı olarak görülmektedir. MacKinnon, iki yaklaşımda da kilit noktanın erillik olduğunu ifade etmektedir (2020: 255).

Gilligan'ın "farklı ses" yaklaşımı, kadınların sadece biyolojik olarak değil, ahlak bakımından da erkeklerden farklı olduğunu vurgulamaktadır. Bu yaklaşım, toplumsal cinsiyet eşitsizliğini anlamada önemli bir araç olmakla birlikte bazı riskleri de beraberinde getirmektedir. Biyolojik farklılık okları en büyük farklılık olan doğurganlık yani annelik rolüne çevirmektedir. Bu farklılığa yapılan vurgular, annelik rolünün ataerkil sistemde yeniden üretilmesine ve kadınların bu rol üzerinden

baskılanmasına neden olabilmektedir. Bu nedenle “farklı ses”i doğru anlamak ve ortaya koyabilmek için önce mevcut adaletsizlikleri bilmek gerekmektedir (Uygur, 2015: 126).

Mevcut eril sistem içinde, farklılıkları vurgulamak, bu sistemi meşrulaştırır ve yaygın düşünceleri tekrarlar. Rhode'un ifade ettiği gibi, kadınlar ve erkekler genellikle klişe toplumsal cinsiyet rollerine göre sınıflandırılır. Rhode’a göre farklılıklar toplumsal ve kültürel koşullara göre değişiklik gösterebilir ve bu da aslında farklılıkların yüklenen anlamlara göre ortaya çıktığına işaret eder. Kadınların annelik rolü üzerinden farklı olmalarına vurgu yapılması, geleneksel cinsiyet rollerinin yeniden üretilmesine katkıda bulunabilir ve mevcut eşitsizlikleri güçlendirebilir. Bu nedenle, farklılık kavramını açıklarken toplumsal cinsiyet rollerinin nasıl şekillendiğini ve bu rollerin kadınların yaşamını nasıl etkilediğini anlamak önemlidir. Farklılık kavramı, cinsiyet rollerini esnetmek ve eşitliği sağlamak için kullanılmalıdır, aksi halde eşitsizlikleri pekiştirebilir (1991: 311).

Fraser da feminist teoride eşitlik ve farklılık kavramlarına eleştirel açıdan bakan yazarlardanır. Fraser, her iki yaklaşımın da toplumsal cinsiyet adaleti için yeterli olmadığını ifade etmektedir. Eşitlikçi yaklaşım, kadınları erkeklerin standardına uydurmaya çalışarak, kadınların özgün deneyimlerini göz ardı etmektedir. Farklılık yaklaşımı ise, kadınları geleneksel cinsiyet rolleri içinde tanımlayarak, onları sınırlandırmaktadır. Fraser'a göre, toplumsal cinsiyet adaletinin sağlanması için yeni bir yaklaşım gereklidir. Kadınlar ve erkeklerin eşit haklara sahip olmalarının yanında, kadınların özgün kimliklerini ve ihtiyaçlarını ifade edebilecekleri bir ortam oluşturulmalıdır (2020: 115).

Fineman, erken feminist dönemde kadınların biyolojik rolleri ve toplumsal rolleri olarak bir ayırım yapıldığını, kadınların anne ve ev kadını rollerinin onları kamusal alanın dışında tuttuğunu; kadınların kendilerini bu dışlamaya karşı korumak için farklılığı olumsuz olarak görüp "biz aynıyız" söylemi oluşturduklarını ifade etmektedir. Kadınlar erkeklerle aynı haklara sahip olmak ve toplumsal yaşamda erkeklerle eşit olduklarını vurgulamak için bu söylemi kullanmışlardır. Ancak aynılık söylemi, kadınların farklılıklarını yok sayan bir baskı mekanizması olarak da kullanılmıştır. Kadınların gerçek kimliklerinden uzaklaşmalarına ve onlardan beklenen rollere uymak zorunda kalmalarına neden olmuştur (Fineman, 1992: 213).

Farklılıkların kaynağına gelince, sadece sosyal farklılıkları ele almak, biyolojik farklılıkları yok saymak anlamına gelir ve bu da güç ilişkilerini doğru yansıtmaz. MacKinnon, farklılıklar arasında ayırım yapmayarak, farklılık algısının yeniden dağıtılması gereken bir güç dinamiği olduğunu savunmaktadır (1982: 33). Ona göre, aynılık/farklılık yaklaşımlarının ikisi de cinsler arasındaki eşitliği sağlamada başarısızdır, ancak tüm kurumların ortadan kaldırılıp güç dengesinin yeniden oluşturulmasıyla bu eşitsiz düzen değiştirilebilir.

Feminizmin ve feminist hukuk teorisinin “eşitlik mi, aynılık mı” tartışmaları uzun süre devam edecek gibi görünmektedir. Eşitlik ve farklılık yaklaşımları arasında çatışmanın bir çözüme ulaşması zor, çünkü iki yaklaşım da kısır bir döngü içindedir. Farklılık odaklı yaklaşım, eşitliği reddederek mevcut eşitsizliklerin devam etmesine yol açabilirken; eşitlik yaklaşımının kadınları erkeklere benzetme çabası da eşitliğin anlamının erkeklik üzerine inşa edilmesine yol açabilir. Zira eşitlik, kadınların erkeklere benzemesi ile elde edilen bir kavram değildir.

2.2.4. Kamusal ve Özel Alan

Beauvoir, kamusal ve özel alan ayrımının kadınların toplumdaki statüsünü ve sınırlarını belirlemede önemli olduğuna vurgu yapmaktadır. Kadınların özel alanda sıkışıp kalmasında, toplumsal cinsiyet rolleri belirleyici olmaktadır. Aile, ev işleri, çocuk veya hasta bakımı gibi konular özel alanı oluştururken, bu alanda görevli olarak kadın belirlenmiştir. Politika, iş, para, toplumsal yaşam gibi konular ise erkeklere atfedilen kamusal alanı oluşturmaktadır. Beauvoir'a göre, kamusal alandaki eşitsizlikler özel alana da yansımaktadır. Erkeklerin kamusal alanda sahip olduğu hakların ve ayrıcalıkların, özel alan içinde kadınları güçsüzleştirme ve bağımlı hale getirmesi gibi. Bu durum, kadınları zayıflatarak, sömürölmelerini kolaylaştırabilir. Dolayısıyla kamusal ve özel alan ayrımı, toplumsal cinsiyet rollerini de güçlendirmektedir.

MacKinnon'a göre, kamusal ve özel alan ayrımı kadınların özel deneyimlerinin ve cinsiyet temelli ayrımcılığın görünürlüğünü azaltmakta ve hukuki koruma eksikliğine yol açmaktadır. Kamusal alan, kadınların deneyimlerini, ihtiyaçlarını ve haklarını ele almada yetersiz olduğu için cinsiyet eşitliği mücadelesine taş koymaktadır. MacKinnon da Beauvoir gibi özel alanla kamusal alanın bağlantılı

olduğunu öne sürmektedir. Özel alandaki aile içi şiddet, cinsel istismar gibi sorunlar, kamusal alanda yapılan politika ve yasal düzenlemelerin sonucudur. MacKinnon, kamusal ve özel alan ayrımının, bu tür sorunların üstünü örtmek için kullanılan bir araç haline geldiğini ifade etmektedir (2020: 52). Bu bağlamda, kadınların kamusal ve özel alandaki deneyimlerini ve ihtiyaçlarını dikkate alacak şekilde, hukuki düzenlemelerde değişime ihtiyaç vardır.

Kamusal ve özel alan ayrımını sorgulayan ve eleştiren düşünürlerden biri olan Carol Pateman, kamusal ve özel alan ilişkisini toplumsal cinsiyet rolleri, demokrasi ve sözleşme teorisi bağlamında ele almaktadır. Pateman, kamusal ve özel alan arasında kesin bir ayrım olmadığını, bu alanların birbirine bağlı olduğunu vurgulamaktadır. İki alan da birbirlerini etkilemekte ve bunlar arasında yapılan ayrım kadınların toplumsal gerçekliklerini doğru yansıtmamaktadır. Kamusal alandaki demokratik süreçlerin ve yapıların erkeklerin egemenliğinde olması, kadınların politik temsilini ve toplumsal statüsünü belirlemektedir. Kamusal ve özel alan arasındaki ilişki, toplumdaki adaleti ve kadınların özgürlüğünü göstermektedir. Pateman'a göre, toplumsal adalet ve kadınların özgürlüğü, hem kamusal alanda politik katılım ve temsilin sağlanmasıyla hem de özel alanda cinsiyet rollerinin düzenlenmesiyle sağlanabilir (2017: 105).

Türk toplumunda aile önemli bir yere sahiptir. Ailenin mülkiyeti erkeğe ait, kadın da bu mülkiyetin bir parçası olarak erkeğe ait kabul edilmektedir. 2001 yılında Anayasanın 10. Maddesine eklenen “Türk toplumunun temeli olan ailenin temeli eşler arasında eşitliğe dayanır.” ifadesinde aile içinde kadın-erkek eşitliğinin sağlanmaya çalışıldığı görülmektedir. Bu ifade önemli olmakla birlikte, hala birçok kadının erkek şiddetine ve baskısına maruz kalmasını, öldürülmesine engel olamamaktadır.

Türkiye’de aile ve kadının özdeşleştirildiği, Kadın ve Aileden Sorumlu Devlet Bakanlığı yerine 2011’de Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı’nın kurulmasından da anlaşılmaktadır. Bunun yanında, sadece bu Bakanlığa kadın bakan atanması da bu görüşü destekler niteliktedir. Kadın, aile işleri ile ilgilenebilir, diğer önemli meselelere karışmasına gerek yoktur mesajı vermektedir. Günlük hayatta ise “yuvayı dışı kuş yapar” gibi kadının eve ait olduğunu vurgulayan ifadeler, kadının kamusal alandan uzaklaştırılmasını pekiştirmektedir.

Kamusal-özel alan ayrımı, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini pekiştirir ve cinsiyete dayalı şiddeti meşrulaştırmaktadır. Bu nedenle feminist hukukçular kamusal-

özel alan ayrımını eleştirmektedir. Toplumumuzda kadına karşı şiddet aile içi yani özel alan meselesi olarak kabul edildiği için genellikle müdahale edilmek istenilmeyen bir alan olmuştur. Aile içindeki şiddetin bir suç olduğu, görmezden gelinmemesi gerektiği tartışmaları bile ancak 1980’li yılların sonunda kadın hareketleri ile başlayabilmiştir.

“Bir zamanlar kişisel varoluşun mahremiyetinde gizlenen şeyler birer kamu meselesidir ve olmalıdır. Cinsiyete dayalı iş bölümü ve iktidarın cinsiyete göre dağılımı, sınıflar arasındaki ilişkiler ya da uluslar arasındaki görüşmeler kadar politikanın parçasıdır, mutfaklarda ve yatak odalarında olup bitenler politik değişim talep etmektedir.” (Phillips, 2012: 115).

Burada, “*kişisel olan politiktir*” sloganına paralel olarak, kamusal-özel alan ayrımı sorgulanmış ve özel sayılan konuların kamusalılığına vurgu yapılmıştır. Önceleri kamusal alanda görülen şiddet suçlarıyla devlet ilgilenirken, özel alandaki şiddete müdahale edilmemiştir. Ancak kadın hareketlerinin mücadelesi ile günümüzde kamusal-özel alan ayrımı büyük ölçüde sarsılmış, daha önceleri özel alan meselesi olarak kabul edilerek göz yumulan ya da önemsenmeyen meseleler kamusal sorun haline gelmiştir. Kamusal-özel, kişisel-politik ayrımları yıkılmaya başlanmıştır.

Kadınların kamusal ve özel alandaki yerleri toplumsal, siyasal, kültürel ve ekonomik koşullara göre şekillenmiştir. Kadınların statüsü, toplumunun kadınlar için uygun ve kabul edilebilir bulduğu rollere bakarak tanımlanmaktadır. Kadınların erkeklerle eşit olma durumu ise, erkeklere kıyasla etki, güç ve otorite uygulayabilme becerileri ve her iki cins için uygun görülen toplumsal rol parametreleri tarafından ölçülmektedir. Bu parametreler, kadının kamusal alanda var olma derecelerini ve özel alandaki yerlerini belirlemektedir (Berktaş, 2014: 14).

Kamusal ve özel alan ayrımına özgü roller ve beklentiler, kadına sadece siyasi ve ekonomik sınırlar çizmekle kalmamakta, kültürel yapıya dayanarak bu rolleri ve beklentileri yeniden üretmekte ve devam ettirmektedir. Feminist kuramcılar, kamusal-özel alan ayrımının, kadınların ezilmesini ve sömürülmesini meşru kılmak için kullanılan yöntemler olduğunu ifade etmektedirler. Bu ayrım, eril iktidarın sürdürülmesinde bir araçtır. Feminist mücadele ile günümüzde artık kamusal alana her türlü konu taşınabilmekte, bu sayede temel haklar koruma altına alınmakta ve demokrasiye daha yakın durulmaktadır (Yükselbaba, 2017: 3, 36).

2.3. Feminist Hukuk Teorileri

Feminist hukuk teorisi, cinsiyet ve hukukun kesişimine odaklanarak geleneksel hukuk anlayışlarını sorgulamaktadır. Hukukun tarafsız ve objektif olduğu iddiasını eleştirmeyi hedefler ve hukuk sistemlerinin cinsiyet temelli doğasını vurgular. Feminist hukuk felsefesi, özellikle kadın hakları ve deneyimleriyle ilgili olarak hukuk ve hukuki uygulamalar hakkındaki temel varsayımları sorgulamayı amaçlamaktadır. Teori, cinsiyetin toplumsal yapılanmasını anlamının ve bu yapılanmanın hukuki normları ve uygulamaları nasıl etkilediği üzerinde durmaktadır. Ayrıca feminist hukuk teorisi, teori ile pratik arasındaki ayrımı reddetmekte ve teoride kabul edilen cinsiyet eşitliğinin uygulamaya geçirilmediği yerleri yakından takip etmektedir (Kocabıyık, 2017: 42).

Feminizm ve hukuk arasındaki ilişkide, hukukun ataerkil değerlerin ve toplumsal eşitsizliklerin taşıyıcısı ve pekiştiricisi olduğu gerçeği vurgulanır. Bu ilişki, hukukun normatif yapısından yorumlama ve uygulama aşamalarına kadar geniş bir yelpazede kendini gösterir. Feminist hukukçular, yasaların yazımından mahkeme kararlarına kadar her aşamada cinsiyet eşitliğini sağlamak için yasal reformlar, yargı mensuplarının eğitimi, kapsayıcı politikalar, toplumsal farkındalığı artırma gibi önerilerde bulunurlar (Sever, 2016: 19).

Feminist teorisyenlere göre, eril egemen yapı sadece hukuk ve siyasetle sınırlı kalmayıp toplumun her alanında kendini göstermektedir. Eril tahakküm günlük yaşamda karşımıza kadının aile ile özdeşleştirilmesi, soy kavramının erkeklik üzerinden yorumlanması ve cinselliğin kadın bedeni üzerinden denetlenmesi gibi örneklerle çıkmaktadır. Bu bağlamda, feminist hukuk çalışmaları, eleştirel hukuk yaklaşımlarının ortaya çıkmasıyla birlikte gelişmiş ve ilk kez 1978 yılında Ann Scales tarafından kullanılmıştır. MacKinnon ise hukuku, iktidar ve güç ilişkileri çerçevesinde tartışmış; hukukun eril bir üstünlüğe dayandığını ve yaşam ile hukuk arasındaki ilişkilerin eril perspektifle belirlendiğini savunmuştur (2020: 43). Feminist teorilerinin hukuka yaklaşımları farklı olsa da ortak görüş kanunların eril bir yapıya sahip olduğudur (Kocabıyık, 2017: 44-45).

Feminist hukuk teorisyeni Frug, hukuki kuralların ve söylemlerin kadın bedeniyle ilişkili olduğunu ileri sürmekte ve şu şekilde açıklamaktadır:

- a) Hukuki düzenlemeler, bazı durumlarda, kadınların şiddete maruz kalmasını engelleyememektedir. Özellikle güvensizlik ve fiziksel istismara karşı korunma arayan kadınların yetersiz bir şekilde korunması bu duruma örnek gösterilebilir. Hukuk kuralları esasen, kadın bedenine itaat etmeyi, şiddete boyun eğmeyi ve korkmayı öğreten toplumsal pratiği desteklemektedir.
- b) Annelik rolü ile çelişen davranışların yasaklanması veya cezalandırılması, çocuk doğuran kadınlara yönelik ödüllendirici düzenlemeler yapılması, kadın bedeninin annelikle özdeşleştirilmesine yol açmaktadır. Bu düzenlemeler, kadınların annelik rolüne hapsedilmesine hizmet etmektedir.
- c) Hukuk, kadınların cinsel yaşamlarını sorgulamakta ve onlara koruma sunma ya da bu korumayı reddetme yetkisini elinde bulundurmaktadır. Hukuk kuralları, kadınlara bazı haklar tanıyarak ve onları belirli durumlarda koruma altına alarak kadın bedeninin nesneleştirilmesine katkıda bulunmaktadır. Bu durum, fahişelik gibi ticari seks pratiklerine karşı getirilen düzenlemeler ya da kadın bedenini erotize eden pornografi ve reklâmları destekleyen veya meşrulaştıran uygulamalar yoluyla gerçekleşmektedir (1992: 130).

Frug'a göre, hukukun bu tür yaklaşımları, kadın bedenine yönelik toplumsal kontrol mekanizmalarının sürdürülmesine katkıda bulunmaktadır.

2.3.1. Liberal Feminist Hukuk Teorisi

Liberal feminist hukuk teorisi, liberal feminist teorinin bir uzantısı olarak, kadınların hukuki ve toplumsal anlamda eşitliğini savunmaktadır. Bu teori, kadınların erkeklerle aynı haklara ve özerkliğe sahip olması gerektiği fikrine dayanmakta ve kadınların rasyonel bireyler olarak kendi seçimlerini yapabilme kapasitesine sahip olduklarını kabul etmektedir. Bu bağlamda, liberal feminist hukukçuların temel amacı, kadınların hukuki alanda erkeklerle eşit hak ve yükümlülöklere sahip olmalarını sağlamaktır (Çağlar Gürgöy, 2014: 31).

Feminizmin tarihsel gelişiminde, eşitlik kavramının ilk ortaya çıkan biçimi liberal eşitlikçilik olmuştur. Bunun temel nedeni, kadınların başlangıçta erkeklerle aynı muameleyi görme hedefine odaklanmış olmasıdır. Diğer bir ifadeyle, liberal eşitlik anlayışı esas olarak fırsat eşitliğine, yani kuralların herkese eşit uygulanmasına

dayanır. Bu bakımdan fırsat eşitliği, bireylerin özelliklerine veya sosyal, kültürel ve ekonomik koşullarına duyarlı bir anlayış değildir. Bu nedenle, liberal yaklaşım maddi anlamda eşitliğin sağlanmasıyla değil, şekli anlamda eşitlik sağlanmasıyla ilgilenir. Kadınlar başlangıçta erkekler gibi eğitim alabilme, oy kullanabilme, çalışma hayatına katılabilme gibi taleplere odaklanmışlardır. Bu nedenle, liberal feminizm toplumsal cinsiyet farklarını dikkate almayan bir hukuki eşitlik anlayışıyla şekillenmiştir (Sever, 2013: 37).

Liberal feminist hukuk teorisine göre, kadınların erkeklerle hukuki anlamda aynı hak ve yükümlülüklerle sahip olması gerekmektedir. Şekli eşitlik savunulmakta; bu, kadınların iş hayatında, eğitimde, siyasette ve diğer alanlarda erkeklerle eşit fırsatlara sahip olmaları gerektiği anlamına gelmektedir. Hukuki reformlar ve eşit fırsatlar ile kadınların kamusal alanda erkeklerle eşit bir şekilde yer almalarını sağlamayı amaçlamaktadır. Liberal feminist hukuk teorisine göre sadece kamusal alanda değil, özel alanda da cinsiyet eşitliği sağlanmalıdır. Bu da aile içi ilişkilerde ve ev işlerinde cinsiyet eşitliğinin sağlanması demektir (Yükselbaba, 2016: 131).

Feminist hukuk teorilerinin liberal kanadı, mevcut olan hukuk sisteminde düzenlemeler yaparak, kadınların hukuksal olarak erkeklere aynı konuma getirilmesini amaçlamaktadır. Liberal feminist teorinin temsilcilerinden Friedan, kadınlara yüklenen annelik ve eş görevlerine itiraz etmiş; kadınların kamusal alana çıktıkları takdirde özgür olabileceklerini savunmuştur. Liberal feministler, kadınları kamusal alana çağırırken, erkekleri özel alana davet etmeyi atlamışlardır. Kadınların hem ev hem de işteki sorumluluklarını birlikte yürütmenin zorluklarını göz önünde bulundurmamışlardır (Çağlar Gürgey, 2001: 6).

Liberal feminist teorisyenler, kadınların özgürleşebilmeleri için erkeklerle aynı haklara sahip olmaları gerektiğini savunmaktadırlar, ancak eşitliğin nasıl sağlanması gerektiği konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Eşitliğin asimilasyon teorisi olarak adlandırılan simetrik eşitlik anlayışına göre kadınlar, erkeklerle aynı davrandıkları ölçüde eşit haklardan faydalanabileceklerdir. Burada, farklılıktan ziyade, kadın ve erkek arasındaki benzerlikler temel alınmaktadır. Buna göre kadınlar, erkeklerin standartlarına göre değerlendirilerek, bu standartlara uyum sağladıkları ölçüde eşit kabul edilmektedir. Örneğin, bir iş yerinde kadınlar işe alınırken, kadın ve erkek çalışanların çalışma saatlerinde herhangi bir farklılık olmadığı prensibiyle sözleşme

yapılıyorsa, kadınların hamilelik, doğum, emzirme gibi biyolojik farklılıklarından dolayı çalışma saatlerinde değişiklik talep etmeleri mümkün olmayacaktır. Bu durumda kadınlar bu iş yerinde çalışmak istiyorlarsa erkek çalışanlarla aynı şartlara uymak zorunda kalacaklardır. Kadın olmaktan kaynaklanan farklılıklara dair hak taleplerinde bulunmaları söz konusu olmayacaktır. Asimilasyoncu eşitlik yaklaşımı, kadınlardan erkeklere benzer davranışlar bekledikleri ve yapısal eşitsizlikleri ortadan kaldırmada yetersiz olduğu için eleştirilmiştir (Littleton, 1987: 1295).

Liberal feminist hukukçular arasında, androjenik feminist yaklaşımı savunanlar, hukuksal olarak kadın ve erkek ayrımı yapılmadan, insanlara cinsiyetlerinden bağımsız olarak eşit muamele edilmesi gerektiğini öne sürmektedirler. Hukuk kuralları androjenik (cinsel yapısı belirsiz) bir insana nasıl uygulanıyorsa, kadınlara ve erkeklere de aynı şekilde uygulanmalıdır. ABD’li feminist hukukçu Wendy Williams, androjenik feminist yaklaşımın bir örneği olarak gösterilebilir. Williams işyerinde hamilelik konusuyla ilgili, sağlık sorunu olan bir çalışana tanınan hakların hamile kadınlara da tanınması gerektiğini dile getirmektedir. Ona göre, hamile kadınlara özel bir muamele yapılmamalı, mevcut hukuk kuralları herkes eşit şekilde uygulanmalıdır. Williams’ın yaklaşımı, kadın ve erkek arasındaki farklılıkları minimize ederek androjenik feminist yaklaşımı yansıtmaktadır. Ona göre, farklılıkları sadece kadınların farklılığı olarak ele almak, kadınlara erkeklerden daha kötü muamele yapılmasına zemin hazırlamaktadır (1993: 130-132).

Androjenik feminist hukuk yaklaşımı, feminist hukukçular tarafından eleştirilmiştir. Feminist hukukçu Carrie Menkel-Meadow, androjenik yaklaşımı "mermer pasta" metaforuyla eleştirmiştir. Bu metaforunda pasta, cinsiyetler arasındaki eşitliği temsil ederken, çikolata ise kadınlara özgü olan kısımları ifade etmektedir. Mermer pasta, her yerine dağılmış az miktarda çikolata içeren sert bir pastadır. Menkel-Meadow'a göre, androjenik modelde de kadınlık unsurları pastadaki çikolata gibi azdır ve nötr kabul edilen normlar içinde eril normlar baskındır. Feminist hukukçular, androjenik yaklaşımın nötr normlar kullanarak cinsiyetler arası eşitliği sağlamaya çalıştığını, ancak bu nötr normların aslında erkeklerin lehine işlediğini ileri sürmektedirler. Asimilasyoncu yaklaşımla benzer bir durum görülmektedir (Çağlar Gürgey, 2014: 32).

Liberal feminizm, genellikle kadınların ve erkeklerin toplumsal rollerindeki ayrışmaları göz ardı etmesi nedeniyle eleştirilmiştir. Kadınların maruz kaldığı özel ve kamusal alandaki eşitsizlikler, liberal feminizmin odak noktası olan medeni ve siyasi haklarla sınırlı kalırken, güç ilişkileri ve cinsiyet rollerinin kökten değiştirilmesine dair bir çaba görülmemektedir. Toplumsal düzeni kökten değiştirmek yerine, mevcut sistemi iyileştirme ve eşitlik sağlama amacı, sistemin temelindeki cinsiyetçi dinamikleri ve güç dengelerini yeterince sorgulamamaktadır. Bu nedenle liberal feminizm, radikal değişim taleplerine karşı daha reformist bir tavır sergilediği için yetersiz görülmektedir (Karadağ, 2020: 125).

2.3.2. Kültürel Feminist Hukuk Teorisi

Kültürel feminist hukuk teorisi, feminizmin hukuki analizlerine kültürel bakış açısı ile yaklaşarak kadınların hukuki ve toplumsal durumlarını analiz etmektedir. Kültürel feminist teori, kadın ve erkek arasındaki farklılıkları kabul eder ve bu farklılıklara odaklanır. Bu teoride kadınların kültürel değerler, normlar ve pratikler tarafından nasıl kalıplara sokulduğunu ve bu unsurların hukuk sistemine nasıl yansıdığı incelenmektedir. Feminizmin hukuktaki mevcut statükoya yönelik eleştirilerine kültürel boyut katmaktadırlar (Arat, 2006: 57).

Kültürel feminist hukuk teorisyenlerine, kadınlar ve erkekler arasındaki farklılıklara odaklandıkları ve bu farklılıkları olumlu bir şekilde karşıladıkları için “farklı ses (different voice)” teorisyenleri de denilmektedir. Bu teorisyenlere göre, kadınlar ve erkekler farklı hayat deneyimlerine sahiptir ve bu deneyimler, onların farklı bir dille konuşmalarına neden olmaktadır. Erkeklerin genellikle rekabetçi, bencil ve saldırgan bir dil kullanırken; kadınların genellikle özen, bakım ve empatiye yönelik dil kullandıklarını dile getirmektedirler. Kültürel feministlerin odak noktası siyasal değişimden ziyade büyük bir kültürel dönüşüm yaratmaktır. Bu dönüşüm için eğitime önem verilmeli, kadınlar kendilerini geliştirmeli, eleştirel düşünmeli; bunların yanında hayatın sezgisel, akıldışı ve kolektif yönlerine önem verilmelidir. Kültürel feministler, toplumda baskın olan kurumları ve normları sorgularlar. Din, evlilik, aile gibi kurumlar üzerinde alternatif düşünceler geliştirirler. Bu kurumlar genellikle ataerkil normlarla ilişkilendirilir ve kadınların deneyimlerini ve özgürlüklerini sınırlamaktadır. Bu nedenle, kültürel feministler, bu kurumların yerine daha kapsayıcı, eşitlikçi ve

özgürlükçü alternatiflerin düşünülmesi gerektiğini savunmaktadırlar (Çağlar Gürgey, 2014: 33).

Bu teori, kültürel çeşitlilik ve kadın deneyimlerini de ele almaktadır. Farklı kültürlerde kadınların deneyimlerinin de farklı olduğunu ve bunların hukuki analizlere dâhil edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Örneğin, Batı toplumlarında yaşayan kadınların sorunları ile Asya ve Afrika toplumlarındaki kadınların yaşadığı sorunlar farklıdır. Kültürel feminist hukuk teorisi bu çeşitliliği dikkate almak gerektiğini savunmaktadır (Donovan, 2014: 72).

Kültürel feminist hukuk teorisi, aile içindeki roller ve sorumlulukların kültürel normlar tarafından belirlendiğini ve bu normların aile hukukundaki düzenlemelere yansıdığını öne sürmektedir. Örneğin, boşanma, nafaka, çocuk velayeti gibi hukuki konularda kadınların karşılaştığı zorluklar kültürel normlardan kaynaklanmaktadır. Ceza hukuku alanında ise, kadınlara yönelik şiddet ve cinsel suçlar gibi konulardaki hukuki düzenlemeler yine kültürel normların etkisi altındadır. Kültürel feminist hukukçular, kadınların bu tür suçlar karşısında büyük oranda mağdur olan taraf olmasını buna bağlamaktadırlar. Çalışma hayatında cinsiyetten kaynaklı ayrımcılık, düşük ücret, cam tavan gibi sorunlar da kültürel feminist hukuk teorisinin bir diğer inceleme alanıdır (Çağlar Gürgey, 2001: 10).

Kültürel feminist hukuk teorisi, kültürel farklılıkları vurgularken, evrensel kadın haklarından sapmaya yol açabileceği için eleştirilmektedir. Bazı durumlarda kültürel normların savunulması, kadınların haklarının ihmal edilmesine neden olabilir. Bir diğer eleştiri ise, her kültürel norm veya pratiğin hukuki sonuç doğurmayabileceğidir.

2.3.3. Radikal Feminist Hukuk Teorisi

Radikal feminist hukuk teorisi, mevcut hukuki sistemlerin kadınların ezilmesini nasıl kurumsallaştırdığını analiz eder ve bu sistemlerin köklü bir şekilde dönüştürülmesi gerektiğini savunmaktadır. Radikal feminist hukuk teorisi, liberal feminizmin aksine, kadınları birey olarak değil, toplumsal bir sınıf olarak ele almaktadır. Bu bakış açısına göre, kadınlar sistematik olarak erkek sınıfı tarafından tahakküm altına alınmakta ve bu tahakküm, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin kaynağını

oluşturmaktadır. Sistemli bir ikincilleştirmenin sonucu olan toplumsal cinsiyet eşitsizliği, toplumsal ve hukuki normlarla desteklenmektedir (Çakır, 2008: 190).

Radikal feminist hukuk teorisinin öncüsü MacKinnon kabul edilmektedir. MacKinnon'a göre, eşitliğin aynılık ve farklılık yaklaşımlarının her ikisi de kadınlar için sorunlu yaklaşımlardır. Yukarıdaki başlıkta bahsedilen hamilelik örneğinde olduğu gibi, bir kadının erkekten farklı olması nedeniyle, kadının ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik hukuki düzenlemeler yapılmalıdır. Ancak bir erkeğin farklılıkları nedeniyle, onun ihtiyacına yönelik özel bir düzenleme yapılmasına gerek yoktur. Çünkü bu ihtiyaçlar zaten hukuk sisteminde mevcuttur ve onlara göre düzenlenmiştir. Hukuk sistemleri tarafından tanınan ve meşrulaştırılan farklılıklar, kadınların maruz kaldığı güçsüzlükleri ve zayıflıkları pekiştirmektedir (1982: 520). Bu durum, kadınların toplumsal, ekonomik ve politik alandaki güçsüzlüklerinin meşrulaştırılmasına ve bu güçsüzlüklerin devam etmesine neden olmaktadır. Cinsiyet temelli bu güçsüzlüklerin hukuk tarafından tanınması, cinsiyetçilik ve eşitsizlik gibi zararlı sosyal dinamiklerin sürmesine katkıda bulunmaktadır.

MacKinnon, eşitliği sağlama konusunda aynılık ve farklılık yaklaşımlarının her ikisinin de yetersiz olduğunu düşünerek, alternatif bir eşitlik yaklaşımı olarak tahakküm yaklaşımını ortaya koymuştur. Bu yaklaşım toplumsal cinsiyet eşitliği konusunu erkek iktidarı, güç dağılımı ve kadınların ikincil konumu gibi sorunlar çerçevesinde ele almaktadır. Tahakküm yaklaşımı, cinsiyet ayrımcılığını seks işçiliği, pornografi, kadınlara yönelik şiddet, cinsel saldırı ve çocukların cinsel istismarı gibi hukuk tarafından genellikle ihmal edilen alanlarda kadınların mağduriyetlerini analiz etmek için kullanılmaktadır (2020: 45).

Farklılık yaklaşımı, mevcut durumu, yani erkek üstünlüğünü içeren düzenlemeleri kabul etmekte ve bu nedenle, kadınlar tarafından benimsense bile eril bir yapı sergilemektedir. Farklılık yaklaşımı, sosyal gerçekliklerin dönüşümü için herhangi bir çaba göstermeksizin, ahlaki bir ikilem olarak nasıl olunması gerektiği konusunda çeşitli yargılar sunmaktadır. Buna karşılık, tahakküm yaklaşımı sosyal eşitsizlikleri ve kadınların erkekler tarafından ikincil kılınmasını temel alarak, sosyal yaşamda kadınlara eşit güç talep etmektedir. Farklılık yaklaşımı, gerçekliği şekillendirirken, tahakküm yaklaşımı gerçeklikle mücadele etmeyi ve onu değiştirmeyi amaçlamaktadır. Aynılık ve farklılık yaklaşımlarının erkekleri referans

noktası olarak alması ve kadınların bu referansla karşılaştırılması, radikal feminist hukukçuların reddettikleri bir durumdur (Arıkan, 2019: 668).

Radikal feminist hukuk teorisi, hukuk sisteminde bir dizi değişiklik talep etmektedir. Bu değişikliklerin hayata geçirilmesiyle birlikte, toplumsal eşitsizlik ve erkek egemenliği sona erecektir. Önerilen değişiklikler arasında, kadınları cinsel taciz, cinsel saldırı ve her türlü şiddetten koruyacak yeni yasal düzenlemelerin oluşturulması ve pornografinin yasaklanması bulunmaktadır. Pornografi, kadınların cinselliğinin toplumsal algısını şekillendirdiği ve kadınların ikincil konumunu pekiştirdiği için bu yasak önemli görülmektedir (Çağlar Gürgey, 2014: 34).

Radikal feministler, kadınları doğrudan ilgilendiren birçok hukuki sorunu gündeme taşımış ve hukukun kapsamına dâhil edilmeyen bazı meseleleri de hukuki çerçeveye dâhil etmeye çalışmışlardır. Radikal feminist hukukçulara göre, toplumda olduğu gibi hukuk sisteminde de kadının eşitsiz durumda olmasının nedeni kadının cinsiyetidir. Bu nedenle kadın cinsiyeti sorunu radikal feminist tartışmaların odağı olup, pornografi, cinsel saldırı, kürtaj, evlilik içi cinsel saldırı ve şiddetle ilgili yasa düzenlemeleriyle ilgilenmektedirler (Arat, 2006: 57).

Hukukun eril niteliği, yalnızca hukuk kurallarının erkek egemen bir perspektiften oluşturulması anlamına gelmemekte, aynı zamanda bu kuralların oluşturulma süreçlerinin de kadınları dışlayıcı bir nitelikte olmasını ifade etmektedir. Başka bir deyişle, hukuki sistemin bütünü erkek egemenliği temelinde işlemektedir. Radikal feminist perspektife göre, kadının özgürleşmesi için hem kapitalist sistemin hem de ataerkil yapının ortadan kaldırılması gerekmektedir. Ataerkil sistem, güç, iktidar, tahakküm, hiyerarşi ve rekabet ile özdeşleşmiştir. Bu nedenle, ataerkil yapının sadece değiştirilmesi değil, tamamen ortadan kaldırılması hedeflenmelidir (Yükselbaba, 2016: 133).

2.3.4. Postmodern Feminist Hukuk Teorisi

Postmodern feminist teori, feminist teori içinde belirli ayrımlara ve eleştirilere odaklanarak, geleneksel feminist kategorilerin homojen ve sabit olmadığını vurgulamaktadır. Postmodern yaklaşımlar, hem liberal hem de radikal feminist yaklaşımların kadınları ve erkekleri birbirinden ayırıştırıcı ve her birini kendi içinde homojenleştiren kategoriler olarak ayırmasını eleştirmektedirler. Postmodern

feministler, bu tür kategorilerin karmaşık, sınıfsal, kültürel, etnik, ulusal ve bölgesel ayrımları göz ardı ettiklerini savunmaktadırlar (Güriz, 2011: 32).

Postmodern feministler, insan bedeni üzerinde yapılan sosyal düzenlemelere büyük bir ilgi göstermektedirler. Hukukun, erkek bedenlerine ayrıcalık gösterirken, kadın bedenlerini marjinalize eden ve patolojik hale getiren normlar olduğunu iddia etmektedirler. Postmodern feminist hukuk teorisyenlerine göre hukuk, güzellik standartlarını dayatan ve kadın bedenini kültürel normlara itaate zorlayan sistemi destekleyen egemen kültürel pratiklerin yeniden üretilmesine katkıda bulunmaktadır (Güriz, 1999: 475).

Özellikle evlilik, cinsellik, annelik ve işgücü gibi alanlarda kadın bedenleriyle doğrudan ilişkili hukuki düzenlemelerin ceza hukuku ve medeni hukukta önemli bir yere sahip olduğunu belirtmektedirler. Bu nedenle kürtaj, üreme hakları, cinsel taciz, pornografi, cinsel saldırı ve aile içi şiddet gibi konular üzerine yoğunlaşmaktadırlar. Postmodern feministler, hukukun bu alanlardaki düzenlemelerinin kadınların bedenlerini nasıl kontrol ettiğini ve baskı altına aldığını analiz etmektedirler (Yüksel, 2003: 210).

Radikal feminist hukuk yaklaşımına daha yakın olsa da çalışmalarında postmodern feminist yaklaşıma da katkı sağlayan Olsen'a göre, genellikle Platon'dan beri düşünce yapılarımızı ikili düşünme kalıplarıyla şekillendiririz. Bu ikili düşüncenin üç önemli özelliği vardır; ilk olarak, bu ikilemelerin cinsiyetlendirilmiş olduğunu belirtir. Bir taraf erilken diğer taraf dişildir. İkinci olarak, ikili yapının parçaları eşit değildir; bunun yerine, bir hiyerarşi vardır. Eril taraf üstünlük ve ayrıcalıkla nitelenirken, dişil taraf ise ikincil ve olumsuz olarak tanımlanır. Düalizmin üçüncü özelliği, hukukun bu eril tanımlanan tarafında yer almasıdır. Bu yaklaşımla Olsen, postmodern feminist hukuk teorisinin ana eleştiri noktalarından birini açığa çıkarmaktadır (1990: 200).

Postmodern feminist hukuk çalışan bir başka feminist hukukçu Rhode, feminizmin sadece bir teoriye değil, birden fazla teoriye ihtiyacı olduğunu savunmaktadır. Rhode'a göre, feministler tek bir evrensel bakış açısına odaklanmaktan ziyade çeşitli bakış açıları geliştirmelidir (1991: 315). Katharine Bartlett ve Martha Minow gibi feminist hukuk teorisyenleri de gerçekliğin anlaşılmasında farklı bakış açılarının önemine dikkat çekmişlerdir (Çağlar Gürgey, 2014: 35).

3. FEMİNİST PERSPEKTİFTEN TÜRK HUKUK MEVZUATI ANALİZİ VE FEMİNİST METOTLAR

Bu bölümde, ilk olarak feminist bakış açısıyla Türk hukuk mevzuatının genel çerçevesi verilmiş, daha sonra feminist hukuk için son derece önemli olan feminist metodoloji ve metotlar incelenmiştir. Bölümün son başlığında ise Türk Anayasa hukuku ve bazı temel kanunlarına feminist yaklaşımlar ve ele alınan metotlar üzerinden yorumlar yer almaktadır.

3.1. Feminist Perspektiften Türk Hukuk Mevzuatının Genel Çerçevesi

Türk hukuk mevzuatı feminist perspektiften incelendiğinde Anayasa ve temel kanun maddeleri ön plana çıkmaktadır. Anayasa Mahkemesi'nin kararları, yasaların Anayasa'ya uygunluğunu denetlerken, toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin varsayımları ve kültürel kalıpları göz önünde bulundurabilmektedir. Bu süreçte, mahkeme kararlarında kadınların ikincil konumunu pekiştiren ve geleneksel toplumsal cinsiyet rollerini sürdüren eğilimler görülebilmektedir.

Türkiye’de başta Anayasa ve tüm yasalarda, kadın ve erkek eşitliğinin güvence altına alınması için düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Son yıllarda, toplumsal gelişimin dinamiklerine paralel olarak, kadın ve erkek eşitliğinin sağlanmasına yönelik yasalarda düzenlemeler artmıştır. Bu düzenlemelerle, toplumsal cinsiyet eşitliğinin anayasal temele dayandırılması ve kadınların hukuk önünde eşitlik ilkelerinin pekiştirilmesi amaçlanmıştır. Ancak amaçlananların ne kadar uygulamaya geçirildiği tartışma konusudur.

Türkiye’de Cumhuriyetin kuruluş yıllarından itibaren, kadınların siyasi ve toplumsal hayattaki konumunun güçlendirilmesine yönelik adımlar atılmıştır. Batı ülkelerinin çoğundan önce seçme ve seçilme hakkının kazanılması feminist hukuk teorisi için önemli bir gelişme olarak değerlendirilmektedir. 1980’li yıllardan itibaren kadın hareketinin güçlenmesi ve kadın hakları konusunda artan toplumsal bilinç, feminist hukuk teorisinin öngördüğü dönüşümleri destekleyen bir süreçtir. 1990’lı yılların sonlarına doğru, ilgili ulusal mevzuatta, çeşitli düzenlemeler yapılarak kadın-erkek eşitliğinin sağlanması yolunda adımlar atılmıştır (Kocabıyık, 2017: 47).

Bu doğrultuda, 1998 yılında yürürlüğe giren 4320 sayılı “Ailenin Korunmasına Dair Kanun”, aile içi şiddete maruz kalan kadın ve çocukların korunmasına yönelik olumlu bir adım olmakla birlikte eksik kaldığı birçok nokta da bulunmaktadır. Bu kanunun amacı, aile içi şiddeti önlemek için şiddet uygulayan kişiyi gerekirse ortak yaşam alanından uzaklaştırarak ve kanunda belirtilen tedbirleri uygulayarak, toplumun temelini oluşturan aileyi şiddete karşı korumak olarak belirlenmişti. İki maddeden oluşan bu kanun, Cumhuriyet Başsavcılığı'nın bildirimi veya eşlerden birinin, çocukların ya da aynı çatı altında yaşayan diğer aile bireylerinden birinin başvurusu üzerine, koruma emri ve şiddet uygulayan kişi aleyhine tedbir kararları verilmesini öngörmekteydi (4320 sayılı Kanun, Madde 1 ve Madde 2). Ancak bu kanun, kimin "aile" kapsamında değerlendirileceği konusunda sınırlamalar içermekteydi; resmi evlilik dışındaki ilişkiler ile evli olup aynı hanede yaşamayan bireyleri kapsamaması nedeniyle eleştirilmiştir.

11 Mayıs 2011'de İstanbul Sözleşmesi'nin imzalanmasının ardından, dönemin Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 4320 sayılı Ailenin Korunmasına Dair Kanun'un güncel ihtiyaçları karşılamadığını ve kadına yönelik şiddet vakalarının artış gösterdiği haklı gerekçeleri ile yeni bir yasa taslağı üzerinde çalışmalara başlamıştır. Kadına karşı şiddetin fiziksel, ekonomik, psikolojik ve cinsel olmak üzere farklı biçimlerde ortaya çıktığı, büyük ölçüde aile içinde yaşandığı ve bunun bir insan hakları ihlali olduğu göz önünde bulundurularak, kadın-erkek eşitliğinin sağlanmasının bir devlet politikası haline getirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Yapılan değişikliklerden ve Meclis'teki görüşmelerden sonra 6284 Sayılı Kanun 8 Mart 2012 tarihinde yasalaşmıştır ve 23. maddesine göre 4320 sayılı Kanun yürürlükten kaldırılmıştır. Bu Kanun'da, evli ya da evli olmayan kadınlar arasında ayırım yapılmaması, "ev içi şiddet", "kadına yönelik şiddet" ve "şiddet" kavramlarının ayrıntılı biçimde tanımlanması sağlandı. Ayrıca şiddetin sadece kamusal alanda değil, özel yaşamda da gerçekleşebileceği kabul edilerek, devlete bu tür durumlarda koruma ve önleme sorumluluğu getirildi. Bu yasal düzenlemeler, kadın örgütlerinin büyük bir mücadele ve çabası sonucunda elde edilen önemli kazanımlardır. 6284 sayılı Kanun'un en dikkat çekici hukuki araçlarından biri ise, şiddete uğrayan kişinin lehine herhangi bir belge ya da delil gerekmeksizin, başvuru, ihbar veya re'sen harekete geçilerek koruyucu tedbir kararlarının alınabilmesine olanak sağlamasıdır (Kadın Dayanışma Vakfı, 2024: 9).

Anayasa'nın 90. maddesinde yapılan değişiklikle, usulüne uygun olarak yürürlüğe konulan temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası anlaşmaların, ulusal kanunlarla çelişmesi durumunda öncelikli olarak uygulanması hükmüne bağlanmıştır. Bu düzenleme, feminist perspektiften değerlendirildiğinde, uluslararası normların ulusal hukukun üzerinde tutulması açısından büyük bir ilerleme olarak görülebilir. Özellikle, İstanbul Sözleşmesi ve Birleşmiş Milletler Kadınlara Yönelik Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW) gibi kadına yönelik ayrımcılığın ve şiddetin önlenmesine yönelik uluslararası anlaşmaların, ulusal düzenlemelere üstün tutulması, Türkiye'de kadın haklarının korunması ve iyileştirilmesi açısından önemlidir. İstanbul Sözleşmesi'nin iç hukukta karşılık bulduğu düzenleme, 6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesi Kanunu'dur. Kadına yönelik şiddetle mücadelede somut uygulama mekanizmaları getiren 6284 sayılı Kanun, İstanbul Sözleşmesi'nin öngördüğü genel ilkelerin iç hukukta nasıl hayata geçirileceği konusunda en kapsamlı düzenlemeyi sunmaktadır. 6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun'da, kanunun uygulanmasında İstanbul Sözleşmesi'nin esas alınacağı belirtilmiştir ancak; Türkiye bu sözleşmeden, 20 Mart 2021 tarihinde yayınlanan 3718 sayılı Cumhurbaşkanlığı kararıyla çekilmiştir.

Feminist hukuk teorisi, uluslararası normların ve sözleşmelerin ulusal hukuk sistemleri üzerindeki etkisini vurgular ve bu normların kadın haklarının korunması ve geliştirilmesi için bir araç olarak kullanılmasını savunmaktadır. 90. maddede yapılan değişiklik, bu bağlamda Türkiye'nin uluslararası taahhütlerine uyum sağlama zorunluluğunu pekiştirmekte ve kadınların temel hak ve özgürlüklerine yönelik koruma mekanizmalarını güçlendirmektedir (Kadının Güçlenmesi Strateji Belgesi ve Eylem Planı 2018-2023, 2018: 23).

Türk Medeni Kanunu, 1 Ocak 2002 tarihinde yürürlüğe girmiş, kadın haklarının korunması ve cinsiyet eşitliğinin sağlanması yönünde önemli değişiklikler getirmiştir. Kanunda yapılan düzenlemeler, evlilik birliğinin temsilinde kadın ve erkeğe eşit haklar tanıması ve eşlerin müşterek çocuk üzerindeki velayet hakkını birlikte kullanacakları hükmünü getirmiştir. Bu düzenleme, feminist hukuk teorisinin savunduğu aile içi eşitlik ilkesi ile uyumludur ve kadınların çocuk yetiştirme konusundaki hak ve sorumluluklarının erkeklerle eşit şekilde tanınmasını sağlamaktadır. Ayrıca, eşlerden birinin meslek ve iş seçiminde diğerinin iznini alma

zorunluluğunun kaldırılması, kadınların ekonomik bağımsızlığını ve mesleki özgürlüğünü güçlendiren önemli bir adım olarak görülmektedir. Feminist hukuk teorisi, kadınların ekonomik bağımsızlığının, toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasında kritik bir rol oynadığını savunmaktadır. Bu düzenlemeyle, kadınların iş hayatına katılımını artırarak, onların ekonomik bağımsızlıklarını ve toplumsal konumlarını güçlendirmek amaçlanmıştır. Kanunda getirilen bir diğer önemli düzenleme, herhangi bir rejim belirlenmemişse kadının emeğini korumayı amaçlayan “edinilmiş mallara katılma rejimi”dir. Bu rejim, evlilik süresince edinilen malların paylaşımında kadınların emeğinin tanınması ve korunmasını hedeflemektedir. Feminist perspektiften, bu tür mal rejimleri, ev içi emeğin görünmezliğini ve değersizleştirilmesini önlemeye yönelik önemli adımlar olarak değerlendirilmektedir (Kerestecioğlu, 2014: 236).

Yeni Türk Medeni Kanunu'nu yürürlüğe girdikten sonra, 9 Ocak 2003 tarihinde kabul edilen “Aile Mahkemelerinin Kuruluş, Görev ve Yargılama Usullerine Dair Kanun”, aile hukukunu ilgilendiren uyuşmazlıkların çözümünde ve kadına yönelik şiddet olaylarında önemli bir yargı organı olarak işlev görmektedir. Bu mahkemeler, 6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun kapsamında koruyucu ve önleyici tedbir kararları alarak, kadınların şiddetten korunması ve adalete erişimi konusunda önemli bir rol üstlenmektedir. Feminist hukuk teorisi, devletin kadına yönelik şiddetle mücadelede etkin rol alması gerektiğini vurgulamaktadır. Aile Mahkemeleri’nin kurulması ve işlevleri, bu teori çerçevesinde değerlendirildiğinde, kadınların yasal koruma mekanizmalarına erişimini artıran ve toplumsal cinsiyet eşitliğini teşvik eden önemli adımlar olarak görülmektedir. Bu mahkemeler, kadınların aile içi şiddetten korunması, haklarının savunulması ve adil yargılanma süreçlerinin işletilmesi açısından önemlidir (Ekinci, 2019: 166-167).

Anayasa’nın 41. maddesine; “Aile, Türk toplumunun temelidir.” ifadesinden sonra gelmek üzere eklenen “ve eşler arasında eşitliğe dayanır” ifadesi, ailenin patriyarkal yapıdan uzaklaştırılarak eşitlik temeline dayandırılmasını öngörmektedir. Bu hüküm, feminist hukuk teorisinin aile içi eşitlik ve kadının aile içindeki konumunun güçlendirilmesine yönelik taleplerini destekler niteliktedir. Aile, toplumsal cinsiyet rollerinin yeniden üretildiği birincil alanlardan biri olarak

görülmekte ve bu alanda sağlanacak eşitlik, toplumsal cinsiyet eşitliğine ulaşmada kritik bir öneme sahiptir.

1 Haziran 2005'te yürürlüğe giren Türk Ceza Kanunu, kadın-erkek eşitliğinin sağlanması, kadınların ve çocukların bedensel ve cinsel haklarının yasal olarak korunabilmesi açısından önemli değişiklikler içermektedir. Kadınların ve çocukların haklarının korunması ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması yönünde kanunda otuzdan fazla değişiklik yapılmıştır. Türk Ceza Kanunu'nda, kadının mağdur olduğu birçok suç, topluma karşı işlenen suçlar kapsamında çıkarılarak, kişilere karşı işlenen suçlar kapsamına alınmış ve bu suçların cezaları ağırlaştırılmıştır. Suçların, kişilere karşı işlenen suçlar kategorisine alınması, mağdurun yaşadığı ihlallerin bireysel hak ve özgürlükler çerçevesinde değerlendirilmesini sağlamakta ve bu suçların ciddiyetini vurgulamaktadır. Töre cinayetlerinin faillerinin Kanunda öngörülen en ağır ceza olan ağırlaştırılmış müebbet hapis cezası ile cezalandırılması hükmü, kadınların namus ve töre gibi geleneksel ve ataerkil yapılar tarafından meşrulaştırılan şiddetten korunması açısından büyük önem taşımaktadır. Feminist perspektiften, töre cinayetlerinin en ağır şekilde cezalandırılması, ataerkil değerlerin ve geleneklerin kadınların yaşam hakkını ihlal etmesine karşı güçlü bir duruş sergilemektedir.

2014 yılında, Ceza Kanunu'nda yapılan değişiklikler ile cinsel suçlar yeniden değerlendirilmiş, bu suçların kapsamı genişletilmiş ve verilen cezalar artırılmıştır. Bu düzenlemeler, kadınların bedensel ve cinsel bütünlüklerinin korunması ve cinsel şiddet faillerinin caydırıcı cezalarla karşı karşıya kalmasını amaçlamaktadır. Aynı yıl, ayrımcılığa ilişkin 122. maddenin "nefret ve ayrımcılık" başlığı ile yeniden düzenlenmesi, cinsiyet temelli ayrımcılığın ve nefret suçlarının cezalandırılmasını sağlamaktadır. "Dil, ırk, milliyet, renk, cinsiyet, engellilik, siyasi düşünce, felsefi inanç, din veya mezhep farklılığından kaynaklanan nefret nedeniyle" bir kişinin kamu mal ve hizmetlerinden faydalanmasının veya ekonomik bir faaliyette bulunmasının engellenmesi durumunda, bir yıldan üç yıla kadar hapis cezası öngörülmüştür. Bu düzenlemeler, kadınların ve çocukların bedensel ve cinsel bütünlüklerini koruma, cinsel şiddeti önleme ve ayrımcılıkla mücadele etme konularında daha etkili yasal mekanizmalar oluşturmaktadır (Kadının Güçlenmesi Strateji Belgesi ve Eylem Planı 2018-2023, 2018: 25).

3.2. Feminist Hukuk Metodolojisi ve Feminist Metotlar

Hukuk biliminin temel özellikleri, normatif ve etik bir bilim olmasıdır. Bu iki özellik, hukukun teorik ve pratik işlevlerini anlamada temel oluştururlar. Normatiflik, hukukun kurallar ve normlar aracılığıyla toplumsal düzeni sağlamasını ifade etmektedir. Hukukçular, normları belirli olaylara uygularken mantıki doğruluk sağlamaya çalışırlar. Bu, hukukun tutarlı ve öngörülebilir olmasını sağlamaktadır. Sadece mantıki doğruluk yeterli olmadığında, daha adil sonuçlar verilebilmesi için hakkaniyet devreye girer. Etik özelliği ise, hukukun adalet ve değerler temelinde hareket etmesi anlamına gelmektedir. Etik, hukukun sadece kurallar bütününden ibaret olmadığını, aynı zamanda adalet, haklılık ve hakkaniyet gibi değer ölçülerine dayandığını gösterir. Bu özellikler, hukukçuların hukuki sorunları çözerken ve hukuki normları uygularken rehberlik etmekte ve hukukun hem teorik hem pratik boyutunu anlamamıza yardımcı olmaktadır (Karayalçın, 2021: 65).

Metot ve metodoloji kavramları, birbirinden farklı anlamlara sahiptir. Metot, belirli bir araştırma disiplinine ait olan prosedürleri ve teknikleri ifade etmektedir. Bir araştırma sürecinde verilerin toplanması, analiz edilmesi ve yorumlanması için kullanılan somut adımlardır. Metodoloji ise, yöntemden daha kapsamlı ve genel bir kavramdır. Bilimsel olup olmamasına bakılmaksızın, bilgi üretmeyi amaçlayan her disiplin, bu bilgiyi belirli bir düşünsel arka plan ve temele dayandırır; bu düşünsel zeminin onayladığı yöntemleri ve bu yöntemlerin uygulanma tekniklerini kullanarak üretir. Metodoloji ve metotların amacı, hedeflenen konu hakkında doğru bilgi üretilmesini sağlamaktır. Metodoloji, metotların arkasındaki düşünsel zeminidir ve metotların sağlıklı bir şekilde çalışmasının ön koşuludur. Metodoloji hukuka taşındığında ise, hukuki yargıların doğruluğunu belirlemeye yönelik ölçütler sunulur. Bu ölçütler, öncelikle neyin hukuk olarak kabul edileceğine dair hukuk bilimsel iddialardan ve hukuki yargının doğruluğunun ne anlama geldiğine ilişkin tanımlamalardan başlar. Ardından, hukuki yargıların doğruluğunu temin edecek dilbilimsel, mantıksal ve argümantatif araçlara uzanır. Bu geniş kapsamlı alan, nihayetinde hukuki yargıların desteklenmesinde kullanılan argüman biçimlerine kadar genişler. Argümantasyon terimi, bir görüşü savunmak, bir görüşün doğruluğunu gerekçeler sunarak ve görüşü kanıtlarla desteklemek; düzenli ve mantıklı iddialarda bulunmak anlamına gelmektedir (Uzun, 2017: 79-82).

Metodoloji ve argümantasyon, hukukta verilen cinsiyetçi kararların engellenmesi konusunda tek başlarına etkili olamazlar. Cinsiyetçiliği ve her türlü ayrımcılığı dışlayan ve cezaya tabi tutan bir hukuk kültürü, teorisi ve uygulaması var olduğunda etkili olabilirler. Hukuk sisteminin temelini oluşturan anayasal ve yasal düzenlemeler ile hâkim hukuk kültürünün insan haklarına dayalı ve cinsiyetçilik karşıtı olarak görünmesine rağmen, uygulamada karşılaşılan olumsuz örnekler asıl sorunu teşkil etmektedir. Metodoloji ve argümantasyon, teorik olarak kurulmuş ideal hukuk düzeninin, yargı pratiklerinde de geçerlilik kazanmasını sağlamayı amaçlamaktadır. Cinsiyetçi yasal düzenlemelerin yaşandığı durumlarda, bu kararların engellenmesinde metodoloji ikinci sırada gelmektedir. Yasal normların ayrımcı tutumları karşısında, ayrımcılık karşıtları hukuk metodolojisinden ziyade siyasi araçlarla mücadele etme yoluna başvurabilmektedir (Uzun, 2017: 85).

Hukuk kurallarının doğru yorumlanması ve uygulanması, hukukçular için temel bir sorumluluktur ve bu süreçte izlenecek metot önemlidir. Hukuk metodolojisi, hukuki sorunların çözümünde ve hukuki kuralların uygulanmasında kullanılacak yolları ve teknikleri içermektedir. Yanlış bir yol veya metodun izlenmesi, hukuki hedeflere ulaşmayı engelleyebilir ve adaletin gerçekleşmesini zorlaştırabilir. Hukukta metodun önemi, sadece bireysel davalar veya hukuki problemlerle sınırlı kalmaz, aynı zamanda hukukun gelişimi ve toplumsal düzenin sağlanması açısından da büyük bir önem taşır. Bu nedenle, hukukçuların sürekli olarak metodolojik bilgilerini güncellemeleri ve gelişen hukuki sorunlara karşı yeni yöntemler geliştirmeleri gerekmektedir (Karayalçın, 2021: 63).

Feminist hukukçular, hukuk biliminde kullanılan metotların güncellenmesi ve feminist metotların kullanılması gerektiğini ileri sürmektedirler. Feminist metot, bildiklerimizi nasıl bildiğimizi sorgulayarak, bilgi üretim süreçlerini ve bu süreçlerde cinsiyetin rolünü irdeleyen bir araştırma yaklaşımıdır. Feminist araştırma yöntemleri, çeşitli disiplinlerde kendine yer bulmuş ve bu alanlarda önemli katkılar sağlamıştır. Ancak, hukuk alanında feminist metodoloji nispeten daha yavaş gelişmektedir (Çağlar Gürgey, 2014: 38-40).

Feminist metodoloji, başlangıçta sosyal bilimlerdeki geleneksel yöntemlere eleştiri olarak ortaya çıkmıştır. Feminist araştırmacılar, tarih, antropoloji, edebiyat, sosyoloji, psikoloji gibi disiplinlerde, kadınların deneyimlerinin ve bakış açılarının

bilimsel araştırmalarda yeterince temsil edilmediğine vurgu yapmışlardır. Bu eleştiriler, geleneksel metodolojilerin erkek merkezli bakış açılarından kaynaklanan eksikliklerini ve önyargılarını ortaya koymaya çalışmıştır. Zamanla feminist metodoloji hakkında literatür genişlemiş, feminist teorinin ve uygulamanın gelişmesine katkılar sağlamıştır (Bartlett, 1993: 550).

Bartlett'in 1990 yılında yayınlanan "Feminist Legal Methods" adlı makalesi, feminist hukuk metodolojisinin önemini vurgulayan önemli bir çalışmadır. Bu makale, feminist hukuk yaklaşımının sadece hukukun bir parçası olarak değil, aynı zamanda feminist mücadelenin bir aracı olarak nasıl işlev görebileceğini incelemektedir. Bartlett'e göre, feminist hukuk metodolojisi, feminist taleplerin ifade edilmesi ve tartışılması için bir platform sağlamakla kalmaz aynı zamanda feministler arasında ortak bir mücadele zemini oluşturmaktadır. Feminist hukuk metodolojisi, radikal feminist talepleri dile getirmek ve tartışmak için bir platform görevi de görmektedir (Akçabay, 2019: 23).

Feminist hukuk teorisyenleri, hukukta feminist metotların kullanılmasının, hukuki normların ve uygulamaların daha adil ve kapsayıcı hale gelmesini sağlayacağını savunmaktadırlar. Hukukta feminist metodoloji, toplumsal cinsiyet eşitliğini ve adaleti merkeze alarak hukuki araştırmaların ve uygulamaların daha adil ve kapsayıcı hale gelmesini amaçlamaktadır. Feminist metodolojinin hukukta tanımlayıcı ilkeleri, bu amaca ulaşmak için belirli yaklaşımlar ve perspektifler sunmaktadır. Bu ilkeler şunlardır (Weisberg, 1993: 529):

1. Toplumsal cinsiyet asimetrisine ve toplumsal cinsiyetin önemine düşünsel dikkat: Feminist metodoloji, araştırma sürecinin her aşamasında toplumsal cinsiyet asimetrisine ve toplumsal cinsiyetin önemine sürekli ve düşünsel bir dikkat gösterilmesini gerekli kılmaktadır. Bu, hukuki meselelerin incelenmesinde ve özömler geliştirilirken, toplumsal cinsiyet rollerinin ve bu rollerin bireyler üzerindeki etkilerinin dikkate alınmasını gerektirmektedir.
2. Bilinç yükseltmenin merkezilliği: Bilinç yükseltme, feminist metodolojinin temel araçlarından biridir ve belirli bir metodolojik araç ve bakış açısının yolu olarak merkezildir. Bilinç yükseltme, kadınların deneyimlerinin ve perspektiflerinin farkına varılmasını ve bu deneyimlerin

araştırmalarda merkezde yer almasını sağlamaktadır. Bu yaklaşım, hukuki meselelerin analizinde ve yorumlanmasında kadınların ve diğer marjinal grupların deneyimlerinin önemsenmesi anlamına gelmektedir.

3. Objektiflik normuna meydan okuma: Feminist metodoloji, geleneksel objektiflik anlayışının, araştırmanın nesnesi ve öznesinin birbirinden ayrılabilceğini ve kişisel veya grup deneyimlerinin bilimsel değerlendirmelerden bağımsız olduğu görüşüne itiraz etmektedir. Feminist metot, hukuki araştırmalarda, kişisel ve grup deneyimlerinin de dikkate alınmasını ve bu deneyimlerin bilimsel değerlendirmelere dahil edilmesini gerektirmektedir.
4. Kadınların sömürülmesinin bilginin konusu olarak kabul edilmesi: Feminist metodoloji, hukuki çalışmalarda, kadınların maruz kaldığı sömürü ve ayrımcılık biçimlerinin detaylı bir şekilde incelenerek, etik boyutlarıyla birlikte ele alınmasını vurgulamaktadır. Bu yaklaşım, hukuki normların ve uygulamaların kadınların haklarını koruyacak şekilde düzenlenmesine katkı sağlar.
5. Ataerkil sosyal kurumların dönüştürülmesi ve kadınların güçsüzlüğü üzerine vurgu: Hukuki araştırmalarda ve uygulamalarda ataerkil yapıların ve normların eleştirilmesi ve dönüştürülmesi feminist metodolojinin temel hedefleri arasındadır.

Feminist metotlar, geleneksel bilimsel yöntemleri kabul etmez ve araştırmacı ile araştırılan arasındaki ilişkinin nesnel ve bağımsız olabileceği görüşüne itiraz eder. Hukukta feminist araştırmalar, sosyal bilimlerdeki çalışmalarla benzerlik gösterir ve sosyal bilimlerdeki iki ana düşünce akımına dayanır: Yorumsal yaklaşım ve eleştirel yaklaşım (Weisberg, 1993: 530).

Hukuk alanında feminist metodolojilerin gelişiminde etkili olan sosyal bilim okullarından biri, Frankfurt Okulu olarak bilinen eleştirel teoridir. 1920'ler ve 1930'larda Almanya'da ortaya çıkan Frankfurt Okulu'nun önde gelen düşünürleri arasında Max Horkheimer, Theodor Adorno, Herbert Marcuse ve Jürgen Habermas yer almaktadır. Bu düşünürler, egemen sistemin içinde üretilen ve yeniden üretilen toplumsal meseleler, tartışmalar ve çelişkiler üzerinde yoğunlaşmışlardır. Tarafsız ve önyargısız bakış açıları fikrini reddederek, bilginin toplum tarafından

şekillendirildiğini ve sosyal gerçekliğin bireysel anlamının hem sosyal hem de tarihi koşullardan etkilendiğini savunmaktadırlar. Eleştirel yaklaşım, yorumlayıcı yaklaşıma benzer şekilde, sosyal araştırmalarda pozitivist bilim anlayışını reddetmektedir. Eleştirinin olumsuz yargıdan daha fazlasını ifade ettiğini, insan özgürlüğünü kısıtlayan inanç biçimlerinin varlığı, kökeni veya bilinmeyenlerin açığa çıkarılması gibi olumlu yanları olduğunu belirtmektedirler. Eleştirel teori, insan özgürlüğünü sınırlayan yapıları ve inanç sistemlerini sorgulamakta ve bu yapıları ifşa ederek bireylerin özgürlüğüne katkıda bulunmayı hedeflemektedir (Şahin, 2017: 486).

Metodolojik sorunlar, yasal uygulama ve reform açısından büyük bir önem taşımaktadır; çünkü bireylerin hukuki konulara ve reformlara bakış açılarını şekillendirmektedir. Metot, gerçekliğin nasıl kavranacağını düzenlemekte, hangi bilgilerin kanıt olarak değerlendirileceğini tanımlamakta ve nelerin ispat olarak kabul edileceğini belirlemektedir. Feminist yaklaşımda, mevcut iktidar yapılarına meydan okuma çabası, bu yapıların içinde yer alan aynı yöntemlerle yapılırsa, eleştirilen ve yıkılmaya çalışılan düzensiz iktidar yapılarını yeniden üretme riski doğacaktır. Bu nedenle feministler, yöntemin önemini göz ardı etmezler. Feminist metodun anlaşılması olmaksızın, hukukta feminist iddiaların yasal olarak kabul edilmesi mümkün değildir; bu da metodun önemini daha da artırmaktadır (Bartlett, 1993: 550).

Feminist hukuk bilimi, hukuku cinsiyetin önemini vurgulayarak kadının perspektifinden analiz etmektedir. Feminist hukuk biliminin temel amacı, eril iktidarın devamını sağlayan hukuki araçları ortaya koymak ve bu araçları ortadan kaldırmaktır. Ancak, bu hedefe ulaşma sürecinde feminist hukuk, mevcut hukuk içinde uygun çözümler üretme ve bu çözümleri gerekçelendirme görevini de önemli bir sorumluluk olarak kabul etmektedir. Bu çerçevede, toplumsal gerçeklikler ve yürürlükteki hukuk göz ardı edilemez. Bununla birlikte, hukukun yeni yorumlanma imkânlarının araştırılması ve gerçeğin bulunmasında farklı perspektiflerin sunulmasıyla mevcut hukuk sisteminin ötesine geçmek gereklidir. Feminist hukuk, lafzi yorum, sistematik yorum, tarihi yorum ve amaçsal yorum gibi klasik yorum yöntemlerini kullanır, ancak bu yöntemlerin tek başına yeterli olmayacağını belirtmektedir. Bu nedenle, feminist hukuk biliminde yöntemsel çoğulculuktan söz edilmektedir (Heper, 2014: 24).

Hukuki metot, kendi sınırlarını belirleyerek, hukuka ve kararlarına tarafsızlık sıfatı kazandırmaktadır. Bu sınırların belirlenmesiyle, hukuki metotlar, bazı fikirleri

onaylayıp bazı fikirleri dışlayarak ilişkileri tanımlamaktadır. Geleneksel hukuki metotların yanında, feministler farklı metotlar da kullanmaktadır. İlki, kadın soruları sormaktır; hukukun özünün, kadınların ve diğer dışlanmış grupların bakış açılarını nasıl sessizce ve gerekçesiz bir şekilde görünmez kıldığını açıklamayı amaçlamaktadır. İkinci metot, feminist pratik nedenselliklidir; bu, hukuk doktrininde daha önce yansıtılmamış olayların özelliklerine duyarlı hukuki kurallar oluşturmak için hukuki ilişkilerin geleneksel kabullerini genişletmektedir. Üçüncü metot ise bilinç yükseltmedir; kabul görmüş hukuki ilkelerin geçerliliğini, bu ilkeler tarafından doğrudan etkilenen kişiler tarafından test etmeyi önermektedir (Çağlar Gürgey, 2014: 39).

Aşağıda açıklanan metotlar, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde yer alan eleştiri kısmında, Türk hukuk mevzuatı bakımından ele alınmıştır.

3.2.1. Kadın Soruları Sorma

Feminist hukuk teorisinde “kadın soruları” olarak adlandırılan soruların düzenli bir şekilde sorulması, bu soruları bir yöntem haline getirmektedir. Feministler, çeşitli disiplinler aracılığıyla bu soruları sürekli olarak gündeme getirerek, toplumsal cinsiyetin kurallar ve pratikler üzerindeki etkisini analiz etmektedirler. Bu kurallar ve pratikler, görünüşte tarafsız ve objektif olarak sunulmakla birlikte, aslında cinsiyet ayrımcılığı içermekte ve bu nedenle sorgulanmaktadır (Bartlett, 1993: 832).

Hukuk alanında kadın soruları sormak, hukukun genellikle erkek deneyimlerini temel aldığını, kadınların deneyimlerini ve değerlerini göz ardı ettiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Mevcut hukuki standartlar ve koşulların, kadınları nasıl dezavantajlı duruma getirdiği incelenmektedir. Kadın soruları, kadınların toplumsal hayatta maruz kaldıkları dışlanmışlığı ve fırsat eşitsizliğini açıklamayı hedeflemektedir. Bu sorular, kadınların neden neredeyse her alanda eşit fırsatlara sahip olamadığını ve neden cinsiyete dayalı ayrımcılıkla karşılaştığını sorgulamaktadır. Ayrıca, kadınların hala ev içindeki geleneksel rolleri üstlenmek zorunda olmalarının nedenlerini ve kürtaç gibi konulardaki sınırlamaları inceler (Yüksel, 2003: 43).

Kadın soruları, hukukun kadınlarla ilgili sorunları ve kadın imajını nasıl ele aldığını da araştırmaktadır. Bu yaklaşım, hukukun tarafsız olmadığı, aksine genellikle erkek bakış açısını yansıttığı ve kadınların deneyimlerini ihmal ettiği varsayımına

dayanmaktadır. Kadın sorularının amacı, bu özellikleri ve hukukun kadınları nasıl dışladığını ve dezavantajlı hale getirdiğini anlamak ve bu durumu düzeltmek için öneriler geliştirmektir. Kadınlar uzun süredir hukukta kadın sorularını dile getirmektedirler ve bu sorun, kadınların sadece ihmal edilip edilmediğini değil, aynı zamanda kadınların farklı rolleri ve karakterleriyle haklı gösterilip gösterilmediğidir (Şahin, 2017: 488).

Günümüzde, feministler hukukun birçok alanında kadın soruları sormaktadırlar. Örneğin, cinsel saldırı davalarında, kadın soruları, neden “rıza savunmasının” erkeğin bakış açısına dayandığını ve kadının rızasının var olduğu varsayımının mantıklı kabul edildiğini sorgulamaktadır. Neden sanığın (erkek) kadının rızasını “istediğini” düşünmesi makul görülmektedir? Neden kadınların ev ve iş sorumlulukları arasındaki çelişki kadının özel hayatında çözmesi gereken bir sorun olarak değerlendirilmekte, neden bu çelişki iş alanlarının düzenlenmesini gerektiren bir kamu meselesi olarak ele alınmamaktadır? Kadın soruları sormaksızın, kadınlarla ilgili mevcut olduğu düşünülen ve araştırılmayan farklılıklar, kadınları dezavantajlı duruma sokan yasalar için bir meşrulaştırma aracı olarak kullanılmaktadır. Bu soruların sorulması, hukukun kadınlara yönelik önyargı ve ayrımcılıkları nasıl sürdürdüğünü ve bu durumun nasıl düzeltilebileceğini anlamak açısından kritik öneme sahiptir (Şahin, 2017: 489).

Hukuk alanında "kadın soruları" yöntemi, hukukun kadınlara özgü deneyim ve değerleri dikkate alma konusundaki yetersizliklerini ve mevcut hukuki standartların kadınlar açısından doğurabileceği dezavantajları incelemektedir. Bu yöntem, hukukun yalnızca taraflı olmakla kalmayıp aynı zamanda eril bir perspektif taşıdığını kabul ederek, bu sorunu açığa çıkarmayı ve çözüm yolları bulmayı amaçlamaktadır (Akçabay, 2019: 25). Bartlett, kadın sorusu metodunu açıklarken Heather Wishik'in 1985 yılında yazmış olduğu *"To Question Everything: The Inquiries of Feminist Jurisprudence"* makalesine atıfta bulunmaktadır. Wishik, bu makalede feminist hukuk teorisi içinde “kadın sorusu” olarak nitelendirilebilecek yedi soru sormuştur (Bartlett, 1993: 837-838):

1. Günümüzde ve şimdiye dek kadınların hayata dair deneyimlerine hukuk uygulamasında ve doktrinde ne kadar yer verilmiştir?

2. Hukuktaki kadınlara, erkeklere ve toplumsal cinsiyete ilişkin görünürdeki tarafsız kabuller nelerdir?
3. Kadınların hayata dair deneyimleri ile hukukun kadınlara ilişkin kabulleri yahut empoze ettiği yapılar arasındaki çatışma ya da uyumsuzluklar nelerdir?
4. Bu uyumsuzluk hangi ataerkil çıkarlara hizmet etmektedir?
5. Söz konusu uyumsuzluğu gidermek için ne gibi hukuki reform önerilerinde bulunulmuştur?
6. İdeal bir dünyada, kadınların hayatı nasıl olabilir?
7. Bu ideal bir dünyaya nasıl ulaşılabilir?

Bartlett'a göre, bu soruların tamamı kadın sorusu sorma metodu içinde değerlendirilebilir. Kadın soruları sorma metodu, kadınların somut ihtiyaçlarının merkezde tutulduğu bir değerlendirme yaklaşımını benimsemektedir. Bu yöntemde, soyut kavramlardan uzak durulmaktadır. Temel varsayımı, hukukun kadından yola çıktığı ve kadının soyut bir nesne değil, somut bir varlık olduğu anlayışına dayanmaktadır. Yöntemin ana hedefi, erkek egemenliğinin maskesini düşürmek ve hukuk alanında gerçekleştirilecek reformlar için baskı oluşturmaktır (Bartlett, 1993: 23).

3.2.2. Feminist Pratik Akıl Yürütme

İkinci metot, feminist pratik akıl yürütmedir. Feminist akıl yürütme metodu, kadınların günlük yaşam deneyimlerini ve toplumsal gerçekliklerini merkeze alarak, hukukun kadınların ihtiyaçlarını ve karşılaştıkları özel zorlukları dikkate almasını sağlamaktadır. Bu metot, hukukun soyut ve evrensel ilkelere dayanan yaklaşımlarının, kadınların özel durumlarını yeterince yansıtmadığını savunmaktadır. Somut olaylara ve bireysel deneyimlere odaklanarak, soyut adalet kavramını aşmaya çalışmaktadır.

Bu metot, yargı kararlarında toplumsal cinsiyetin ve güç ilişkilerinin ne kadar etkili olduğunu ortaya çıkarmaya çalışmaktadır. Hukukun tarafsız olmadığını, eril bir bakış açısıyla şekillendiği iddiasıyla ilerlemektedir. Bu nedenle, adalet ve eşitlik ilkelerinin kadın bakış açısıyla yeniden değerlendirilmesini önermektedir. Feminist pratik akıl yürütme, mahkemelerde uygulanan metotların eksiklerini açığa çıkartarak, hukuki kararların incelenmesinin önünü açmaktadır.

Bazı feministlere göre (genellikle kültürel feministler), kadınlar erkeklerden daha farklı akıl yürütmekte; kadınlar durumlara ve şartlara daha duyarlı tutumlar geliştirirken, kendi yaşam deneyimlerine yabancı, evrensel ilkelere ve genellemelere direnmektedirler. Onlara göre, kadınların günlük yaşam deneyimleri, soyut adalet adına göz ardı edilemez; bireysel deneyimlerle elde edilmiş bulgular, kanunlarda belirtilenlerden üstündür. Genel koşullardan hareketle yapılan akıl yürütme, farklılıkları ve güçlü olmayanların bakış açılarını görünmez kılacaktır (Akçabay, 2019: 27).

Hukuki akıl yürütme (uslamlama), birçok anlamda kullanılmıştır. Bunlardan biri olan klasik Aristo pratik yürütme modeli, bazı yönleriyle "ötekinin" bakış açısını dikkate alma ve tanımlamaya yöneliktir. Feminist pratik akıl yürütme, geleneksel pratik akıl yürütme modeli üzerine geliştirilmiş bir metottur. Klasik pratik akıl yürütme, normların belirlediği toplumun yasallığını doğal kabul etmekte ve bu nedenle muhafazakâr bir eğilim taşımaktadır. Feminist akıl yürütme ise, toplum adına kurallar koyma iddiasında olanların normlarının yasallığını sorgulamaktadır. Feminist pratik akıl yürütme, hukuki problemlerin büyük bir kısmına uygulanmaktadır. Bu metot, mevcut hukuk kurallarındaki toplumsal cinsiyet dışlamalarını açığa çıkarmaya çalışmaktadır (Şahin, 2017: 490).

Feminist teorisyenler, toplum kavramını önemserler; çünkü hukukun mevcut iktidar yapılarını yansıttığını ortaya koymaktadırlar. Feminist metodoloji, kadınların deneyimlerinden ve sorularından yola çıkarak, hiçbir grubun diğerleri adına konuşma hakkına sahip olmaması gerektiği konusunda ısrar etmektedir. Bu yaklaşımla, pratik akıl yürütmenin geleneksel, erkeksi yorumlarına karşı çıkarak, genellikle homojen olarak kabul edilen toplumu reddetmekte ve baskın kültür içerisinde yeterince temsil edilmeyen bakış açılarını ortaya koymaya çalışmaktadır (Şahin, 2017: 491).

Feminist pratik akıl yürütmenin temelinde, adaletsizliklerin belirli biçimlerine karşı sürekli bir farkındalık yatmaktadır. Feminist teorisyenlere göre, bu farkındalık olmadan, bu adaletsizlikler fark edilemez ve açıklanamaz. Feminist araştırmacılar, adaletsizlikleri ortaya çıkarmak ve daha iyi anlaşılması için akıl yürütme metodunu geliştirmeye çalışmışlardır. Genel durumlardan çıkarılan pratik akıl yürütmeler, dünyaya dair algıyı değiştirebilme gücüne sahiptir. Dünyanın değişen algısına bağlı olarak, ilişkilerin sınırlarının genişlemesi hukuki reform sürecine benzetilebilir.

Kadınların yararına olan birçok yargısal reform, hukuki ilişki merceğinin gelişmesi ile mümkün olmuştur. Bu mercek, kadınların perspektifini kapsayacak şekilde genişlemiş ve kadının toplumsal rolüne ve doğasına dair algıları yeniden şekillendirmiştir. Feminist pratik akıl yürütme, bu algıların sürekli olarak gelişmesini ve değişmesini teşvik etmektedir (Çağlar Gürgey, 2014: 39).

Hukuk sistemlerinin ve sosyal sorunlarla ilgili tartışmaların analizi, hukukun bu sorunların yapısını anlama biçimimizi nasıl sınırlayabileceğini ve değişim potansiyelini görme yetimizi nasıl engelleyebileceğini anlamak açısından gereklidir. Sosyal problemler hakkında erkek egemen bir temelde düşünmek, nesnellik, evrensel soyutlamalar, ikilikler ve zıtlıklar gibi terimlerle konuşmak anlamına gelmektedir. Bunlar aslında, hukukun toplumsal konularla ilgili konuşma biçimidir. Hukuk biliminde kullanılan dil, hukuki düşünceyi ifade eder ve dil ile dışa aktarılan düşünce toplumsal yapıyı da etkiler (Erguvan, 2022: 547). Hukuk dilinde, deneyim ve bakış açısı, önyargı olarak değerlendirilir ve tarafsızlığı zorlaştıran unsurlar olarak görülür. Bir olay veya durumla ilgili daha önce bir deneyime ya da bilgiye sahip olmamak, kusursuz tarafsızlık olarak kabul edilir. Örneğin, mahkeme jürileri seçilirken, daha önce cinsel saldırıya uğramış bir kadın jüri üyesi olarak seçilemeyecektir. Hukuki dil, bu kadının yaşadığı deneyimin, suçu ve erkek egemen yapıyı eleştirel bir şekilde anlamasına yardımcı olabileceğini düşünmez. Cinsel saldırı ile ilgili herhangi bir yaşanmışlığı olmayan kişi objektif kabul edilir. Ancak, bu kişinin kadınların davranışlarının cinsel saldırıya neden olduğuna dair bir önyargıya sahip olma olasılığı her zaman vardır. Hukuk, tarafsızlık kavramını yalnızca erkeklerin deneyimlerinden yola çıkarak oluşturulan soyutlamalar ve evrenselleştirmeler çerçevesinde tanımlamaktadır. Hukuki akıl yürütme, hukukun tüm alanlarını ve terimlerini tanımlayan evrensel norm olarak erkek deneyim ve bakış açısını kabul etmektedir. Bu bağlamda, feminist pratik akıl yürütme, ayrımcılık içeren mahkeme kararlarının neden olduğu zararların anlaşılmasında kritik bir rol oynamaktadır. Feminist analiz, bu tür kararların altında yatan varsayımları ve önyargıları ortaya çıkararak, hukukun tarafsızlık iddiasının arkasındaki cinsiyetçi yapıları ifşa etmeyi amaçlamaktadır (Yüksel, 2003: 42).

3.2.3. Bilinç Yükseltme

MacKinnon'a göre, feminist yöntem, bilinç yükseltmedir. Bilinç yükseltme, düşünsel ve maddi unsurların bir birleşimi olarak, en geniş anlamda toplumsal cinsiyeti içeren ve başlangıçtan itibaren toplumsal bir durumu sorgulayan bir yöntemdir. Bu süreçte bireysel veya öznel görüşlerden ziyade, kolektif bir toplumsal varlık olarak kadın bilinci ön plandadır. Bilinç yükseltme yöntemi, belirleyici unsurların içinden bakarak bu unsurların gizli yönlerini açığa çıkarmayı, eleştirisel bir bakış açısıyla değerlendirerek kendi anlatımını oluşturmayı hedefler. Bu şekilde kadınlar, kendi deneyimlerini ve toplumsal konumlarını daha iyi anlayarak, kendi anlatılarını oluşturabilirler (2020: 108).

Bilinç yükseltme, bir konu araştırılırken, araştırma sürecinin kendisinin incelenmesidir. Feminist metodolojide bilinç yükseltme, araştırma tekniklerinin merkezinde yer almaktadır. Feministler için bilinç yükseltme, sadece bir süreç değil, aynı zamanda çalışılan örneklerin ve konuların çeşitliliğiyle de ilgilidir. Örneğin, kadınların deneyimleri, hayat hikâyelerinde yer alan cinsel saldırı, boşanma, işsizlik ve fiziksel kötüye kullanım gibi olaylar hayatlarında kırılma noktalarını oluşturmaktadır. Bu olaylar, sadece yaşadıkları dönemde önemli değişikliklere neden olmakla kalmaz, aynı zamanda bireyin sonraki yaşamı üzerinde de derin etkiler bırakır ve dünyayı kavrayış biçimini etkiler (Şahin, 2017: 492).

Bilinç yükseltme grupları, genellikle belirli olaylar ve içsel diyaloglara odaklanmaktadır: Bugün ne yaşadın? Bu durumda ne hissettin? Neden böyle hissettin ve şu anda nasıl hissediyorsun? İlk bakışta önemsiz gibi görünen olaylara ve kadınların günlük yaşamını şekillendiren, enerji, zaman ve yoğunluk açısından önem taşıyan küçük düşürücü faaliyetlere büyük önem verilmektedir; özellikle ev işleri ve cinsellik konularına (MacKinnon, 2020: 111). Bu gruplar, katılımcıların günlük deneyimlerini ve bu deneyimlerin duygusal etkilerini detaylı bir şekilde ele alarak bireysel farkındalıklarını artırmayı amaçlamaktadır. Ev işleri ve cinsellik gibi genellikle göz ardı edilen ya da küçümsenen konulara odaklanarak, kadınların yaşamındaki bu unsurların toplumsal cinsiyet rolleri ve baskılar bağlamında nasıl anlam kazandığını ortaya koymaya çalışmaktadırlar. Bu süreç, kadınların kolektif bilincinin gelişimine katkıda bulunmakta ve kişisel deneyimlerin politik boyutlarını görünür kılmaktadır.

Bilinç yükseltme gruplarında, kadınlar günlük yaşamlarında, ilişkilerinde, yaşam amaçlarında, mesleki deneyimlerinde ve cinsel yaşamlarında yaşadıkları önemli değişiklikleri birbirleriyle paylaşmaktadırlar. Bu gruplar, kadınların birbirleriyle yakın dostluklar kurmalarına ve farklı bir anlayış geliştirmelerine olanak tanımış, böylece duygusal etkileşim ve karşılıklı değişim yoluyla kolektif bir bilgi birikimi oluşmuştur. Kadınlar, toplumsal eşitsizliğin mağduru oldukları bilgisinin ötesine geçerek, deneyimlerini paylaşma yoluyla bu konuma nasıl geldiklerini analiz etmiş ve bu durumu değiştirebileceklerine dair kolektif bir bilinç geliştirmişlerdir. Bu süreçte, kadınlar kendilerini çevreleyen sınırlamaları tanımış ve kimi zaman bu engelleri aşmayı başarmışlardır. Bu deneyimler, toplumsal yapıların ve cinsiyet rollerinin kadınların yaşamları üzerindeki etkilerini anlamada önemli bir rol oynamıştır (MacKinnon, 2020: 116).

Deneyimler, günlük hayat içinde yaşanan gerçekliklerden meydana gelir ve gerçeklikte bu deneyimlerden doğmaktadır. Gerçeklik, bireyler üzerinde farklı etkiler yaratmaktadır. Kadın ve erkeğin gerçeklik algısı da farklılık göstermektedir. Feminist araştırmacılar, gerçekliği yeniden inşa ederken, bu süreci erkeklerin yaşamın yönlerine ve koşullarına yaptıkları vurgulardan farklı bir şekilde ele almaktadırlar. Kadınlar toplumsal baskı altında bulunmakta ve bu baskı iki cinsiyet arasındaki farklılıklar ve toplumsal yargılardan kaynaklanmaktadır; bu nedenle deneyimler çeşitlilik göstermektedir (Yüksel, 2003: 44). Bilinç yükseltme, bir bireyin deneyimlerinin başka birinin deneyimleriyle eklemlenmesini sağlayan, etkileşime ve dayanışmaya dayalı bir süreçtir. Feminist bilinç yükseltme, bilgiyi ortak deneyimler aracılığıyla üretmektedir. Bu ortak deneyimler, yaşam içinde karşılaşılan olayların paylaşılmasıyla elde edilmektedir. Bir deneyim diğerleriyle paylaşıldığında, bilinç yükseltme katılımcısı, diğer kadınların bu deneyimi anlayıp anlamadığını kesin olarak bilemez. Bilinç yükseltme süreci, risk almayı ve hassasiyeti, uyarılar ve ayrılmalar aracılığıyla değerlendirir. Dürüstlük, öz yeterlilik ve takım çalışması, kişisel anlatıların soyut analizler aracılığıyla değerlendirilmesi bu süreci oluşturan unsurlardır. Bu yöntemin amacı, kişisel girişim değil, bireysel ve grup olarak güçlendirmektir. Burada, teori ve pratiğin diyalektik ilişkisinde bilinç yükseltme önemli bir rol oynamaktadır. Deneyim ve tecrübe arasındaki etkileşim, bireysel deneyimlerin sosyal boyutunu ve sosyal

deneyimlerin bireysel boyutunu ortaya çıkarmaktadır. Bu şekilde, kişisel deneyimlerin politik doğası da öğrenilmektedir (Bartlett, 1993: 555).

Bilinç yükseltme, hukuki ve kuramsal düzeyde karar alma süreçlerinde önemli bir yere sahiptir. Bazı feminist teorisyenler, Hukuki süreçlerin ve hukuksal karar alma mekanizmalarının normatif açıklamalarına feminist bilinç yükseltme kavrayışlarını dâhil etmektedirler. Örneğin, Carrie Menkel-Meadow, kadın avukatların sayısının artmasının kadınların karar alma süreçlerine olan etkilerini artıracığını ve hukuki süreci olumlu yönde değiştireceğini savunmaktadır. Benzer şekilde Judith Resnik, feminist yargılamanın, diğer yargılamalara göre daha işbirlikçi karar alma süreçlerini gerektirdiğini vurgulamaktadır. Bunun gibi değişimler, bireysel yargı ve güç kullanımı yerine, ortak taahhütlerin ve kolektif kararların önemini vurgulayan yargılama ve savunma olanakları açısından önemlidir (Şahin, 2017: 493).

Bilinç yükseltme metodu, “metametot” niteliğinde olması onu ayrıca önemli kılmaktadır. Bu yöntem, feministlerin ve diğer kadınların deneyimlerinden yola çıkarak algı ve kavrayışlarını ifade etmelerine olanak tanıyan bir zemin sunmaktadır. Bilinç yükseltme, diğer feminist metotlar (kadın soruları sorma, feminist pratik akıl yürütme) için de bir temel teşkil etmektedir. Bu yöntemler, sosyal gerçekliğin egemen yorumlarına meydan okumak amacıyla kullanılmaktadır. Bilinç yükseltme, feministlere sadece destek sağlamakla kalmaz, aynı zamanda kadın deneyimlerinin hegemonik yorumlarını doğrular ve geliştirir (Akçabay, 2019: 33).

Kişisel olanın politik olduğu analizi, bilinç yükseltme süreci sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu analize göre, birbiriyle ilişkili dört önemli özellik bulunmaktadır: İlk olarak, kadınların bir grup olarak erkeklerin egemenliği altında olması, bireysel düzeyde de kendini gösterir. İkincisi, kadınların ezilmesinin nedeni kişisel veya biyolojik nedenlerden değil, toplumsal normlardan kaynaklanır. Üçüncüsü, cinsiyet ayrımcılığı, kadınları düşük statülü işlerle sınırlamaya çalışır ve ilişkilerdeki kişisel hissiyata kadar onları belirler. Dördüncüsü, kadınların sorunları yalnızca bireysel değildir, bir grup olarak kadınları etkileyen sorunlardır. Bu analize göre, cinsiyetler arasındaki güç dengeleri toplum tarafından yapay bir şekilde oluşturulmuştur ve kişisel deneyimlerin politik bir boyutu vardır (MacKinnon, 2020: 120).

Ataerkil toplumlarda, kadın, cinsiyet, şiddet kavramları birbiriyle bağlantılı kavramlardır. Radikal feministlerin gözleme dayalı bir iddiası vardır; cinsel saldırı,

cinsel istismar, taciz ve kadına yönelik şiddet toplumlarda sanıldığından çok daha yaygındır, ancak erkek tahakkümü o kadar geniş kapsamlıdır ki, kadınlar bunlardan herhangi birini yaşadıklarında bazen anında tanıyamamaktadırlar. Bu nedenle, bilinç yükseltme gibi kolektif süreçler kadınların bu tarz durumları tanımasına yardımcı olmaktadır. Feministler kadınlara fiziksel olarak şiddet uygulamayan ya da cinsel saldırıda bulunmayan erkeklerin bile, kadınların ikincilleştirildiği içinde çeşitli şiddetler barındıran bu ataerkil sistemden yararlandığını öne sürerler. Bilinç yükseltme, kadınların ikincilleştirilmesinin sebebi olan patriyarka ile olan deneyimlerini yapı sökülmesine uğratmak için gerekli görülmektedir.

Bilinç yükseltme toplumda var olan eril iktidarın, kadınların içinde de mevcut olduğunu ortaya çıkarmıştır. Eril iktidar, kadına doğal bir şekilde kabul ettirilen bir olgudur. Kadın, bu düşünceyi zihninde bir kez benimsemiş ve eril üstünlük kendini hem algısal olarak hem de pratikte onaylatmış ve güçlenmiştir. Yani eril iktidar hem hayali bir durum olup hem de gerçek bir etkiye sahiptir. Kendini doğal, evrensel değiştirilemez ve ahlak bakımından mükemmel gören erkek egemenliği, hayali bir ürün olarak kabul edilebilir ancak etkili olduğu gerçeği inkâr edilemez. İktidar, temelde toplumsal ilişkilere dayanan bir fenomendir. Kadınların yaşamlarındaki zorluklar ve cezalar düşünüldüğünde, uyum gösterme gerekliliği, hatta bu durumu tatmin edici bulma eğilimi mantıklı görünebilir. Günlük yaşam, kadını ve erkeği, erkek egemenliğine görece düşük bir konuma yerleştiren ve her gün yeniden yaşadığı için gerçeklikten ayırt edilmesi güç olan bir efsane haline gelen, kadının doğal bir şekilde zayıf olduğuna ve erkeğin de doğal bir şekilde üstün olduğuna inandırmıştır (MacKinnon, 2020: 124).

Bilinç yükseltme, eril iktidarın varlığını gösterdiği gibi, tek gerçeğin o olmadığını da göstermiştir; çünkü eril iktidar kendi kendini gerçekleştiren efsanevi bir güçtür. Eril iktidar bir yandan mutlak gibi görünürken diğer yandan da yanılgıdır. Bilinç yükseltme çalışmalarında, kadınlara kendilerine erkeklerin her şeyi olduğu ve erkeklerin yansıması oldukları öğretilmiştir; ancak buna rağmen cinslerin eşit olduğu anlayışı da yer almaktadır. Bilinç yükseltme, eril iktidarın hem gücünü hem de yanılgılarını açığa çıkararak kadınların farkındalık kazanmalarını sağlamakta ve cinsiyet eşitliği yolunda ilerlemelerine katkıda bulunmaktadır (MacKinnon, 1982: 523).

3.3. Türk Anayasa Hukuku ve Temel Kanunlarına Feminist Yaklaşımlar ve Eleştiriler

Anayasalar, devletin örgütlenişi ve bireylerin özgürlüklerine ilişkin temel ilkeleri belirleyerek, hukuk sisteminin yapı taşlarını oluşturur. Feminist hukuk teorisi, bu yapı taşlarının kadınların tarihsel olarak hukuktaki ikincil konumlarını nasıl şekillendirdiğini ve devam ettirdiğini anlamak için önemli bir eleştirel perspektif sunmaktadır. Feminist anayasacılık da anayasa hukukuna feminist bir perspektif katarak, bu alanın yeniden değerlendirilmesi ve dönüştürülmesi olarak tanımlanabilir.

1990'lı yılların sonlarından itibaren, Türk Anayasası'nın temel kanunlarından olan eşitlik ilkesine aykırı bulunan birçok hüküm değiştirilmiş ya da yürürlükten kaldırılmıştır. Bu değişikliklerde Türkiye'nin Avrupa Birliği (AB) ile uyum süreci ve taraf olduğu uluslararası sözleşmelerin de etkisi olmuştur (Öztürk, 2017: 2). Bu başlığın ilk alt başlığında Türk Anayasaları, sonraki alt başlıklarda ise sırasıyla Türk Medeni Kanunu, Türk Ceza Kanunu ve İş Kanunu'nun mevcut durumu eleştirel bir yaklaşımla incelenmekte ve feminist hukuk açısından olması gereken durumlar açıklanmaktadır.

3.3.1. Türk Anayasa Hukukuna Feminist Yaklaşım

1921 tarihli Anayasa (Teşkilat-ı Esasi), daha çok dönemin sorunlarını çözmeye odaklı, devlet sistemiyle ilgili maddeler içeren bir Anayasa olarak, temel hak ve özgürlükler hakkında herhangi bir düzenlemesi olmamıştır. Türkiye'de Cumhuriyetin ilanından günümüze kadar 1924 Anayasası'nın ilanı, 1926 Türk Medeni Kanunu'nun kabulü, 1930 yılında kadınlara belediye seçimlerine katılma hakkı verilmesi, 1933'te muhtar seçme ve seçilme hakkı, 1934'te milletvekili seçme ve seçilme hakkı verilmesi ile başlayan süreç ve 1982 Anayasası'ndaki kadın erkek eşitliğine yönelik maddeler ile devam etmiştir.

1924 Anayasası döneminde ise kadınlar ve erkekler arasında temel haklar açısından belirgin bir eşitsizlik görülmektedir. O dönemde kadınların seçme ve seçilme hakları bulunmamaktaydı; seçme hakkı 18 yaşını, seçilme hakkı ise 30 yaşını dolduran erkeklere tanınmıştı. Bu durum, kadınların siyasi hayata katılımını ve eşitliğini ciddi şekilde kısıtlamaktaydı. Daha sonra 1934 yılındaki değişiklik ile her kadına 22 yaşında seçme, 30 yaşında seçilme hakkı verilmiştir. Buna karşın, eşitlik

ilkesinin anayasal ilke olarak kabul edildiği 1961 Anayasası ile insan hakları daha kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Hala yürürlükte olan 1982 Anayasası ise temel hak ve özgürlüklerin en ayrıntılı düzenlendiği, kadın ve erkek eşitliğinin sağlanmaya çalışıldığı anayasadır (Öztürk, 2017: 1-4).

Türkiye’de Anayasa Mahkemesi, 1961 Anayasası ile kurulmuştur. 1961 Anayasası’ndaki eşitlik ilkesi, 1982 Anayasası’ndan farklı olarak “benzeri sebepler” ifadesini içememekteydi. Bu durum, ayrımcılık yasağının kapsamını daha sınırlı kalmasına neden olmuştur. 1961 Anayasası döneminde eşitlik ilkesi, Anayasa’da belirtilen ayrımcılık nedenlerine dayalı farklı muameleyi mutlak bir biçimde yasaklayan bir yorumla ele alınmıştır (Ekinci, 2019: 168).

Anayasa Mahkemesi, yasalarda cinsiyet ayrımı içeren düzenlemelerin kaldırılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Anayasa Mahkemesinin toplumsal cinsiyetle ilişkili sayılabilecek ilk kararların birisi, 1963 tarihli 1631 sayılı Askeri Muhakeme Usulü Kanunu’nun 165. Maddesinin birinci fıkrasında yer alan “Kadınların, on beş yaşını bitirmemiş olan çocukların ve hukuku ammeden memnuiyete mahkûm olanların ve askeri mahkemenin haysiyetiyle mütenasip olmayan şahısların aleni duruşmada bulunmaları men edilebilir.” Anayasa Mahkemesi 1963 tarihli kararında, bu fıkra da geçen “kadınların” ifadesini, “Erkeklerle eşit haklara sahip olan kadınların böyle bir kayda tabi tutulan bilmelerinin haklı bir sebebe dayanmadığını izaha hacet yoktur.” gerekçesi ile Anayasa’ya uygun bulmamış ve iptal etmiştir (Anayasa Mahkemesi Kararı, E.N. 1963/143, K.N. 1963/167).

Anayasa Mahkemesi’nin yine 1963 tarihli başka bir kararında, yukarıdakinden farklı bir yaklaşım benimsediği görülmektedir. Ancak karara verilen karşı oylar, toplumsal cinsiyet rolleri ve yasaların cinsiyetçi dili nedeniyle eleştirildiğini göstermektedir. “Kadınların memur ve müstahdem olmaları caizdir. Ne gibi memuriyet ve hizmetlerde istihdam edilecekleri her vekâletin memurlarına ait kanunlarında tespit olunur.” şeklindeki 788 sayılı Kanun’un Anayasa’ya aykırılık durumunu inceleyen Mahkeme, burada bir cinsiyet ayrımı olmadığına karar vermiştir (Anayasa Mahkemesi Kararı, E.N. 1963/148, K.N. 1963/256):

“(…) kamu hizmetlerine girmede ödevin gerektirdiği niteliklerden başka kadın ve erkek Türk vatandaşları için bir ayrım yapmaya imkân olmadığı gibi cinsiyet, kanun önünde eşitliği engelleyen bir sebep de değildir. (...)

Yine aynı maddede yer alan (Ne gibi memuriyet ve hizmetlerde istihdam edilecekleri her vekâletin memurlarına ait kanunlarında tespit olunur) şeklindeki hüküm, ilk bakışta eşitlik prensibine aykırı gibi görünürse de kadınların vücut yapıları ve işlerin niteliği

bakımından bazı kamu hizmetlerine alınmaları, bu prensibi zedeleyecek nitelikte değildir. Kamu hizmetinin aksamadan yürütülmesi gerektiğinden kadınların vücut yapılarının elverişli olmadığı hizmetlerin her vekâletin memurlarına ait kanunlarda gösterilmesinin Anayasa'ya aykırı bir yönü bulunmadığı (...) oy çokluğu ile karar altına alınmıştır.”.

Karar hakkındaki karşı oy yazılarında, kadınların hangi memuriyetlerde çalışacağına kanuna bırakılması eşitlik ilkesine ters düşmektedir. Karşı oy yazılarındaki ifadeler şu şekildedir (Anayasa Mahkemesi Kararı, E.N. 1963/148, K.N. 1963/256):

“(...) 788 sayılı Memurin Kanunu, Esası itibariyle kamu memurluğunun erkeklere mahsus bir hizmet telakki eden bir zihniyetle kaleme alınmıştır. (...) Bu hüküm memur bulabilmeyi kadınlara bir lütuf ve atıfet gibi kabul eden bir hükümdür, (...) Maddenin birbirini tamamlayan iki cümlesi bakanlıklarca yapılacak tespit işinin cinsiyet bakımından mı yoksa nitelik bakımından mı olacağını açıkça belirtmiş olmakla beraber kanunun tedvinine hâkim olan zihniyet bu tespitin daha ziyade cinsiyet bakımından yapılacağını kastedildiğini göstermektedir. (...)”

Karşı oy yazılarından anlaşılacağı gibi, memurluk görevinin “kadınlara bir lütuf” gibi verilmesi, yasaların ve yargıcın cinsiyet ayrımcı yönünü göstermektedir. Anayasa, cinsiyet eşitliğini sağlama yönünde hükümler içerse de, uygulamada cinsiyetçi ve ataerkil normların etkisi altında kalabilmektedir. Mahkemenin verdiği kararlar, anayasanın eşitlik ilkesini nasıl yorumladığını ve uyguladığını göstermektedir. Devletin güvence mekanizması olan yargı, devletin pozitif yükümlülüğü olan yasaları denetlerken toplumsal cinsiyet perspektifine sahip olmalı ve yasalardaki cinsiyetçi normları tespit edebilmelidir. Normlar, görünüşte açık bir ayrımcılık içermese de, tarafsız gibi görünen ve uygulamada cinsiyet ayrımcılığına yol açan düzenlemelerin fark edilmesi, toplumsal cinsiyet yaklaşımlarının benimsenmesini gerekli kılmaktadır (Ekinci, 2019: 164). Bu noktada feminist metodolojinin önemi ortaya çıkmaktadır. Çünkü feminist metodoloji ve metotlar, tarafsız ve adaletli gibi görünen birçok anayasal düzenlemenin arka planındaki sorunları görünür hale getirmektedir. Hukukun tarafsız formülüne rağmen hangi noktada ataerkil tarafın ağır bastığı; kadınların tecrübelerinin ve yaşam ilişkilerinin dikkate alınmadığı ancak kadın soruları sorma, feminist pratik akıl yürütme ve bilinç yükseltme metotları kullanılarak ortaya koyulabilir.

Anayasalar, yasalara göre daha genel ve soyut niteliktedir. Hakkın sahibi genellikle “herkes”, “her kamu görevlisi” gibi daha genel kapsamlıdır. Anayasa belirtilen bu genel hakların kapsamının belirlenmesi noktasında ise yargıçların yorumu büyük önem taşımaktadır. Anayasa yargıçlarının cinsiyet eşitliği konusundaki

tutumları kadar, Mahkeme içindeki cinsiyetlerin birbirine oranı da önemlidir. Türkiye’de yüksek yargıda, kadın yargıç ve savcı oranı hala düşüktür. Anayasa yargısında toplumsal cinsiyet yaklaşımıyla yorum yapılması, yargıçlar arasında farklı cinsiyetlerin temsil edilmesine ve yargısal tutumlarına göre farklılık gösterebilmektedir. Ataerkil ideolojinin hâkim olduğu bir sistemde, hukuk kuralları bu ideolojinin kodlarını yansıtır ve hukuku uygulayanlar da aynı kodları kullanırken, baskı hukuk aracılığıyla kurumsal olarak sürdürülür (Ekinci, 2019: 166).

Türkiye’de kadın-erkek eşitliği ilkesi, 2001, 2004 ve 2010 yıllarında Anayasa’da yapılan değişikliklerle önemli ölçüde güçlendirilmiştir. 2001 yılında Anayasa’nın 41. ve 66. maddelerinde yapılan değişiklikler, ailenin ve vatandaşlık kavramlarının cinsiyet eşitliği çerçevesinde yeniden tanımlanmasını sağlamıştır. 2004 yılında Anayasa’nın 10. maddesine eklenen “Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet bu eşitliğin yaşama geçmesini sağlamakla yükümlüdür” hükmü (1982 Anayasası, Madde 10); devletin sadece cinsiyet ayrımcılığı yapmamasını değil, aynı zamanda cinsiyet eşitliğini fiilen gerçekleştirmek için gerekli adımları atmasını zorunlu kılmaktadır (Öztürk, 2017: 5).

2010 yılında Anayasa’nın 10. maddesine eklenen “...bu maksatla alınacak tedbirler, eşitlik ilkesine aykırı olarak yorumlanamaz” ifadesi, feminist teorinin savunduğu pozitif ayrımcılık uygulamalarına yasal bir temel oluşturur (1982 Anayasası, Madde 10). Bu ekleme, kadınların geçmişten gelen dezavantajlı konumlarını dengelemek için alınacak önlemlerin, eşitlik ilkesine aykırı olarak değerlendirilemeyeceğini vurgulamaktadır. Bu, feminist teorinin toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlama ve sürdürülebilir kılma yönündeki talepleriyle örtüşmektedir.

Feminist anayasacılık, Anayasa hukukunun mevcut kavramlarını ve normlarını feminist bir bakış açısıyla yeniden yorumlar. Örneğin, eşitlik ve adalet gibi kavramlar, sadece yasal eşitlik değil, aynı zamanda toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlama amacını da içermelidir. Bu bağlamda, Türk Anayasası’ndaki temel hak ve özgürlükler bölümünün, kadınların özgürlüklerini ve haklarını yeterince koruyup korumadığı sorgulanmaktadır. Feminist anayasacılık, anayasa hukukuna yeni sorular yöneltir ve yeni konular ortaya çıkarır. Örneğin, cinsiyet temelli şiddet, kadınların ekonomik hakları, cinsel ve üreme hakları gibi konular anayasal tartışmalarda daha fazla yer bulmalıdır. Bu yeni sorular ve konular, anayasa hukukunun tartışma ve müzakere

odağını genişleterek daha kapsayıcı bir hukuk sistemi oluşturmayı amaçlamaktadır. Anayasalar sadece cinsiyet eşitliğini sağlamakla yetinmeyip, aynı zamanda toplumsal cinsiyet rollerini ve kalıp yargıları dönüştürmelidir. Kadınların ve dışlanan diğer grupların eşit bir şekilde temsil edilmesini ve korunmasını sağlayacak mekanizmalar olmalıdır (Ekinci, 2019:162-164).

Feminist hukuk, Anayasa hukukunun klasik konularını sadece yeni bir bakış açısıyla değerlendirmekle kalmaz, aynı zamanda Anayasa hukuku alanını dönüştürme potansiyeline sahiptir. Bu dönüşüm, sadece anayasa metinlerinin revize edilmesiyle değil, aynı zamanda Anayasa yapım süreçlerinin ve uygulama pratiklerinin de gözden geçirilmesiyle mümkün olabilir. Feminist anayasacılığın bu dönüştürücü gücü, anayasal düzenlemelerin ve politikaların daha kapsayıcı, adil ve eşitlikçi olmasını sağlamaktadır. Anayasal temel ilkelerin ve yapıların, kadınların hukuktaki ikincil konumlarını nasıl pekiştirdiğini anlamak ve bu yapıların dönüştürülmesi için feminist perspektiflerin Anayasa hukukuna uyumlanması büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda, feminist anayasacılık, Anayasa hukukunun dönüşümünde önemli bir rol oynamaktadır.

Türk Anayasa hukuku, toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlama açısından son derece önemli adımlar atmış olsa da feminist hukuk teorisi açısından değerlendirildiğinde birçok eksiklik ve sorun bulunmaktadır. Bunlardan biri temsiliyet sorunudur; kadınların siyasal temsil oranlarının hala düşük olması, anayasal düzenlemelerin yeterince etkili olmadığını göstermektedir. Anayasa'nın sağladığı pozitif ayrımcılık hükümlerine rağmen, kadınların meclis ve karar organlarındaki temsil oranları oldukça düşük kalmaktadır. Bir diğer sorun da yasaların uygulanması ile ilgilidir. Anayasa'daki eşitlik ilkesine rağmen, cinsiyet ayrımcılığı ve cinsiyete temelli şiddet vakaları hala çok yaygındır. Bu durum, Anayasa hükümleri ile toplumsal gerçeklikler arasındaki kopukluğu ortaya koymaktadır.

Toplumsal cinsiyet eşitliğinin daha etkili olabilmesi için Anayasa'nın daha kapsamlı ve detaylı düzenlemeler içermesi gerekmektedir. Kadın haklarına ilişkin daha açık ve kesin hükümler olmalı, yargı kararları feminist metotlar uygulanarak verilmelidir. Bu düzenlemelerin toplumsal bilinç ve eğitimle desteklenmesi, tam anlamıyla kadın ve erkek eşitliğinin sağlanması için gereklidir. “Kanunları değiştirmek mümkün, ya tutumları?” (Yalçın Sancar, 2019: 12).

3.3.2. Türk Medeni Kanunu'na Feminist Yaklaşım

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Medeni Kanun'u, 04.10.1926 tarihinde yürürlüğe giren 743 sayılı Türk Kanun-u Medenisi'dir. Türk Kanun-u Medenisi, kadınların durumu açısından devrim niteliğinde hukuki düzenlemeler içermektedir. Bu kanunun kabulü, Türkiye'nin modernleşme yolunda attığı önemli bir adım olarak değerlendirilebilir. Kanun, aile anlayışında kadın ve erkek eşitliğini benimseyerek, aileyi devletin ilgilendiği sosyal bir kurum olarak tanımlamıştır. Evlilikte resmi nikâh zorunluluğu getirilmiş, tek eşlilik esası benimsenmiş ve kadınlara istedikleri meslekte çalışma hakkı tanınmıştır. Ayrıca, kadınlar tanıklık yapma, miras ve boşanma gibi konularda erkeklerle eşit haklara sahip olmuşlardır. O dönemde yenilikçi ve modern bir düzenleme olan Türk Kanun-u Medenisi, zamanla bazı hükümleri itibariyle çağın gerisinde kalmıştır. Günün koşullarına uyum sağlamak amacıyla yeniden düzenlenen ve kadın-erkek eşitliği konusunda önemli değişiklikler içeren 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu (TMK), 2002 yılında yürürlüğe girmiş ve böylece eski Türk Kanun-u Medenisi yürürlükten kaldırılmıştır (Öztürk, 2017: 8).

Daha önce Türk Kanun-u Medenisi'nde kadın-erkek eşitliği ilkesine uymayan maddeler değiştirilerek ya da kaldırılarak yeni TMK oluşturulmuştur. TMK, cinsiyet ayrımcılığını ortadan kaldırmaya çalışan, kadının konumunu iyileştiren ve kadın-erkek eşitliğini sağlayan bir kanundur. Maddeler üzerinden gitmek gerekirse; Türk Kanun-u Medenisi'nin 318. maddesindeki “koca evlilik birliğinin reisidir” ifadesi, kadın erkek arasında bir hiyerarşi yaratması nedeniyle eleştirilmiş ve değiştirilmiştir. Yerine TMK'nın 186. maddesi olan, “aile birliğini temsil, çocukların eğitimi, bakımı, aile konutunun seçimi konusunda eşlerin ortak karar vereceği ” hükmü getirilmiştir (Öztürk, 2017: 8). Bu hüküm her ne kadar yazılı olarak değişmiş olsa da, günümüzde hala aile reisinin erkek olduğu, kadınların ev işlerinden sorumlu taraf olduğu düşünceleri değişmemiştir.

TMK'nın 134. maddesine göre, nikâh işlemleri çiftlerden herhangi birinin ikametgâh adresinin olduğu yerde yapılabilir. Türk Kanun-u Medenisi'nde ise bu hüküm, nikâh işlemlerinin erkeğin ikametgâhının bulunduğu yerde başlatılabilir şeklindeydi. Türk Kanun-u Medenisi'nin başka bir eşitliğe aykırı hükmü, 159. maddede yer alan kadının çalışacağı işin kocanın iznine bağlı olmasıydı. Bu madde, 1990 yılında, eşitliğe zarar verdiği gerekçesiyle Anayasa Mahkemesi tarafından iptal

edilmiştir. Ayrıca kocanın ikametgâhının kadının da ikametgâhı olduğu hükmü yeni TMK’da yer almamaktadır (Kocabıyık, 2017: 50).

Türk Kanunu Medenisi'nin 153. maddesi, “kadın evlenmekle kocasının soyadını alır” şeklinde bir düzenlemeyi içermektedir. Bu hüküm, 1997 yılında yapılan değişiklikle aşağıdaki gibi değiştirilmiştir:

“Kadın, evlenmekle kocasının soyadını alır; ancak evlendirme memuruna veya daha sonra nüfus idaresine yapacağı yazılı başvuru ile kocasının soyadı önünde önceki soyadını da kullanabilir. Daha önce iki soyadı kullanan kadın, bu haktan sadece bir soyadı için yararlanabilir.”

Soyadı, insanın kimliğini belirleyen bir kişilik hakkıdır. Kadının evlendikten sonra kocasının soyadını taşıması hem hak hem yükümlülüktür. Yakın zamana kadar TMK’nın 187. maddesi, kadını kocasının soyadını almaya mecbur tutmaktaydı, isterse onun yanında kendi soyadını da kullanabilmekteydi. Dolayısıyla kocasının soyadını taşımak zorunda olması bakımından kadın için bir yükümlülüktür. TMK’nın 173. maddesine göre ise, kadın boşanma durumunda eşini soyadını, geçerli bir neden olmadığı sürece, bırakmak zorundadır. (Baş & Baş, 2024: 503).

TMK’nın 187. maddesinin iptali taleplerine karşı Anayasa mahkemesi önceleri, kamu düzeni gerekçesini sunarak reddetmiştir (Anayasa Mahkemesi Kararı, E.N. 2022/155, K.N. 2023/38). Ancak kadının soyadının evlenme-boşanma gibi çeşitli sebeplerle değişmek zorunda kalması birçok kamusal zorluğa neden olmaktadır. Evlenmeyle soyadı değişen kadın hem soyadına alışmak konusunda zorluk yaşamakta hem de resmi işlerle uğraşmak zorunda kalmaktadır. Soyadı meselesinin kadınların hayatını zorlaştırmasına örnek olarak boşanmış bir akademisyen kadın verilebilir. Akademik çalışmaları yayınlandığı sırada evli olduğu için, boşandıktan sonraki adına yapılan her atıfta eski kocasının soyadıyla anılmak ve tanınmak zorunda kalmaktadır. Dolayısıyla kadının soyadı meselesi, kamu düzenini bozan bir mesele olmasının yanında, kadın-erkek eşitliğini zedeleyen bir durumdur. Zira erkekler, kimliklerini etkileyecek hiçbir durumla karşı karşıya bırakılmamaktadır (Ceylan, 2016: 95).

Aile birliğinin sağlanması için ortak soyadın zorunlu olup olmadığına devletin bireyler adına karar vermesi, bireylerin aile yaşamına haksız bir müdahale teşkil etmektedir. Aile kuran bireylerin ortak soyadı taşıyıp taşımayacağına kendi görüşleri, ihtiyaçları ve menfaatleri doğrultusunda kendilerinin karar verebilmesi gerekmektedir. Devlet mevcut düzenlemeyle, tek tip bir uygulamayı bireylere dayatarak aile yaşamını şekillendirmektedir. Bu bakımdan, dolaylı olarak totaliter bir aile hukuku

düzenlemesinin mevcut olduğu söylenebilir. Ortak soyadına ihtiyaç duyulduğu görüşü genellikle, ortak çocuğun soyadı ile aynı soyadını taşıma gerekliliği ya da tercihiyle açıklanmaktadır. Ancak, ailenin kurulma amacı ve aile bağı içindeki bireylerin menfaatleri yalnızca üremeyle sınırlı tutulamaz. Günümüzde soyadı, kişinin kimlik değerini oluşturan önemli bir unsurdur ve yalnızca kişi tarafından üzerinde tasarrufta bulunulmalıdır. Kişinin soyadını değiştirmeme isteğine saygı gösterilmeli ve bu nedenle, kişi bizzat değiştirme talebinde bulunmadıkça soyadında bir değişiklik yapılmamalıdır (Yücel, 2019: 340).

Anayasa Mahkemesi'ne bu konuda 1998 ve 2011 yıllarında iki kez itiraz başvurusu yapılmış, ancak yüksek mahkeme her iki başvuruyu da reddederek düzenlemeyi iptal etmemiştir. Buna karşılık, bireysel başvuru yoluyla önüne gelen bir davada, Anayasa Mahkemesi, söz konusu düzenlemeyi anayasaya aykırı olarak nitelendirmiş ve ihlal kararı vermiştir. Anayasa Mahkemesi, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) içtihadı çerçevesinde, evlilik nedeniyle kişinin soyadında kendi iradesi dışında değişiklik yapılmasını, kişinin manevi varlığı kapsamında güvence altına alınan isim hakkına ve ayrımcılık yasağına aykırı bulmuştur. Ancak, bireysel başvuru sonucunda verilen ihlal kararı, düzenlemenin yürürlükten kaldırılması sonucunu doğurmamakta, sadece anayasaya aykırı olduğu sonucuna ulaşılmaktadır (Atasoy, 2015: 150).

Anayasa Mahkemesi'nin TMK'nın 187. maddesine ilişkin iptal kararının gerekçesi aşağıdaki gibidir (Anayasa Mahkemesi Kararı, E.N. 2022/155, K.N. 2023/38):

“Anayasa'nın 41. maddesinin birinci fıkrasında Türk toplumunun temeli olduğu belirtilen ailenin toplumsal değerlerin sonraki nesillere aktarılması gibi önemli işlevleri bulunmaktadır. Ailenin bir isimle anılmasının, başka bir ifadeyle aile bireylerinin aynı soyadına sahip olmalarının aile bağlarını koruyacağı, bu sayede ailenin toplumsal işlevini yerine getirmesine katkı sağlayacağı söylenebilir. Bununla birlikte kadının evlendikten sonra kocasının soyadını almasının ailenin ortak bir soyadına sahip olmasını mümkün kılan tek seçenek olmadığı açıktır. Bu bağlamda eşlere içlerinden birinin soyadını veya bunun dışında bir adı ortak soyadı olarak belirleme imkânının tanınması ya da ortak soyadının eşlerin evlenmeden önceki soyadlarının birleşiminden oluşturacağının öngörülmesi de mümkündür.

Kaldı ki ortak soyadının aile bağlarını korumanın zorunlu unsuru olduğunun, bu manada eşlerin ortak soyadı taşıyamaları halinde aile bağlarının hiçbir şekilde korunamayacağının söylenmesi de zordur.

Buna göre aile bağlarının korunup güçlendirilmesi amacının da kuralla öngörülen farklı muamelenin makul nedeni olarak kabul edilmesi mümkün değildir. Kadının evlenmeden önceki soyadını evlendikten sonra ancak eşinin soyadının önünde kullanılabileceğinin ön görülmesinin başka bir nedeni ise tespit edilememiştir.

Bu itibarla evlenmeden önceki soyadının evlendikten sonra da tek başına kullanılması bağlamında kadın ve erkek arasında kuralla farklı muamelenin nesnel ve makul bir temele dayanmaması sebebiyle eşitlik ilkesini ihlal ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Açıklanan nedenle kural Anayasa'nın 10. maddesine aykırıdır. İptali gerekir.”

İlgili karar 28 Nisan 2023 tarihli Resmi Gazete’de yayınlanmış ve yayın tarihinden dokuz ay sonra 28 Ocak 2024’te yürürlüğe girmiştir (Anayasa Mahkemesi Kararı, E.N. 2022/155, K.N. 2023/38). Fakat kanun koyucu, hala evlenen kadının soyadına ilişkin bir düzenleme yapmamıştır. 28 Ocak 2024 tarihinden sonra evlenen kadınların kendi soyadını kullanma hakkı olmasına rağmen, nikâh işlemleri sırasında bu haklarını kullanamamışlardır. TMK’nın 187. maddesine ilişkin iptal kararının yürürlükte olmasına rağmen, uygulamaya geçmemesinin herhangi bir kanuni dayanağı yoktur. Kadının soyadı hakkındaki belirsizliğin devam etmemesi adına yeni bir düzenleme yapılması beklenmektedir (Baş & Baş, 2024: 506).

TMK’nın 124. maddesine göre, evlenme yaşı erkek ve kadın için on yedi yaşını doldurmuş olmaktır. Yine TMK’ya göre, erginlik on sekiz yaşının doldurulmasıyla başlar ve evlenme kişiyi ergin kılar (Türk Medeni Kanunu, Madde 124). On sekiz yaşını doldurana kadar ergin, tek başına kendi hayatına idame ettirebilme yetisine sahip olmayan bireyler, olgun olmadığı halde evlenebilmekte ve evlendiği olgun sayılmaktadır. On altı ve on yedi yaşındaki çocukların veli ya da hâkim kararıyla evlenmelerine izin verilmesine ilişkin düzenlemelerin cinsiyetçi “namus” kavramının etkisi altında şekillendiğini söylemek yanlış olmayacaktır. On altı yaşını doldurmuş bir çocuğun hâkim izniyle evlenebilmesi, "olağanüstü sebep" gibi belirsiz bir şarta bağlanarak hâkime geniş bir takdir yetkisi tanımaktadır. Bu durum, bir çocuğun çocuk olarak kalıp kalamayacağına karar verme yetkisini hâkime bırakmaktadır. Bu geniş takdir yetkisi, toplumsal baskılar ve cinsiyetçi normlar doğrultusunda kullanılabilir. Özellikle, kız çocuklarının "namus" kavramı çerçevesinde erken yaşta evlendirilmeleri, çocuk hakları ve toplumsal cinsiyet eşitliği açısından ciddi sorunlar doğurabilir. Olağanüstü sebepten kasıt, gebelik olarak (genellikle) yorumlanırsa eğer, bu da hiçbir çocuğun taşıyamayacağı bir yükün altına girmesi için sebep olamaz. On sekiz yaşından küçük çocuğun tek başına alım-satım yapmasına, resmi işlemler yapmasına izin vermeyen hukuk sistemi, çok daha ağır sorumluluklar yükleyen evliliğin önünü açmaktadır. (Yücel, 2019: 336).

Madde 124’ün uygulanmasında, cinsiyetçi normların ve toplumsal değerlerin sorgulanması önemlidir. Erken yaşta evliliklerin önlenmesi, çocukların eğitim

hakkının korunması ve cinsiyet eşitliğinin sağlanması için daha sınırlayıcı ve net düzenlemelere ihtiyaç vardır. “Olağanüstü sebep” gibi belirsiz kavramların daha net ve cinsiyet eşitliğini gözeten, çocukları koruyan ölçütlerle tanımlanması gerekmektedir.

TMK’nın 132. maddesine göre, boşanmış bir kadının yeniden evlenebilmesi için, evliliğin sona ermesinden başlayarak üç yüz gün geçmesi gerekmektedir. Ancak, bu süre doğurmakla biter. Kadının bu süre dolmadan önce evlenebilmesi için gebe olmadığını kanıtlaması gerekmektedir (Türk Medeni Kanunu, Madde 132). Buradan, evliliğin üremeye ayrılmaz bir ilişkisi olduğu, evliliğin işlevinin üremek olduğu çıkarımı yapılabilir. Kadınların istedikleri zaman evlenme hakkına, sırf doğurganlık ve biyolojik özellikleri nedeniyle, potansiyel gebe muamelesi yapılması, kadınların özel yaşamına saygı gösterilmemesi anlamına gelmektedir. Kadınların evlilik dışı ilişkilerinde bulunup bulunmadıkları dolaylı yoldan kontrol edilmeye çalışılmaktadır. Zira erkekler için böyle bir bekleme süresi yoktur. Erkekler boşandıktan hemen sonra evlenebilirken, kadınlar için koyulan bu süre sınırlaması açıkça cinsiyet eşitsiz bir uygulamadır (Yücel, 2019: 338).

Türk Kanun-u Medenisi’nde yer almayan ve ilk kez Türk Medeni Kanunu’nda yer alan hükümler arasında önemli bir kavram, "aile konutu" kavramıdır. Türk Medeni Kanunu’nda ailenin oturduğu konut, aile konutu olarak kabul edilmekte ve özel bir statüye tabi tutulmaktadır. Aile konutunun korunması amacıyla, konutun satılması, kiraya verilmesi veya ipotek edilmesi gibi işlemler için eşin açık rızası gereklidir (Türk Medeni Kanunu, Madde 194). Bu rıza, yazılı olarak verilmelidir. Bu düzenleme, ailenin korunması ve aile üyelerinin haklarının güvence altına alınması açısından önemli bir yeniliktir. Türk toplumunda, aile konutu genellikle erkeklerin mülkiyetinde olabilmektedir. Bu durum, boşanma veya ayrılık gibi durumlarda kadınların mağdur olmasına yol açabilmektedir. Madde 194, bu tür mağduriyetleri önlemeyi amaçlayarak, kadınların konut üzerindeki haklarını güvence altına almayı amaçlamaktadır (Öztürk, 2017: 10).

3.3.3. Türk Ceza Kanunu’na Feminist Yaklaşım

İlk Türk Ceza Kanunu, 1926 yılında yürürlüğe girmiş ve daha sonra çok kez değişikliğe uğramıştır. Eski Türk Ceza Kanunu, kadına yönelik adaletsiz düzenlemeler

içermesi ve günümüze uyumlu olmaması nedeniyle eleştirilmiş ve bu doğrultuda kadına karşı şiddetle ilgili çağdaş düzenlemelerin olduğu, cinsiyet eşitliğinin eskisine göre gözetildiği, bir reform niteliğinde 5237 sayılı yeni Türk Ceza Kanunu (TCK), 26 Eylül 2004 tarihinde kabul edilmiş; 1 Haziran 2005 tarihinde de yürürlüğe girmiştir. Aşağıda eski TCK'da cinsiyet eşitliğine aykırı olması nedeniyle değiştirilen ya da kaldırılan başlıca hükümler incelenmiştir.

Eski Türk Ceza Kanunu'nda cinsel şiddet içeren suçların topluma karşı işlenen suçlar kategorisinde değerlendirilmesi, feminist hukuk teorisi açısından ciddi eleştiriler almıştır. Bu eleştirilerin temelinde, kadına yönelik cinsel şiddetin bireyin değil, toplumun genel ahlak ve adabını zedeleyen eylemler olarak görülmesi yatmaktadır. Bu yaklaşım, cinsel suçların mağdur üzerinde yarattığı fiziksel ve psikolojik etkileri göz ardı ederek, toplumun değerlerini korumayı öncelikli hale getirmiştir. Mağdurların haklarını ve onurunu ikinci plana atan bir yaklaşımdır bu. Yeni TCK ile cinsel şiddet içeren suçlar “kişilere karşı suçlar” olarak kabul edilmiş ve bu tür suçlarda korunan değer kişinin vücut bütünlüğü ve dokunulmazlığı olduğunu vurgulanmıştır (Türk Ceza Kanunu, Madde 102 ve Madde 105).

Eski TCK'da, cinsel saldırı veya kız kaçırma suçlarında, failin mağdurla evlenmesi halinde cezasının ertelenmesi öngörülmüştü. Bu düzenleme, suçlunun evlenerek cezadan kurtulması, adaletin sağlanmaması, mağdurun zorla faille evlendirilmesi ve yaşamını daha da zorlaştırması ve cinsel suçların meşrulaştırılması açısından eleştirilere maruz kalmıştır. Benzer bir şekilde eski TCK 447. maddesinde "karısı, kızı veya alt soyundan bir kadını zina yaparken ya da yaptığı şüphesiyle öldüren kişinin cezasında indirim yapılması" ve ayrıca, "yeni doğan çocuğunu, şerefini kurtarmak amacıyla öldüren annenin cezasında indirim yapılabileceği" hükmü bulunmaktaydı (Türk Ceza Kanunu, Madde 447). Bu düzenlemeler, namus ve şeref kavramlarını ön plana çıkararak, kadınların yaşam haklarını hiçe saymakta ve cinsiyet temelli şiddeti meşrulaştırmaktaydı. Yeni TCK'da cinsel saldırı veya kız kaçırma suçlarında, failin mağdurla evlenmesi durumunda cezanın ertelenmesi gibi bir hükme yer verilmemektedir. Aynı şekilde, namus veya şeref gerekçesiyle işlenen cinayetlerde ceza indirimi uygulanmasına dair hükümlere de yer verilmemektedir (Öztürk, 2017: 14).

Yasaların yazılı olarak değişikliklerinin gerçek hayatta ne derece uygulamaya geçebildiği önemlidir. Yasal düzenlemelerin etkili bir şekilde uygulanabilmesi için kolluk kuvvetleri, savcılar ve hâkimlerin cinsiyet eşitliği konusunda bilinçlendirilmesi gereklidir. Mağdurların şikâyetlerinin ciddiye alınması ve yargı süreçlerinin hızlandırılması önemlidir. Cinsel suç mağdurlarının korunması ve desteklenmesi için yeterli psikolojik ve hukuki yardım mekanizmalarının oluşturulması gereklidir. Mağdurların yargı sürecinde tekrar mağdur edilmemesi için gerekli önlemler alınmalıdır. İlgili suçun mağduru herkes olabilmekte iken, kadın mağdurlar çoğunluktadır. Bu nedenle, cinsel suçlarla ilgili doğru yargılara varmak için, feminist metotları kullanmak gerekmektedir. Kadın soruları sorma ve feminist pratik akıl yürütme metotları, cinsel suçlarla ilgili yasal düzenlemelerin gerçek hayatta karşılığını bulabilmesi ve bu tür olaylara kadın tarafından bakarak adil karar verilmesini sağlayabilmektedir. Bu metotların tüm hâkim, yargıç ve avukatlar tarafından benimsenmesi, özellikle Türk ceza hukuku açısından toplumu değiştirebilecek öneme sahiptir.

Eski TCK'da "kadın" ve "kız" ayrımı yapılması, toplumsal cinsiyet eşitliği açısından ciddi eleştirilere yol açmıştır. Bu ayrım, kadınların ve kız çocuklarının farklı hukuki statülerde değerlendirilmesine neden olarak eşitsizliklere yol açmıştır. Yeni TCK, bu ayrımı ortadan kaldırarak, cinsel suçlarla ilgili daha kapsayıcı ve eşitlikçi bir yaklaşım benimsemiştir. Benzer şekilde, eski TCK'da kullanılan "ırza geçme" ve "ırza tasaddi" gibi kavramlar, cinsel suçları tanımlarken kullanılan ifadelerin cinsiyetçi ve aşağılayıcı olmasına neden olmuştur. Yeni TCK, bu kavramları "cinsel saldırı" ve "cinsel istismar" gibi daha nötr ve hak temelli ifadelerle değiştirmiştir (Yalçın Sancar, 2019: 195).

Türkiye'nin özellikle Doğu bölgelerinde yaygın olan töre cinayetleri, eski TCK'da indirim nedeni olarak kabul edilmekteydi. Bu durum, töre saikiyle işlenen cinayetlerin cezasız kalmasına ve kadınların yaşam haklarının hiçe sayılmasına neden olmaktaydı. Yeni TCK, bu durumu düzelterek, töre saikiyle işlenen cinayetleri ağırlaştırıcı neden olarak kabul etmiştir. TCK'nın 82. maddesinin birinci fıkrasında yapılan düzenleme ile töre saikiyle kasten öldürme suçu, ağırlaştırılmış müebbet hapis cezası gerektiren nitelikli haller arasında yer almıştır (Türk Ceza Kanunu, Madde 82). Bu değişiklik, töre cinayetlerinin en ağır şekilde cezalandırılmasını amaçlamakta ve

kadınların yaşam hakkını koruma açısından önemli bir ilerleme sağlamaktadır. Eski TCK'da, haksız tahrik indirimi, özellikle cinsel saldırıya uğrayan kadınları öldüren aile bireyleri için kullanılarak, faillerin cezalarının hafifletilmesine neden olmaktaydı. Bu durum, kadınların maruz kaldıkları şiddetin meşrulaştırılmasına ve faillerin korunmasına yol açmaktaydı. Yeni TCK, haksız tahrik maddesini yeniden düzenleyerek, haksız tahrikin ancak haksız bir fiil sonucunda meydana gelmesi durumunda uygulanmasına imkân tanımıştır. Madde gerekçesinde, cinsel saldırıya uğrayan kadını namus gerekçesiyle öldüren aile bireylerinin ve akrabaların haksız tahrik indiriminden yararlanamayacağı açıkça belirtilmiştir. Bu düzenleme, her haksız fiilin, haksız tahrik oluşturamayacağını vurgulayarak, kadınların yaşam haklarını ve onurlarını koruma açısından önemli bir adımdır (Öztürk, 2017: 15).

2004 yılında yürürlüğe giren TCK ile kabul edilen önemli yeniliklerden biri, evlilik içi cinsel saldırının suç olarak düzenlenmesidir. TCK'nın 102. maddesinin ikinci fıkrasında yer alan bu hüküm, evlilik içi cinsel saldırıyı, cinsel saldırı suçunun nitelikli hali olarak düzenlemiştir. Ancak, bu durumun soruşturma ve kovuşturma yapılması, mağdur eşin şikâyetine bağlıdır (Türk Ceza Kanunu, Madde 102). Bu düzenleme, cinsel suçların evlilik içinde de var olabileceğini kabul ederek, kadınların evlilik bağlamında maruz kaldıkları cinsel şiddeti görünür kılmaktadır. Ancak mağdur eşin şikâyetine bağlı olma şartı, cinsel saldırıya uğrayan eşlerin çevre ve aile baskıları nedeniyle şikâyetinde bulunmasını engelleyebilir. Evlilik içinde cinsel saldırının suç olarak kabul edilmesi, toplumun cinsel suçlar konusundaki algısını değiştirerek; evlilik içinde dahi cinsel ilişki için rıza olmasının zorunluluğunu vurgulamaktadır (Yalçın Sancar, 2019: 205).

TCK'nın 233. maddesi, aile hukukundan kaynaklanan bakım, eğitim veya destek olma yükümlülüğünün ihlalini suç olarak düzenlemektedir. Bu hüküm, aile içi sorumlulukların yerine getirilmemesi durumunda hukuki yaptırımlar öngörerek, aile bireylerinin korunmasını amaçlamaktadır. TCK'nın 233. maddesi, aile hukukundan kaynaklanan yükümlülüklerin ihlal edilmesi halindeki cezaları belirlemektedir (Türk Ceza Kanunu, Madde 233):

“(1) Aile hukukundan doğan bakım, eğitim veya destek olma yükümlülüğünü ihmal eden kişi, şikâyet üzerine, bir yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.

(2) Hamile olduğunu bildiği eşini veya sürekli birlikte yaşadığı ve kendisinden gebe kalmış bulunduğunu bildiği evli olmayan bir kadını çaresiz durumda terk eden kimseye, üç aydan bir yıla kadar hapis cezası verilir.

(3) Velayet hakları kaldırılmış olsa da, itiyadi sarhoşluk, uyuşturucu veya uyarıcı maddelerin kullanılması ya da onur kırıcı tavır ve hareketlerin sonucu maddi ve manevi özen noksanlığı nedeniyle çocuklarının ahlak, güvenlik ve sağlığını ağır şekilde tehlikeye sokan ana veya baba, üç aydan bir yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.”

TCK’nın 100. maddesinde, gebelik süresi on haftadan fazla olan kadının çocuğunu isteyerek düşürmesi halinde, bir yıla kadar hapis veya adli para cezası verileceği hükmü yer almaktadır (Türk Ceza Kanunu, Madde 100). Bu madde, kadınların gebeliğin onuncu haftasından sonra kendi istekleriyle kürtaj yaptırmalarını cezai yaptırıma tabi tutmaktadır. Bu, kadının beden özerkliği ve üreme hakları açısından sınırlayıcı bir hüküm olarak değerlendirilir. Kadınlar, kendi bedenleri üzerinde tam kontrol sahibi olmalıdırlar. TCK’nın 99. maddesinin altıncı fıkrasında yer alan, “Kadının mağduru olduğu bir suç sonucu gebe kalması halinde, süresi yirmi haftadan fazla olmamak ve kadının rızası olmak koşuluyla, gebeliği sona erdirene ceza verilmez. Ancak, bunun için gebeliğin uzman hekimler tarafından hastane ortamında sona erdirilmesi gerekir.” hükmü ile cinsel saldırıya uğrayan kadının kürtaj olma şartları değiştirilmiştir (Türk Ceza Kanunu, Madde 99). Kürtajın uzman hekimler tarafından ve hastane ortamında yapılma şartı, tıbbi güvenliği sağlamak açısından gereklidir. Ancak, bu şartların uygulanabilirliği ve erişilebilirliği, özellikle kırsal bölgelerde ve düşük gelirli kadınlar için zorluklar yaratabilir. Bu nedenle, sağlık hizmetlerinin erişilebilirliğinin artırılması gerekmektedir. Cinsel saldırı sonucu gebelik durumlarında mağdurların haklarının korunması ve güvenli tıbbi hizmetlere erişim sağlanması, kadınların cinsel şiddet sonrası yaşadıkları travmaların en aza indirilmesi açısından büyük önem taşımaktadır.

Eski TCK’da en çok tartışmaya neden olan madde genital muayene ile ilgiliydi. Genital muayene ile ilgili yeni hüküm, TCK’nın 287. maddesinde bağımsız olarak düzenlenmiştir. Buna göre, “Yetkili hâkim ve savcı kararı olmaksızın, kişiyi genital muayeneye gönderen veya bu muayeneyi yapan fail hakkında üç aydan bir yıla kadar hapis cezasına hükmolunur” (Türk Ceza Kanunu, Madde 287). Madde 102, cinsel saldırı suçunu düzenlemekte ve bu suçu işleyenlere ağır cezalar öngörmektedir: “Cinsel davranışlarla bir kimsenin vücut dokunulmazlığını ihlâl eden kişi, mağdurun şikâyeti üzerine, beş yıldan on yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır” (Türk Ceza Kanunu, Madde 102). Cinsel saldırı tanımının her türlü rıza dışı cinsel davranışı içermesi, mağdurların adalet arayışında daha güçlü bir hukuki dayanağa sahip olmalarını sağlar. Ancak şikâyete bağlı düzenlemeler, mağdurlar üzerinde toplumsal

baskı oluşturabilmekte ve suçların adli mercilere taşınmasını zorlaştırabilmektedir. Madde 103, “Çocuğu cinsel yönden istismar eden kişi, sekiz yıldan on beş yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.” hükmünü içermektedir. Madde 104 reşit olmayan kişiyle cinsel ilişkide bulunmayı, madde 105 cinsel tacizi suç olarak tanımlanmaktadır (Türk Ceza Kanunu, Madde 103, 104, 105). Cinsel taciz tanımının geniş olması ve her türlü istenmeyen cinsel davranışı kapsaması, mağdurların haklarını koruma açısından önemlidir. Feminist yaklaşım, cinsel tacizin tanımının yalnızca fiziksel temasla sınırlı kalmaması gerektiğini, sözlü ve davranışsal tacizlerin de kapsam dâhilinde olması gerektiğini savunur.

TCK’nın cinsel suçları, bireylerin özgürlüklerini ihlal eden suçlar olarak tanımlaması, eski yasaya göre cezaları artırması ve cinsel şiddetin daha fazla türünü kapsayacak yeni suç tipleri eklemesi kayda değer ilerlemelerdir. Ayrıca, eski yasanın cinsiyetçi ve erkek egemen dilinin ortadan kaldırılarak evrensel hukuka uygun bir dil ve içerik benimsenmesi, bu suçlardan en çok etkilenen kadınlar ve diğerk mağdurlar için önemli bir adımdır. Ancak, norm koyma ve yasa yapma alanındaki bu gelişmeler henüz mahkemeler ve toplum nezdinde tam olarak yansımamıştır. Cinsel saldırı durumlarında, suçlunun değil mağdurun onuru sorgulanmakta, mağdurlar bu suçla maruz kalmalarının kendi davranışlarından kaynaklandığı, belirli hareketlerde bulunmasalardı veya belirli yerlere gitmeselerdi bu olayların yaşanmayacağı yönünde suçlamalarla karşı karşıya kalmaktadırlar. Kadına yönelik şiddet ve özellikle cinsel şiddet, hukuki bir mesele olmaktan ziyade politik bir sorundur. Bu nedenle, cinsel şiddet vakalarının yaşanmaması için devletin önlemler alması, toplumsal cinsiyet ilişkileri ve bunların yarattığı cinsellik ve cinsel şiddet konusunda toplumun her kesiminin bilinçlendirilmesi sağlanmalıdır. Kadın ve erkek eşitliği çalışmaları devlet politikası olarak her alanda uygulanmalıdır (Kırbaş Canikoğlu, 2013: 71).

Önleyici tedbirlerin yanında, cinsel suç vakalarında adaletin daha sağlıklı bir biçimde işleyebilmesi için, kolluk ve yargı mensuplarına yönelik TCK’daki cinsel suçlar, toplumsal cinsiyet, cinsellik, cinsel şiddet ve rıza kavramları hakkında düzenli eğitim programları yapılması gerekmektedir. Bu eğitimler, yargı ve kolluk mensuplarının cinsiyetçi kalıp yargılarının değişmesine ve mağdurların yargılama sürecinde yeniden mağdur edilmesinin önüne geçilmesine yardımcı olacaktır.

27.05.2022 tarihinde resmi gazetede yayınlanan 7406 Türk Ceza Kanunu ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanunla önemli değişiklikler yapılmıştır. Bu kanun ile 5237 sayılı TCK'nın 82. maddesinin 1. fıkrasının f bendi değiştirilmiş; 86. maddesinin 2. fıkrasına, 94. maddesinin 1. fıkrasına, 96. maddesinin 1. fıkrasına, 106. maddesinin 1. fıkrasına, 123. maddesine çeşitli eklemeler yapılmıştır. Bu düzenlemeler, herkesi kapsamakla birlikte, kadınların mağdur olmasını da önlemeye yöneliktir. Kadına karşı işlenen suçlarda, mağduru korumak adına çeşitli değişiklikler yapılmıştır. Bu değişiklikler iyi hal indirimi, kadına şiddet gibi konuları kapsamaktadır. İlgili değişiklikler sonucunda takdiri indirim nedenlerine sınırlama getirilecek, failin indirim almaya yönelik olarak mahkemede giydiği takım elbise, taktığı kravat gibi şekli tutum ve davranışları yapılan değişikliklerle takdiri indirim nedeni sayılmayacaktır. Kadına karşı işlenen kasten yaralama, kasten öldürme, tehdit, işkence ve eziyet suçlarında uygulanacak olan hapis cezalarında artırımı gidilecektir (Türk Ceza Kanunu ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, 2022).

7242 Sayılı Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile (7242 Sayılı Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, 2020) Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun'un 107. maddesinde düzenlemelere gidilmiştir. Buna göre koşullu salıverilmeden yararlanabilmek için infaz süresini iyi hâlli olarak geçiren hükümlünün, ağırlaştırılmış müebbet hapis cezasına mahkûm edilmiş ise otuz yılını, müebbet hapis cezasına mahkûm edilmiş ise yirmi dört yılını, diğer süreli hapis cezalarına mahkûm edilmiş olanlar ise cezalarının yarısını infaz kurumunda çektikleri takdirde, koşullu salıverilmeden yararlanabileceği düzenlenmiştir. 14/4/2020 tarihli ve 7242 sayılı Kanunun 48. maddesiyle, “üçte ikisi” olan süre “yarısı” şeklinde değiştirilmiştir. Böylece mahkûmların ceza infaz kurumundan daha erken çıkmaları kolaylaştırılmıştır. Bu düzenlemeye cinsel saldırı, reşit olmayanla cinsel ilişki ve cinsel taciz suçlarından süreli hapis cezasına mahkûm olanlar da yararlanmakta, bu mahkûmlar da cezalarının yarısı gibi kısa bir süreyi infaz kurumunda tamamladıkları takdirde koşullu salıvermeden yararlanabileceklerdir (Türk Ceza Kanunu, Madde 107). Cezaların infazında yapılan hafifletici düzenlemeler, caydırıcılık ilkesini zayıflatmaktadır. Toplumsal cinsiyet temelli şiddetin yaygın olduğu bir toplumda, cinsel saldırı suçlarının faillerinin erken

salıverilmesi, hem mağdurların güvenliği hem de toplumun genel adalet duygusu açısından olumsuz sonuçlar doğurabilir. Feminist hukuk teorisi, ceza infaz sisteminin toplumsal cinsiyet eşitliğini güçlendirecek şekilde reforme edilmesini ve cinsel suçların faillerinin daha etkin bir şekilde cezalandırılmasını savunur.

3.3.4. İş Kanunu’na Feminist Yaklaşım

İş hukuku, sanayi devriminin ardından ortaya çıkmış ve asıl figür olarak tam zamanlı çalışan erkek sanayi işçisi varsayılmıştır ve bunun üzerine gelişmiştir. İş hukukunun, başlangıcından itibaren erkek işçi modeli etrafında yapılandırılması nedeniyle kadın işçiler, hem hakların tanımlanması hem de toplu pazarlığa katılım bakımından dezavantajlı bir konumda kalmışlardır. Kadın işçilerin iş hayatına katılımı, büyük ölçüde erkek egemen bir çalışma dünyasında gerçekleşmiştir. Bu durum, kadınların iş hayatında karşılaştığı pek çok zorluk ve ayrımcılığın temelini oluşturmaktadır. Kadınların iş hayatındaki varlığı, genellikle toplumsal olarak esas rolleri olarak görülen aile ve üreme görevlerine ek bir faaliyet olarak algılanmıştır. Bu algı, kadınların iş gücüne katılımını hem bireysel düzeyde hem de toplumsal düzeyde şekillendirmiştir. Kadınların kazancı, sıklıkla ailenin erkeğinin gelirine ek bir gelir olarak görülmüştür (Erdoğan, 2019: 433).

Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk İş Kanunu 25.08.1971’de kabul edilen 1475 sayılı İş Kanunudur. Bu kanun bazı eleştirilere konu olmuştur ve 10.06.2003 tarihinde 4857 sayılı İş Kanunu (İK) yürürlüğe girene kadar uygulanmıştır. 4857 sayılı İK, Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) tarafından, Eşit Değerde İş İçin Erkek Ve Kadın İşçiler Arasında Ücret Eşitliği Hakkında 100 Sayılı Milletlerarası Sözleşme (Equal Remuneration Convention) hükümlerine göre hazırlanmıştır (Öztürk, 2017: 19). 1971 yılına gelene kadar, İş Kanunun tarihi arka planına bakmak bugünü anlamaya yardımcı olacaktır.

Türkiye’de 1936 yılı öncesi işçi haklarına yönelik yapılan düzenlemeler, münferit meseleleri çözmeye yönelik sınırlı adımlardan ibarettir. 1932 yılında hazırlanan 3008 sayılı İş Kanunu tasarısı, dönemin kadın ve çocuk işçi perspektifini açıkça ortaya koyan “kadın ve çocuklar gibi zayıflar himaye edilir” ifadesini içermektedir (Gülmez, 1983: 347). Bu tasarıda yer alan çocukların işe girme yaşı, çocuk ve kadınların gece çalışması, gençlerin çalışması, doğum izni, ücretli iş bulma

büroları ve iş kazalarının tazmini konularına ilişkin kuralların uluslararası standartlara aykırı olduğu belirtilmiştir (Gülmez, 2019: 115). 1936'dan itibaren sürece bakıldığında, ILO'nun 1935'te hazırladığı 47 sayılı sözleşmenin (haftalık 40 saat çalışma) bile Türkiye tarafından ısrarla imzalanmadığı görülmektedir. Kadınların yer altı işlerinde (su altı ve madenler) çalıştırılmaması konusu ise ILO'nun kendi içinde sıkça tartıştığı bir mesele olup, 1935'te kabul edilmiştir. Türkiye'de bu sözleşme, üç yıl boyunca kongrelerde ve mecliste hararetli bir şekilde tartışılmış ve 1938'de yürürlüğe girmiştir. Ancak 1950 yılında ILO yetkilileri ve Türkiye'den uzman kişilerce oluşturulan raporda, bu tarihten itibaren kadınların madenlerde çalıştırılmadığına dair belge bulunamadığı belirtilmiştir. Erkek ve kadın işçiler arasında ücret eşitliği sorununu düzenleyen ILO'nun 100 sayılı sözleşmesi, 1967 yılına kadar tartışılmıştır. 1934'te erkeklerle eşit seçme ve seçilme hakkına sahip olan kadınlar, 1967 yılına kadar erkeklerle eşit ücret alamamıştır ve sözleşmenin kabulüne rağmen bu durum devam etmiştir (Gülmez, 2019: 120).

Eşit Ücret Sözleşmesi'nin ikinci maddesine göre, taraf devletler, eşit değerdeki işler için erkek ve kadın işçiler arasında ücret eşitliği ilkesini teşvik etmek ve bunun tüm işçilere uygulanmasını sağlamakla yükümlüdürler. Bu ilke, İK'nın 5. maddesinin ikinci fıkrasında “aynı veya eşit değerde bir iş için cinsiyet nedeniyle daha düşük ücret kararlaştırılamaz” şeklinde geçmektedir (İş Kanunu, Madde 5). Genellikle, kadınların erkeklere kıyasla, çalışma hayatında daha ucuz iş gücü olarak değerlendirildiği söylenebilir. Kadınların daha az iş bulabilmesi ve daha düşük ücretle çalışmaları, başta biyolojik nedenler bahane edilerek, aslında sosyal, geleneksel, ailevi, eğitimsel nedenlere dayanmaktadır. Bu nedenle, kadın ve erkek işçilerin arasındaki teoride olduğu gibi pratikte de sağlanması cinsiyet eşitliği açısından önemlidir (Öztürk, 2017: 19).

İK'nın 99. maddesinde, 5. maddede öngörülen ilke ve yükümlülüklerle aykırı davranan işverene bu durumdaki her işçi için yüz elli Türk lirası para cezası verilir (İş Kanunu, Madde 99). Bu miktar yeniden değerlendirme oranlarına göre her sene yenileniyor olmasına rağmen bu ceza yeterli değildir; iş yeri kapatma cezası gibi daha caydırıcı cezalar getirilmelidir.

İK'nın 5. maddesinin birinci fıkrası, işverenin iş ilişkisinde dil, ırk, cinsiyet, engellilik, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplere dayalı ayrım

yapmasını yasaklamaktadır. Aynı maddenin üçüncü fıkrası, işverenin biyolojik veya işin niteliğine ilişkin sebepler zorunlu kalmadıkça, bir işçiye iş sözleşmesinin yapılmasında, şartlarının oluşturulmasında, uygulanmasında ve sona ermesinde cinsiyet veya gebelik nedeniyle doğrudan veya dolaylı farklı işlem yapamayacağını belirtir (İş Kanunu, Madde 5). Ancak, bu hükmün uygulanabilirliği, aynı maddenin altıncı fıkrasındaki eksiklik nedeniyle zayıflatılmaktadır. Altıncı fıkra göre, ayrımcılık tazminatı sadece “iş ilişkisinde veya iş ilişkisinin sona ermesinde” ayrımcılık yapıldığında uygulanabilir. Bu düzenlemeye göre, “İş ilişkisinde veya sona ermesinde yukarıdaki fıkra hükümlerine aykırı davranıldığında işçi, dört aya kadar ücreti tutarındaki uygun bir tazminattan başka, yoksun bırakıldığı haklarını da talep edebilir.” (İş Kanunu, Madde 5). Bu ifadeden, ayrımcılık tazminatının yalnızca mevcut iş ilişkileri veya işten ayrılma durumları için geçerli olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, işe alım sürecinde cinsiyet ayrımı yapılmasına karşı herhangi bir yaptırım öngörülmemiştir. Bu durumda, işe alımda cinsiyet ayrımcılığı yasağı, etkisiz kalmakta ve yalnızca teorik bir hüküm olarak varlık göstermektedir. Bu nedenle, İK’nın 5. maddesinin altıncı fıkrasının, işe alım sürecinde cinsiyet temelli ayrımcılık yasağını da kapsayacak şekilde yeniden düzenlenmesi, yasağın uygulamada anlamlı ve etkili olmasını sağlayacaktır (Yıldız, 2008: 198). Ayrıca, İK’nın beşinci maddesi altıncı fıkrasındaki ayrımcılık tazminatına ilişkin üst sınırla ilgili düzenleme (işçinin dört aya kadar ücreti tutarındaki uygun bir tazminat), 76/207/EEC sayılı Kadınlara ve Erkeklerle İşe Girişte, Mesleki Eğitimde, İşte Yükselmeye ve İş Koşulları Konusunda Eşit Davranma Temel İlkesinin Geliştirilmesi Hakkında AB Yönergesi’ne uygun değildir (Bakırcı, 2014: 248).

Kadın işçi adaylarına iş başvuruları sırasında hamile olup olmadıkları veya çocuk sahibi olmayı planlayıp planlamadıkları gibi sorular yöneltebilmektedir. İşverenler genellikle hamile olan veya yakın gelecekte hamile kalmayı planlayan adaylarla iş sözleşmesi yapmak istemezler (Onaran Yüksel, 2000: 156). Bunun nedeni, hamilelik sürecinde iş performansının düşeceği, verimliliğin azalacağı, doğum ve analık izni süresince çalışanın işten uzak kalacağı endişesidir. Bu konuda belirtmek gerekir ki, işverenler iş sözleşmesi öncesinde bilgi toplama hakkı kapsamında işçi adaylarına sözlü veya yazılı sorular yöneltebilirler. Ancak, bu soruların iş yeri ve yapılacak işle ilgili olması gereklidir. Bu sınırları aşan sorular, iş ilişkisinin

haklılaştırmayacağı şekilde özel hayatın gizliliği ilkesini (Anayasa madde 20) ihlal eder. Ayrıca, doktrinde de isabetli bir şekilde vurgulandığı üzere, hamilelik olgusunun yalnızca kadınlara özgü bir durum olması nedeniyle bu tür sorular cinsiyet ayrımcılığı yaratmakta ve Anayasa'nın 10. maddesinde belirtilen cinsiyete dayalı ayrımcılık yasağını ihlal etmektedir (Yuvalı, 2013: 98).

TCK'nın 122. maddesi, tüm ayrımcılık türlerini açıkça suç olarak tanımlamaktadır. İK'dan farklı olarak, işe alım sürecinde dil, ırk, renk, cinsiyet, engellilik, din gibi nedenlerle ayrımcılık yapılmasını da yaptırıma bağlamaktadır. Bu düzenleme ile Türk hukukunda işe alımda ayrımcılık yasağının bulunduğu açıkça ortaya konmuştur (Erdoğan, 2019: 434).

İK'nın 24. maddesinin ikinci fıkrasının d bendine göre; “işçinin diğer bir işçi veya üçüncü kişiler tarafından işyerinde cinsel tacize uğraması ve bu durumu işverene bildirmesine rağmen gerekli önlemler alınmazsa” işçi haklı nedenle derhal fesih hakkına sahiptir (İş Kanunu Madde 24). Bu düzenleme sorunludur; burada şikâyet koşulu olarak işverenin tacizi bildiği veya bilmesi gerektiği şartı aranmamalıdır. Şikâyet, işverenin bilgisi dışındaki hallerde aranmalıdır (Bakırcı, 2014: 252).

4857 sayılı İK'da, cinsel tacizle ilgili özel bir madde düzenlenmemiş, iş yerinde cinsel tacizin ayrımcılık oluşturduğuna yer verilmemiştir. Ayrıca, cinsel tacizin ve taciz biçimlerinin (cinsel rüşvet/gözdağı tacizi ile düşmanca ortam yaratan taciz) tanımı yapılmamıştır. Kanun yalnızca, işçinin haklı nedenle iş sözleşmesini feshettiği haller ve işverenin haklı nedenle feshettiği haller içinde, cinsel taciz durumunda işçi ve işverene haklı nedenle fesih hakkı tanımaktadır. Ancak, bu düzenleme sadece işten çıkma ve çıkarma ile ilgili olup, cinsel tacizi önlemeye yönelik yeterli bir yaklaşım sunmamaktadır. Cinsel tacizin iş yerinde önlenmesi konusunda yapılması gerekenler arasında, işverenlere iş yerinde cinsel taciz önleyici önlemler alma ve mekanizmalar oluşturma yükümlülüğü getirilmesi bulunmaktadır. İşverenlerin her iş yerine giren işçi veya işçilere cinsel taciz konusunda eğitim verme yükümlülüğü de getirilmelidir. Bu tür eğitimler, iş yerinde cinsel taciz konusunda farkındalık yaratma ve tacizi önleme açısından büyük önem taşımaktadır (Erdoğan, 2019: 450-456).

İş yerinde cinsel taciz ve genel olarak iş yerinde şiddet, kadınların iş gücüne katılımını önemli ölçüde engelleyen faktörler arasında yer almaktadır. Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü tarafından yapılan bazı araştırmalara göre, birçok kadın işe giriş

aşamasında tacize maruz kaldığı için çalışmaktan vazgeçmekte, tacize uğrama korkusuyla çalışmak istememekte ya da tacize uğrama endişesi nedeniyle aile bireyleri tarafından çalışmasına izin verilmemektedir (Bakırcı, 2014: 254).

TCK'nın 105. maddesinin birinci fıkrası uyarınca, "bir kimseyi cinsel amaçlı olarak taciz eden kişi hakkında, mağdurun şikâyeti üzerine, 3 aydan 2 yıla kadar hapis cezasına veya adli para cezasına hükmolunur." Maddenin ikinci fıkrasında ise bu fiillerin hiyerarşi veya hizmet ilişkisinden kaynaklanan nüfuz kötüye kullanılmak suretiyle ya da aynı işyerinde çalışmanın sağladığı kolaylıktan yararlanılarak işlendiği takdirde cezanın yarı oranında artırılacağı belirtilmiştir. Ayrıca, mağdurun bu fiil nedeniyle işi terk etmek zorunda kalması durumunda verilecek cezanın bir yıldan az olamayacağı hükme bağlanmıştır (Türk Ceza Kanunu, Madde 105). Maddede yer alan "cinsel amaçlı" ifadesi, failin niyetine vurgu yaparak mağdurun deneyimini ikinci plana atmaktadır. Bir davranışın niteliği gereği cinsel taciz olarak değerlendirilmesi gerektiğinde bile, failin cinsel amaç gütmemesi durumunda bu davranış cinsel taciz sayılmayabilir. Mağdur açısından bakıldığında, cinsel amaç güdülmeyen bir taciz de mağdurun onurunu, güvenliğini ve psikolojik sağlığını ciddi şekilde zedeleyebilir. Ancak mevcut düzenleme, failin niyetini esas aldığı için mağdurun yaşadığı tacizi yeterince korumamaktadır. Fail, savunma sırasında cinsel bir amaç gütmeyişini iddia ederek daha hafif bir ceza ile karşılaşma ihtimaline sahiptir. Bu durum, cinsel taciz mağdurlarının adalet arayışını zorlaştırmaktadır. TCK 105. maddesindeki "cinsel amaçlı" ifadesinin çıkarılması, cinsel taciz davalarında mağdurun korunmasını güçlendirecek ve adaletin sağlanması açısından olumlu bir adım olacaktır (Bakırcı, 2014: 252).

Kadınların cinsiyetinden dolayı bazı işlerde çalışmaları kanuna göre uygun görülmemiş ve yasaklanmıştır. Mevzuatta kadınların askeri personel veya polislik gibi fiziki güç gerektiren mesleklere girmelerinde herhangi bir yasak yok iken, İK'nın 72. maddesi maden ocakları, kablo döşemesi, kanalizasyon ve tünel inşaatı gibi yer altında ve su altında her yaştan kadının çalıştırılmasını yasaklamıştır (İş Kanunu, Madde 72). Bu durum mevzuatlar arasında çelişki oluşturmaktadır. Ayrıca, on sekiz yaşını doldurmuş kadın işçilerin gece çalıştırma koşulları da Sağlık Bakanlığı'nın görüşü alınarak Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığınca hazırlanacak bir yönetmelikte belirtilmiştir (İş Kanunu, Madde 73). Yönetmeliğin 5. maddesine göre, kadın işçilerin

gece postasında yedi buçuk saatten fazla çalıştırılmaları yasaklanmıştır. Belediye sınırları dışındaki veya belediye sınırları içinde olup, posta değişim saatlerinde ulaşım zorluğu bulunan işyerlerinde çalıştırılan kadın işçilerin, işveren tarafından sağlanacak uygun araçlarla ikametgâhlarına en yakın merkezden işyerine götürülüp getirilmesi zorunludur (İş Kanunu, Madde 6). Aynı işyerinde çalışan kadın ve kocanın aynı gece postasında çalışmaları talebi, işveren tarafından imkânlar ölçüsünde karşılanmalıdır (İş Kanunu, Madde 8). Ayrıca yönetmeliğin 9. maddesinde, kadın işçilerin gebe olduklarının tespitinden itibaren doğuma kadar; emziren kadınların ise doğum tarihinden itibaren bir yıl süreyle gece postalarına çalıştırılmaları yasaklanmıştır (İş Kanunu, Madde 9).

45 sayılı ILO Sözleşmesi'nin 3. maddesi, belirli koşullar altında kadın işçilerin yeraltı maden işlerinde çalışmasına izin vermektedir. Bu istisnalar arasında, bedensel işler yapmayan yönetici kadınlar, sağlık ve sosyal hizmetler yapan kadınlar, mesleki bilgilerini tamamlamak amacıyla maden ocaklarında staj yapan kadınlar ve bedensel nitelikte olmayan işler için zaman zaman yeraltı kısımlarına inmek zorunda kalan kadınlar bulunmaktadır. Ancak, bu istisnalara rağmen, Türkiye'nin 4857 sayılı İş Kanunu bu esneklikleri içermemektedir. Bedensel işler yapmayan, yönetici pozisyonundaki veya sağlık ve sosyal hizmetler alanında görev yapan kadınların yeraltı maden işlerinden tamamen menedilmesi, haklı bir gerekçeye dayanmadığı gibi, bu tür işler için gerekli deneyim ve bilgi edinmelerini de engellemektedir. Aynı zamanda, bu durum cinsiyet temelli ayrımcılığı pekiştirmekte ve kadınların iş hayatındaki fırsat eşitliğini kısıtlamaktadır (Erdoğan, 2019: 478).

İK'da yer alan ağır ve tehlikeli işlerde kadınların çalıştırılmasına yönelik yasaklar ve sınırlamalar, kadın istihdamını önemli ölçüde etkileyen düzenlemeler arasında yer almaktadır. Özellikle kadın mühendislerin sanayi sektöründe istihdam edilme imkânlarını kısıtlayan bu yasaklar, cinsiyet ayrımcılığına yol açmakta ve toplumsal cinsiyet eşitliğine zarar vermektedir. Ağır ve Tehlikeli İşler Yönetmeliği, kadınların sanayide çalışabileceği alanları ciddi şekilde kısıtlamaktadır. Bu durum, hem kadınların kariyer fırsatlarını hem de ekonomik bağımsızlıklarını olumsuz yönde etkilemektedir. Günümüzde teknolojik gelişmeler, bedensel güç gerektiren işlerde önemli bir azalmaya yol açmıştır. Otomasyon ve modern makine kullanımı, birçok işin fiziksel zorluklarını azaltmış, iş sağlığı ve güvenliği önlemlerinde de büyük ilerlemeler

kaydedilmiştir. Bu nedenle, bazı işler artık kadınlar için ağır ve tehlikeli olmaktan çıkmıştır. Mevcut yasakların yeniden değerlendirilmesi ve ağır ve tehlikeli işlere ilişkin yeni bir liste oluşturulması gerekmektedir. Bu liste, sadece bilimsel çalışmalarla biyolojik ve fizyolojik özellikleri nedeniyle kadınların sağlığına özel olarak olumsuz etkisi olduğu saptanmış işlerle sınırlı olmalıdır. Bu tür işlerde, iş sağlığı ve güvenliği önlemleri artırılarak tüm işçilerin korunması sağlanmalıdır. İşçilerin çalışıp çalışamayacağına ilişkin kararın, yasa koyucu tarafından değil, sağlığı bu tür işleri yapmaya elverişli olan kadınlar tarafından verilmesi gerekmektedir. Aksi durumda, bu yasaklar ayrımcılık yaratmakta ve eşitlik ilkesini ihlal etmektedir (Bakırcı, 2014: 249-250).

Türkiye'de iş yerlerinde kadınlara yönelik şiddetin bir türü olan mobbing, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışanların sistematik olarak duygusal ya da psikolojik baskıya maruz bırakılması anlamına gelen mobbingi kadın-erkek fark etmeksizin herkesin yaşadığı ancak kadınların erkeklere kıyasla daha fazla maruz kaldığı görülmektedir (Dursun&Özdemir, 2024: 309). Toplumun her alanına olduğu gibi iş yerlerine de hâkim olan cinsiyetçi tutumlar ve geleneksel ataerkil değerler bu gibi durumları beslemektedir. Kadınların mesleki becerileri ve kariyer hedefleri sıklıkla küçümsenmekte, yükselme fırsatlarından dışlanmakta veya cinsiyetleri sebebiyle hor görülmektedir. Türkiye'de kadınların iş yerlerinde yaşadığı mobbing olgusunun yaygınlığı, toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda yapısal reformların ve bilinç artırıcı çalışmaların gerekliliğini bir kez daha ortaya koymaktadır.

4. SONUÇ

Kadınların toplumsal hayata katılımının önündeki yasal engellerin kaldırılması, feminizmin önemli mücadele alanlarından biri olmuştur. Yüzyıllar boyunca kadınlar, toplumsal, ekonomik ve hukuki alanlarda ciddi kısıtlamalarla karşı karşıya kalmışlardır. 18. ve 19. yüzyıllarda başlayan kadınların temel hak mücadeleleri, 20. yüzyılda genişletilmiş ve kadınların toplumun her alanında eşit vatandaş olma talepleri toplumsal bir adalet mücadelesine dönüşmüştür. Bu dönemdeki feminist hareket, toplumun her alanında eşitlik için mücadeleyi kapsamaktadır. Cinsiyet ayrımcılığına karşı daha sistematik ve örgütlü bir direniş sergilenmiştir. Dolayısıyla feminist hukuk teorisi, kadınların toplumsal hayata katılımının önündeki yasal engelleri kaldırma mücadelesinin bir parçası olarak ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Bu teori, hukukun toplumsal cinsiyet eşitliği için nasıl bir araç olarak kullanılabileceğini ve hukukun kadınların yaşamlarını nasıl şekillendirdiğini derinlemesine incelemektedir. Bu bağlamda feminist hukuk, kadınların hukuk ile ilişkisini bütün kadınlar açısından ele alarak, hukukun daha adil ve eşitlikçi bir yapıya kavuşmasını amaçlamaktadır.

Feministler, eşitlik mücadelesinde önemli gelişmeler elde etmişlerdir, ancak bu ilerlemelere rağmen kadınların hala ikincil konumda olmalarının sebeplerinden biri hukukun ve yasaların eril zihniyette olmasıdır. Feminist hukuk teorisi, hukukun bu eril yapısını sorgulamakta ve değiştirmeyi amaçlamaktadır. Hukukun tarafsızlık iddiası, kadınların ve diğer marjinal grupların deneyimlerini göz ardı etmekte ve eril bakış açısını norm haline getirmektedir. Bu durum, yasaların ve hukuki uygulamaların kadınlar aleyhine işlemesine neden olmaktadır. Feminist hukuk bu noktada, hukukun ataerkilliğini ortadan kaldırmaya çalışmaktadır. Bu bağlamda feminist hukuk teorisi üç temel sorunu ele almaktadır:

1. Hukukun içeriği ve dili: Hukukun eril dili ve içeriği, yasalarda ve hukuki düzenlemelerde kadınların ve diğer marjinal grupların deneyimlerinin ve ihtiyaçlarının yeterince yansıtılmamasına neden olmaktadır.
2. Hukuki uygulamalar ve kurumlar: Mahkemelerdeki cinsiyetçi yargılar ve ayrımcı uygulamalar, hukuki uygulamalar ve kurumların eril bir zihniyetle işlediğini göstermektedir.

3. Toplumsal cinsiyet rolleri: Toplumsal hayatta yaygın olan toplumsal cinsiyet rolleri, hukuk yoluyla pekiştirilmekte ve yeniden üretilmektedir.

Feminist hukuk teorisi, hukuka feminist açıdan getirilen eleştirileri kapsamaktadır. En temel feminist eleştiri noktası da hukuki süreçlerde toplumsal cinsiyet ilişkilerinin göz ardı edilmesidir. Feminist hukuk teorisine göre, hukuk da diğer tüm toplumsal etkinlikler gibi, toplumsal gerçeklikten kaynaklanmakta ve kültürün bir yansımasıdır. Ataerki toplumsal sistem, çeşitli toplumlarda farklı şekillerde ortaya çıksa da temelde benzer bir yapıya sahiptir; toplumsal cinsiyet ilişkilerinde erkek egemenliği öne çıkar ve tüm yapılar ile kurumlar erkeklerin lehine ve onların kontrolü altında şekillenir. Dil, bakış açısı, toplumsal yargılar ve hukuk gibi toplumsal düzenlemeler tarih boyunca erkekler tarafından oluşturulmuş ve bu düzenlemeler aracılığıyla eril değerler güçlendirilmiştir. Bu durum, kadınların toplumsal ve hukuki düzenlemelerde görünmez kılınmasına ve eril yasaların güçlenmeye devam etmesine neden olmuştur. Hukuk, bu düzenin en önemli destekçilerinden biridir. Feminist hukuk teorisinin başlıca amaçlarından biri, hukuk sistemindeki ataerki kuralları belirlemek ve bu kuralları değiştirmektir.

Eril zihniyet, toplumsal yapıların, düşünce sistemlerinin ve bireysel benlik algılarının oluşumunda egemen bir vaziyettedir. Bu zihniyet, toplumsal düzenin kuruluşundan hayatın her alanına kadınları ikincil kılmıştır. Düşüncelerimizin ve değer yargılarımızın oluşumunda etkili olan bu zihniyet, toplumsal kurumların ve yapısal düzenlemelerin de temelinde yatmaktadır. Eri zihniyet, felsefi, bilimsel, kültürel, siyasi düşünce sistemlerinin hepsinde baskındır. Bu sistemler, erkek deneyimlerini ve bakış açılarını norm kabul ederken, kadınların deneyimlerini ve bakış açılarını marjinalleştirir. Böylelikle feminizmin karşısında durduğu durum gerçekleşir; kadınların deneyimleri ve ihtiyaçları göz ardı edilir. Feminizm de kadınlara dayatılan bu ikincil konumu düzeltmeye ve toplumsal bir dönüşüm yaratmaya çalışmaktadır. Eril egemenlik, zorla kabul ettirilen bir olgu olmaktan çıkmış, hayat akışının doğal, normal bir parçası olarak görülmüş ve topluma kabul ettirilmiştir. Farkında olmadan razı olduğumuz ve kabul etmek zorunda kaldığımız toplumsal olgular, hukuk yoluyla meşrulaştırılmıştır.

Feminist hukukun gelişmesinde, hak mücadelesi etkili olmuştur. Bunlar, feminist hukuk metodolojisinin çoğunlukla dogmatik hukuk çerçevesinde bir

metodoloji olarak değerdendirilmesine yol açmıştır. Bu nedenle, feminist metodolojik çalışmaların temel belirleyici yönü, hukuk pratiklerindeki değerd yargılarını ve hukuk ile politika arasındaki ilişkiyi ortaya koymasıdır. Feminist hukukta metodolojik tartışmalar, metotların hukuk kararlarına ve düzenlemelerine dair görüşleri belirlemesinden kaynaklanmaktadır. Metot, gerçeğin ne olduğuna dair algıyı, neyin doğru olduğunu ve kanıt olarak kullanılabileceğini belirlemektedir. Mevcut iktidar yapısının meşruiyetinin sorgulanması için de metodolojik bir tartışma gereklidir. Bu bağlamda, hukuk alanında feminist taleplerin meşruiyetinin kanıtlanması için de feminist hukuk metotlarının kullanılmasına ihtiyaç vardır.

Feminist hukuk kuramında hukuk, ataerkil düzenin bir aracı olarak politik perspektiften değerdendirilmiş, normlardaki eşitsizliklerin ötesinde, hukuk sisteminin içerisindeki cinsiyetçiliği, yargı süreçlerini de kapsayarak bütüncül bir şekilde ele alınmıştır. Feminizm, kendi hukuk teorisini sağlam temellere dayandırarak bilimselliğini kanıtlamış ve özgün metotlar geliştirmiştir. Bu metotlar arasında bilinç yükseltme, feminist pratik usamlama ve kadın soruları sorma bulunmaktadır. Bilinç yükseltme, kadınların kendi sorunlarını fark etmelerini ve bu sorunlara çözümler üretmelerini sağladığı için önemlidir. Aynı zamanda, araştırılan konuya etki eden araştırma sürecinin tartışılmasını ve kadınların kendi bilinçlerini sürekli etkileşim içinde fark etmelerini sağlamaktadır. Kadın soruları sorma, kadınlara özgü konularda kadınların fikir üretmesini ve karşı cinsin bilemeyeceği meseleleri kadınca duygularla gündeme getirmelerini sağlamaktadır. Feminist pratik usamlama ise, klasik hukuk mantığı yerine feminist akıl yürütmeyi uygulayarak adaletsizlikleri giderme konusunda gereklidir. Bu yaklaşım, genellemelere karşı çıkar ve toplumda normlar aracılığıyla konuşanlara meydan okumakta, ötekinin bakış açısının da dikkate alınmasını talep etmektedir. Feminist hukuk metotları, hukukun tarafsız olmadığı durumlarda, kadın sorusu sorma gibi yanlı bir tutumla sonuçların tarafsız hale gelmesini sağlamaktadırlar. Yani, duruma göre savunulması gereken uygun bir taraflılık söz konusudur. Burada amaç, politik ve toplumsal kabullerin altında yatan eşitsiz durumları ortaya çıkarmak, hiyerarşik ilişkilerin sürdürölüp sürdürölmediğini anlamak ve dışlanan kesimin kararlarda dikkate alınıp alınmadığını sorgulamaktır. Bilinç yükseltme metodu da bu nedenle önemlidir; çünkü bireysel deneyimler ortak bir zeminde buluşarak kamusala taşınmaktadır.

Feminist hukuk metotları, kadınların yaşadıkları her deneyimi detaylı bir şekilde inceleyerek yasaların uygunluğunu ve etkililiğini değerlendirmeyi mümkün kılmaktadır. Örneğin, kadına yönelik şiddetle ilgili bir yasanın koruyuculuğunu, şiddet vakalarının feminist perspektifle incelenmesiyle anlayabiliriz. Feminist içerik analizi yapılarak da kanun maddelerindeki ve mahkeme kararlarındaki gizli eril anlamları ortaya çıkarılabilir. Örneğin, kadınları “namuslu/namussuz”, “ahlaklı/ahlaksız” gibi ayrımlara göre değerlendiren bir mahkeme kararı feminist analizle incelendiğinde, bu tür sınıflandırmaların eşitliğe aykırı olmasına rağmen hukuka yansıtıldığı ortaya çıkmış olacaktır. Dolayısıyla, feminist hukuk metotları, feminist hukukun hedeflediği eşitliğe giden yoldur. Ataerkil bir kurum olarak hukuk, kadın deneyimlerine ve sezgilerine yer verdiğinde, düzenlediği tüm yapılar da bu bakış açısını benimsemiş olur.

Türkiye’de Cumhuriyetin ilanından günümüze kadar, kadın haklarının geliştirilmesi açısından oldukça önemli ve hatta devrim niteliğinde gelişmeler yaşanmıştır. Ancak, Anayasa değişiklikleri, uluslararası sözleşmeler ve örgütlenmelerle sağlanan ilerlemelerin toplumsal, ekonomik ve siyasal alanda eşitlik sağlamakta yetersiz kaldığı görülmektedir. 2024 yılında bile kadına yönelik şiddet, cinsel taciz, namus cinayetleri gibi sorunlar hala önemli gündem konularıdır. Kadınların iş hayatında ve aile içindeki maruz kaldığı baskılar, engellemeler, psikolojik şiddet hala büyük oranda yaşanmaktadır. Hazırlanan eylem planları ve çıkarılan kanunlar ne kadar etkili olursa olsun, bu düzenlemelerin toplumsal kabul görmesi ve uygulanması önemlidir. Maalesef, kadın ve erkekler arasındaki bilinçsizlik ve duyarsızlık, yapılan düzenlemelere karşı bir engel oluşturmaktadır. Kadın hakları, toplumsal gelişme ve demokratikleşme ile yakından ilişkilidir ve bu konuda yapılan çalışmaların toplum tarafından kabul edilmesi gerekmektedir.

Türk hukuk mevzuatı, cinsiyetler arası eşitlik açısından büyük ölçüde biçimsel eşitlik anlayışına dayanmaktadır. Yasaların herkese aynı şekilde uygulanması öngörülmekte, ancak mevcut toplumsal cinsiyet eşitliğinin giderilmesi konusunda yetersiz kalmaktadır. Anayasa’nın 10. maddesi cinsiyet ayrımcılığını yasaklarken, pratikte tüm cinsiyeler için eşitliği garanti etmez. Zira eşit muamele her zaman eşit sonuçlar doğurmaz. Türk hukuk mevzuatı cinsiyetler arası eşitliği sağlamada daha etkin olabilmek adına, biçimsel eşitlikten öteye geçerek maddi eşitlik anlayışına

yönelmelidir. Maddi eşitlik, farklı ihtiyaç ve koşulları göz önünde bulundurarak eşit sonuçlar elde etmeyi hedefler. Bu bağlamda, iş yerlerinde cinsiyet temelli ayrımcılığı önleyici ve kadınların kariyer gelişimini destekleyici politikalar geliştirilmelidir. İş yerlerinde kadınlara cinsiyet ayrımcılığına dayanan mobbinge uğramalarının önüne geçilmelidir.

6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun ile kadına yönelik şiddet ve aile içi şiddeti önlemek amacıyla hukuki anlamda önemli bir adım atılmıştır. Şiddeti önlemek için bu kanun, tüm kamu kurum ve kuruluş çalışanlarının kadın-erkek eşitliği ve kadının insan hakları bağlamında bakanlık tarafından eğitilmesini önerir. Bu aslında İstanbul Sözleşmesi'nin bir kaynağıdır; İstanbul Sözleşmesi kreş seviyesinden itibaren toplumsal cinsiyet eşitliği eğitimi verilmesini önerir. Çünkü şiddetin doğmasının sebebi aslında eşitsizliktir. Kadının kadınlara yönelttiği şiddet eşitler arası şiddettir, erkeklerin kadınlara yönelttiği şiddet ise hiyerarşidir. Bu şiddetin önüne geçilmesinde, sadece kişiler değil, siyasi iktidar, muhalefet, medya, şirketler vs. herkesin toplumsal cinsiyet eşitliğine duyarlı olması gerekir. Konuşulan dil, olaylara verilen tepkiler, sorulan sorular toplumsal cinsiyet eşitsizliğini derinleştirmektedir. Kadına yönelik şiddetin önlenmesi için cezalar artırılmadan önce var olan cezalar uygulanmalıdır.

Yeni Medeni Kanun'un kabulü, elbette kadınlara yönelik birçok olumlu değişiklik getirmiştir. Aile konutu, tasarruf yetkisinin sınırlandırılması gibi düzenlemeler, her yerde anlatılarak bilinçlendirilmesi gereken konulardır. TMK'da kadınlar açısından en önemli hak sorunlarından olan soyadı ve kütük meselesi hala devam etmektedir. Kadının soyadı sorunu, yakın zamanda çözülmüş gibi gözükse de uygulamada hala sorunun devam ettiği görülmektedir. TMK'nın evlenen kadının kocasının soyadını alacağını öngören 187. maddesi, 22 Şubat 2023 tarihinde Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmesine, kararın dokuz ay sonra yürürlüğe girmesine ve TMK madde 187'nin uygulanamaz hale gelmesine rağmen; bu dokuz aylık süre zarfında oluşan kanun boşluğu nedeniyle, evlenen kadının soyadıyla ilgili uygulamada bir değişiklik olmamıştır. 28 Ocak 2024'ten sonra iptal kararı yürürlüğe girmesine rağmen, uygulamada evlenen kadınların hâlâ kocalarının soyadını almak zorunda bırakılması, Anayasa Mahkemesinin kararlarının bağlayıcılığını sorgulatmaktadır. Kanuni bir dayanak olmamasına rağmen TMK 187. maddesi uygulanmaya devam

etmektedir ki bu durum hak ihlallerine yol açmakta ve evlenen kadının soyadı konusunda yeni bir düzenleme yapılması beklentisini artırmaktadır. Sonuç olarak, soyadı meselesiyle ilgili bir düzenleme yapılmaya çalışılmış ancak henüz uygulamada karşılık bulamamıştır ve sorun devam etmektedir. Ancak yıllardan beri süren kadının evlendikten sonra sadece kendi soyadını kullanabilmesi talepleri nihayetinde karşılık bulmuştur demek yanlış olmayacaktır. Sıra, kadının evlendikten sonra değişen kütüğündedir. Kadınlar da erkekler gibi, evlendikten sonra, doğumlarından bu yana oluşan benliklerini sürdürme hakkına sahiptir.

TCK'nın cinsel suçları, kişilerin özgürlüklerini ihlal eden suçlar olarak tanımlaması, bu suçlar için hak ettikleri cezaları artırması ve cinsel şiddetin daha fazla çeşidine ceza verilmesi için yeni suç tipleri oluşturması önemli bir ilerlemedir. Ayrıca, eski yasadaki cinsiyetçi ve erkek egemen dilin ortadan kaldırılarak evrensel hukuka uygun bir dil ve içerik getirilmesi, bu suçlardan en çok etkilenen kadınlar ve diğer mağdurlar açısından önemlidir. Ancak, norm koyma ve yasa yapma konusundaki bu gelişmeler henüz mahkemelere ve topluma tam olarak yansımış değildir. Cinsel saldırıda bulunanın değil, cinsel saldırıya uğrayanın onurunun sorgulanması, mağdurların davranışları nedeniyle suçu hazırladığına dair suçlamalara maruz kalmaları gibi durumlar hala yaşanmaktadır. Kadına yönelik şiddet, özellikle cinsel şiddet, hukuki olmasının yanında günümüzde daha çok politik bir sorun haline gelmiştir. Bu nedenle, devletin kadına yönelik şiddet vakalarının önleyici çalışmalar yapması, toplumun cinsiyet ilişkileri, cinsellik ve cinsel şiddet gibi konularda bilinçlenmesini de beraberinde getirir. Toplumsal cinsiyet eşitliği çalışmalarının bir devlet politikası olarak, her alanda ana akım haline getirilmesi son derece önemlidir. Kısa vadede, cinsel suç vakalarında adaletin daha etkin işlemesi için kolluk ve yargı mensuplarına yönelik olarak, TCK'daki cinsel suçlar, toplumsal cinsiyet, cinsellik, cinsel şiddet ve rıza kavramları hakkında sıklıkla atölye ve eğitim programları düzenlenmelidir. Bu eğitimler, yargı ve kolluk mensuplarının cinsiyetçi önyargılarının değişmesine, mağdurların yargılama sürecinde yeniden mağdur edilmesinin önüne geçilmesine ve adalete olan güvenin tazelenmesine yardımcı olacaktır.

4857 sayılı İş Kanunu ve mevzuat, kadın işçinin işe başvuru aşamasından işten çıkışına kadar tüm süreçte oldukça koruyucu hükümler içermektedir. Eşitlik ilkesi önem taşımakta ve özellikle annelik durumunda daha koruyucu hükümler yer

almaktadır. Ancak, kadınların fiziksel olarak zayıf oldukları gerekçesiyle öngörülen özel koruma önlemlerini gereksiz sayılmaktadır. Çünkü bazı durumlarda, kadın istihdamını engelleyecek derecede korumacı düzenlemeler bulunmaktadır. İş Kanunu'nun 72. maddesi, kadınların gece vardiyalarında çalışmasını belirli koşullara bağlamaktadır. Bu tür düzenlemeler, kadınları koruma amacı taşısa da işverenlerin kadın işçi istihdamını sınırlamalarına yol açabilmektedir. Mevzuata rağmen, uygulamada hala pek çok eşitsizlik yaşanmaktadır. Bu göstermektedir ki, kadınların sorunlarının çözülmesinde mevzuat tek başına yeterli değildir. Mevzuat kadar, toplumda adalete ve kadına bakış açısı da büyük önem taşımaktadır. Kanunları değiştirmek zamanla mümkündür, ancak kalıplaşmış tutumları değiştirmek için zaman yeterli değildir. Harekete geçilmeyen zaman, kadınların aleyhinedir. Hukuktan beklentimiz, kadınların sadece yasalarla korunması değil, kadınları korumaya ihtiyacı olan, zayıf, erkeğin tahakkümü altında olan konumdan çıkartarak toplumsal cinsiyetin yarattığı eşitsizliğin kaldırılmasıdır. Bunun için de tüm hukuk sisteminin, patriyarkal kurumların, toplumsal yargıların eleştirilmesi ve değiştirilmesi gerekmektedir.

Feminizmin devamlılığını sağlayabilmesi ve etkisini genişletebilmesi, feministlerin kadınların yaşadığı baskıları derinlemesine incelemelerine bağlıdır. Çünkü günümüz toplumlarında yaygın olan ataerkil sistem altında tüm kadınlar baskı altındadır, ancak bu baskının derecesi herkes için aynı değildir. Hatta baskı gören kadınlar arasında bile diğer kadınlara baskı uygulayanlar vardır. Toplum tarafından bedenlere yüklenen anlamlar, kadınların hayatını zorlaştırmakta ve erkekler karşısında haksızlığa uğratmaktadır. Feminist strateji ve politikalar bu durumu açık bir şekilde ortaya koymalı ve bu analiz temelinde şekillenmelidir. Bu sayede feminizm, öncelikle tüm dünya kadınları için olmak üzere, insanları ezen, adaletsiz ve bağımlılık ilişkilerine dayalı toplumsal ve uluslararası yapıları geçersiz ve anlamsız hale getirebilecektir. Günümüzde hâlâ marjinal ve hatta sapkın olarak görülen feminist hareket, gelecekte daha adil bir toplum kurma çabasındaki kadın ve erkeklere teorik ve pratik rehberlik sağlayacaktır.

Ataerkil sisteme yönelik eleştirilerin, devrimci nitelikte olmaları nedeniyle insanlar tarafından benimsenmesi zordur. Bu eleştiriler başarıya ulaşırsa, yaşam büyük oranda değişecektir. Bu durum aynı zamanda toplumun alışkın olduğu sosyal hayatın

da değişeceği anlamına gelecektir. Feminist hukuk teorisyenleri, hukukun dönüştürücü potansiyeline ve toplumsal adalet için kullanılabilir olduğuna inançları ile mevcut sistemin eleştirisi arasında bir denge kurmaya çalışmaktadır.

KAYNAKÇA

- Abbott, P. Ve Wallace, C. (1990). *An Introduction to Sociology: Feminist Perspective*. London and New York: Routledge.
- Acar Savran, G. (2004). *Beden Emek Tarih: Diyalektik Bir Feminizm İçin*. İstanbul: Kanat Kitap.
- Akçabay, F. C. (2015). Liberal Hakların Feminist Eleştirisi. B. Erdağı, (Ed.), *Liberal Hakların, Hukukun ve Devletin Sınırları* içinde (s. 107-141). Ankara: NotaBene Yayınları.
- Akçabay, F.C. (2019). Feminist Hukuk Metodolojisi: Hukuk Uygulaması, Feminizm ve Politika. G. Uygur ve N. Özdemir, (Ed.), *Hukuk ve Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları* içinde (s. 19-67). (2. Baskı). Ankara: Seçkin Yayınları.
- Akkaya Kia, R. (2009). Hukukun Kadına Bakışı: Ergen ve Eşit Olamama Hali. *EÜHFD*, XIII(1-2), 87-102.
- Akyılmaz, S.G. (2007). Osmanlı Miras Hukukunda Kadının Statüsü. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 11(1-2). 471-502.
- Altan, H. (2014). Feminizm ve Hukuk. *Hukuk Kuramı*, 1(5), 11-27.
- Andree, M. (1993). *Feminizm*. (Çev. Ş. Tekeli) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Arat, N. (1991). *Feminizmin ABC'si* (1. Baskı). İstanbul: Simavi Yayınları.
- Arat, N. (2006). Feminist Hukuk. *İUKAD*, 9, 53-65.
- Arı, A. (2002). Tevhid-i Tedrisat ve Laik Eğitim, *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22 (2), 181-192.
- Arıkan, E. (2019). Feminist Düşünce ve Feminist Hukuk İçin Radikal Bir Kılavuz: Catharine A.Mackinnon. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2, 661-684.
- Atasoy, H. (2015). Evli Kadının Soyadı Sorunu: Anayasal mı? Bireysel mi? *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, 5, 149-154.
- AYM, (1963, 25 Ekim). E. 1963/148, K. 1963/256. Resmi Gazete (Sayı: 11652). Erişim: 09.07.2024
<https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/ND/1963/256>
- AYM, (1963, 26 Haziran). E. 1963/143, K. 1963/167. Resmi Gazete (Sayı: 11553). Erişim: 09.07.2024
<https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/ND/1963/167>

- AYM, (2023, 22 Şubat). E. 2022/155, K. 2023/38. Resmi Gazete (Sayı: 32174). Erişim: 09.08.2024
<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2023/04/20230428-9.pdf>
- Barnett, H. (1998). *Introduction to Feminist Jurisprudence*. London: Cavendish.
- Bartlett, K.T. (1993). Feminist Legal Methods. D. Kelly Weisberg, (Ed.), *Feminist Legal Theory* içinde. Philadelphia: Temple University Pres.
- Baş, S. Ve Baş S. (2024). Anayasa Mahkemesi’nin Tmk M. 187 Hükmüne İlişkin İptal Kararından Sonra Evlenen Kadının Soyadı. *Kırıkkale Hukuk Mecmuası*, 4(2), 493-526.
- Beauvoir, S. (2021). *İkinci Cinsiyet* (3. Baskı). (Çev. G. Acar Savran) İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Bebel, A. (2019). *Kadın ve Sosyalizm* (1. Baskı). (Çev. S. Sertel ve S. Altınçekiç) İstanbul: Yordam Kitap.
- Bennett, J.M. (2006). *History Matters: Patriarchy and the Challenge of Feminism*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Bensadon, N. (1994). *Başlangıçtan Günümüze Kadın Hakları* (2. Baskı). (Çev. Ş. Tekeli). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Berktaş, F. (2012). *Tarihin Cinsiyeti* (4. Baskı). İstanbul: Metis Yayınları.
- Berktaş, F. (2014). *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın* (5. Baskı). İstanbul: Metis Yayınları.
- Bix, B. (2004). *Jurisprudence – Theory and Context* (3. Baskı). Carolina Academic Press: America.
- Bourdieu, P. (2015). *Eril Tahakküm* (2. Baskı). (Çev. B. Yılmaz). İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Bryson, V. (2003). *Feminist Political Theory*. Londra: Palgrave Macmillan.
- Butler, J. (2009). Toplumsal Cinsiyet Düzenlemeleri. (Çev. B. Kovulmaz). *Cogito Üç Aylık Düşünce Dergisi*, 58, 73-92.
- Butler, J. (2014). *Cinsiyet Belası: Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi* (4. Baskı). (Çev. B. Ertür). İstanbul: Metis Yayınları.
- Cevizci, A. (1999). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Ceylan, E. (2016). Yeni Türk Medeni Kanunu’na Göre Kadının Hukuki Durumu. *İstanbul Aydın Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2, 75-125.
- Chanter, T. (2019). *Toplumsal Cinsiyet*. (Çev. M. Erguvan). Ankara: Fol Yayınları.

- Çağlar Gürgey, F. İ. (2001). Feminist Hukuk Teorisine Kısa Bir Giriş. H. Ökçesiz, (Ed.), *Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arşivi* içinde (s. 82-104). İstanbul: İstanbul Barosu Yayınevi.
- Çağlar Gürgey, F. İ. (2014). Feminist Hukuk Kuramı Nedir? *Hukuk Kuramı*, 1(5), 28-44.
- Çakır, S. (1996), *Osmanlı Kadın Hareketi* (2. Baskı). İstanbul: Metis Yayınevi.
- Çakır, S. (2008). Kapitalizm ve Patriarkaya Karşı: Sosyalist Feminizm. *Toplum ve Demokrasi* içinde. 2(4), 185-196.
- Çakır, S. (2014a). Feminizm: Ataerkil İktidarın Eleştirisi. B. Örs, (Ed.), *19. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler* içinde (s. 413-435). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Çakır, S. (2014b). *Erkek Kulübünde Siyaset* (1. Baskı). İstanbul: Versus.
- Delphy, C. (1998). *Baş Düşman*. (Çev. H. Öz ve L. Aykent Tunçman). İstanbul: Saf Yayınları.
- Demir, Z. (1997). *Modern ve Postmodern Feminizm*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Doğan, M. (2023). *Toplumsal Cinsiyet ve Küresel Siyaset*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Donovan, J. (2014). *Feminist Teori*. (Çev. A. Bora). Ankara: İletişim Yayınları.
- Dursun, S, Özdemir, E. (2024). Türkiye’de İş Yerinde Kadına Yönelik Şiddetin Yaygınlığı ve Etkisi: Kesitsel Bir Anket Çalışması. *Kadın Araştırmaları Dergisi*. 10 (1), 305-332.
- Ekinci, B. E. (2019). Anayasa Hukukuna Feminist Yaklaşımlar ve Anayasa Mahkemesi Kararlarında Toplumsal Cinsiyet Eşitliğine İlişkin Genel Bir Değerlendirme. G. Uygur, N. Özdemir, (Ed.), *Hukuk ve Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları* içinde (2. Baskı) (s. 161-213). Ankara: Seçkin Yayınları.
- Erguvan, D. D. (2022). İdari Merci Tecavüzü Mü? Zorunlu Başvurunun Yapılmaması mı? *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 26 (2), 525-562.
- Fineman, M. A. (1992). Feminist Theory in Law: The Different It Makes. *Columbia Journal of Gender and Law*, 2(1), 1-23.
- Firestone, S. (1993). *Cinselliğin Diyalektiği* (2. Baskı). (Çev. Y. Salman). İstanbul: Payel Yayınları.
- Fraser, N. (2020). *Fortunes of Feminism: From State-Managed Capitalism to Neoliberal Crisis*. Verso Yayınevi.
- Frug M. J. (1992). *Postmodern Legal Feminism* (1. Baskı). New York: Routledge.

- Gülmez, M. (1983). *Türkiye Belgesel Çalışma İlişkileri Tarihi (1936 Öncesi)*, Ankara: TODAİE Yayını.
- Gülmez, M. (2019). *1919-2019 ILO-Türkiye İlişkilerinin Yüzyılı*. Ankara: Uluslararası Çalışma Örgütü.
- Gündüz, M. (2021). Toplumsal Cinsiyet: Kavramsal Çerçeve. E. Şencan Gürtunca, (Ed.), *Türkiye’de Kadın: Tarihi ve Talihi* içinde (s. 25-89). İstanbul: Libra Kitap.
- Güriz, A. (1999). *Hukuk Felsefesi* (5. Baskı). Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Felsefesi Yayınları.
- Güriz, A. (2011). *Feminizm Postmodernizm ve Hukuk* (2. Baskı). Ankara: Phoenix Yayınları.
- Hanisch, C. (1969). *The Personal is Political*. Erişim: 17.03.2024. <https://carolhanisch.org/CHwritings/PIP.html>
- Hartmann, H. (2006). *Marksizm’le Feminizm’in Mutsuz Evliliği*. (Çev. G. Aygen). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Heywood, A. (2010). *Siyasi İdeolojiler*. (2. Baskı). İstanbul: Adres Yayınları
- Hırata, H, Laborie, F, Le Doare, H. ve Senotier, D. (2021). *Eleştirel Feminizm Sözlüğü* (2. Baskı). (Çev. G. Acar Savran). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Hooks, B. (2016). *Feminizm Herkes İçindir* (4. Baskı). (Çev. E. Aydın, B. Kurt, Ş. Özgün ve A. Yıldırım). İstanbul: Bgst Yayınları.
- Hooks, B. (2021a). *Değişme İsteği Erkekler, Erkeklik ve Sevgi* (2. Baskı). (Çev. Z. Kutluata), İstanbul: Bgst Yayınları.
- Hooks, B. (2021b). *Sınırları Aşmayı Öğretmek* (1. Baskı). (Çev. A. Eylem). İstanbul: NotaBene Yayınları.
- Kadın Dayanışma Vakfı. (2024). *Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele Mekanizmaları İzleme Raporu 2013-2022*. İ. Kahraman, M. Arılık (Ed.). Ankara.
- Kadının Güçlenmesi Strateji Belgesi ve Eylem Planı 2018-2023*. (2018). T.C Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı. Ankara.
- Karadağ, N. (2020). Hukuka Feminist Yaklaşım. *Kadın Hakları Ulusal Sempozyumu* içinde (s. 123-156). İstanbul: İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi.
- Karayalçın, Y. (2021). *Hukukta Öğretim-Kaynaklar-Metod* (8. Baskı). Ankara: Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Kerestecioğlu, F. (2014). Medeni Hukukta Kadının Cinsel Ve Ekonomik Kimliği: Yargıtay Kararları Eşliğinde Bir Değerlendirme. H. Durudoğan, F. Gökşen, B.

- Emrah Oder, D. Yüksek, (Ed.), *Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları* içinde (2. Baskı) (s. 235-244). Koç Üniversitesi Yayınları: İstanbul.
- Kırbaş Canikoğlu, S. (2013). Feminist Bir Perspektifle Türk Ceza Kanunu’nda Cinsel Saldırı Suçu. *Fe Dergi*, 5(1), 61-73
- Kocabıyık, S. (2017). Feminist Bakış Açısıyla Türk Medeni Kanunu. N. Öztürk, G. Yarar, Ş. Arslan, (Ed.), *Türk Hukukunda Kadın* içinde (s. 41-57). Ankara: Adalet Yayınevi.
- Koçak Turhanoğlu, A. (2019). *Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Koçak, B. (2019). Cumhuriyetin Kökenleri: On Dokuzuncu Yüzyılda Osmanlı Modernleşmesi. *İmgelem Dergisi*, 3(5), 207-238.
- Koçak, B. ve Özbeden, S. (2023). Tanzimat Döneminde Kadınların Özgürleşememe Sorunu ve Devletin Müdahaleleri: Osmanlı Devleti’nde Otoriter Modernleşme. M. Doğan (Ed.), *Toplumsal Cinsiyet ve Küresel Siyaset* içinde (1. Baskı) (s.209-223). Siyasal Kitabevi.
- Konan, B. (2016). Hukuk-ı Aile Kararnamesi’nde Kadının Hukuki Durumu İle İlgili Düzenlemeler. F.Gedikli (Ed.), *II. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri* içinde (s. 323-352). İstanbul: On iki Levha Yayınları.
- Kurt Topuz, S. (2019). Toplumsal Cinsiyet ve İktidar. A. Altunoğlu, (Ed.), *Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları* içinde (s. 24-43). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Lasswell, H. ve Kaplan, A. (1950). *Power and Society*. New Haven: Yale University Press.
- Littleton, C. (1987). Restructuring Sexual Equality. *California Law Review*, 75(4), 1279-1337
- MacKinnon, C. (1982). Feminism, Marxism, Method, and the State: An Agenda for Theory. *Signs*, 7(3), 520-525.
- MacKinnon, C. (2011). Substantive Equality: A Perspective. *Minnesota Law Review*, 96(1), 1-27.
- MacKinnon, C. (2020). *Feminist Bir Devlet Kuramına Doğru*. İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Michel, A. (1993). *Feminizm*. (Çev. Ş. Tekeli). İstanbul: İletişim Yayınları
- Mitchell, J. (1984). *Kadın ve Eşitlik*. (Çev. F. Berktay). Ankara: Kaynak Yayınları.
- Mitchell, J. (2021). *Kadınlık Durumu*. (Çev. G. İnal, G. Savran, Ş. Tekeli, F. Tunç, Ş.Torun ve Y. Zihnioğlu). Ankara: Dipnot Yayınları.

- Olsen, F. (1990). Feminism and Critical Legal Theory: An American Perspective. *International Journal of Sociology of Law*, 18, 199-215.
- Onaran Yüksel, M. (2000). *Karşılaştırmalı Hukuk Işığında Türk İş Hukukunda Kadın – Erkek Eşitliği*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Örnek, S. (2015), ABD’de Kadın Haklarının Gelişimi, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 29, 105-129.
- Özkazanç, A. (2015). Feminizm ve Hukuk Üzerine Eleştirel Düşünceler. *Ankara Barosu Dergisi*, 4, 205-210.
- Öztürk, N. (2017). Türk Hukukunda Kadına İlişkin Başlıca Düzenlemeler: Geçmişten Günümüze Genel Bakış. N. Öztürk, G. Yazar, Ş. Arslan, (Ed.), *Türk Hukukunda Kadın* içinde (s. 1-40). Ankara: Adalet Yayınevi.
- Pateman, C. (2017). *Cinsel Sözleşme*. (Çev. Z. Alpar) İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Phillips, A. (2012). *Demokrasinin Cinsiyeti* (2. Baskı). (Çev. A. Türker). İstanbul: Metis Yayınları.
- Platon. (2006). *Devlet*. (Çev. S. Eyüboğlu, M.A. Cimcoz). İstanbul, Kültür Yayınları.
- Rifkin, J. (1993). Toward a Theory of Law and Patriarchy. D. Weisberg (Ed.), *Feminist Legal Theory* içinde (s. 412-418). Philadelphia: Temple University Pres.
- Rowbotham, S, Segal, L ve Wainwright, H. (1984). *Feminizm, Sosyalizm ve Eylemde Birlik* (1. Baskı). (Çev. E. Çetin Özgül). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Rubin, G. (1975). The Traffic in Women: Notes on the Political Economy of Sex. R. R. Reiter (Ed.), *Towards an Anthropology of Women* içinde (157-210). New York: Monthly Review.
- Sever, Ç. (2013). Anayasa Mahkemesi’nin Kadın-Erkek Eşitliği Yaklaşımına Bir Eleştiri. L. Güntekin, G. Güneş, C. Ertung, A. Şimşek (Ed.), *Toplumsal Cinsiyet ve Yansımaları* içinde (s. 34-50). Ankara: Atılım Üniversitesi Yayınları.
- Sever, Ç. (2016). Hukuk Eğitimine Feminist Bir Bakış ve Yöntem Arayışları. *Hukuk Kuramı*, 3(3), 16-43.
- Şahin, F. (2017). Feminist Hukuk Teorisinde Metodoloji. *TBB Dergisi*, özel sayı, 473-496.
- T.C. 1982 Anayasası (1982, 18 Ekim). Resmi Gazete (Sayı: 17863). Erişim: 08.07.2024
<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2709&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>

- Taş, G. (2016). Feminizm Üzerine Genel Bir Değerlendirme: Kavramsal Analizi, Tarihsel Süreçleri ve Dönüşümleri. *Akademik Hassasiyetler*, 3(5), 163-175.
- Tong, R. ve Fernandes Botts, T. (2021). *Feminist Düşünce*. (Çev. B. Sumer Aydaş). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Uygur, G. (2015). Toplumsal Cinsiyet ve Adalet: Hukuk Adaletsizdir. *Ankara Barosu Dergisi*, 4, 121-132.
- Uzun, E. (2017). *Hukuk Metodolojisinin Sorunları* (2. Baskı). İstanbul: Nora Kitap.
- Walters, M. (1984). Kadın Hakları ve Kadınların Uğradığı Haksızlıklar: Mary Wollstonecraft, Harriet Martineau, Simone de Beauvoir. J. Mitchell ve A. Oakley (Ed.), *Kadın ve Eşitlik*. (Çev. F. Berktaş). Ankara: Kaynak Yayınları.
- Weisberg, D. K. (1993). *Feminist Legal Theory*. Philadelphia: Temple University Press.
- Williams, W. (1993). Equality's Riddle: Pregnancy and the Equal Treatment/Special Treatment Debate. D. K. Weisberg (Ed.), *Feminist Legal Theory-Foundations* içinde (s. 128-155). Philadelphia: Temple University Press.
- Wollstonecraft, M. (2012). *Kadın Haklarının Gerekleştirilmesi* (2. Baskı). (Çev. D. Hakyemez). İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Yalçın Sancar, T. (2019). *Türk Ceza Hukukunda Kadın* (3.baskı). Ankara: Savaş Kitabevi.
- Yaman Öztürk, M. (2012). Ataerki: Bir Kavramın Yeniden İnşası "Eski" Ataerki'den Ataerki Kapitalizme. *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, 38(10), 72-115.
- Yarar, G, Arslan, Ş. ve Çay, G. (2017). Türk Ceza Hukukunda Kadın. N. Öztürk, G. Yarar, Ş. Arslan (Ed.), *Türk Hukukunda Kadın* içinde (s. 59-87). Ankara: Adalet Yayınevi.
- Yıldız, G. B. (2008). *İşverenin Eşit İşlem Yapma Borcu*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Yöney, S. (1996). Uluslararası İlişkiler, Feminizm ve Türkiye. F. Sönmezoğlu (Ed.), *Değişen Dünya ve Türkiye* içinde (s.103-121). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Yücel, Ö. (2019). Medeni Hukuk Açısından Toplumsal Cinsiyet, Şiddet ve Ayrımcılık. G. Uygur, N. Özdemir (Ed.), *Hukuk ve Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları* içinde (2. Baskı) (s. 323-368). Ankara: Seçkin Yayınları.
- Yüksel, M. (2003). *Feminist Hukuk Kuramı ve Feminist Düşünce Teorileri*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Yükselbaba, Ü. (2016). Feminist Perspektiften Hukuk. *İÜHFİM*, 1, 123-138.

- Yükselbaba, Ü. (2017). *Kadın, Kamusal Alan ve Hukuk* (1. Baskı). İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Zetkin, C. (1996). *Kadın Sorunu Üzerine Seçme Yazılar*. (Çev. İ. Yarkın). İstanbul: İnter Yayınları.
- 4721 Sayılı Türk Medeni Kanunu (2001, 22 Kasım). Resmi Gazete (Sayı: 24607). Erişim: 08.07.2024
<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=4721&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>
- 4857 Sayılı İş Kanunu (2003, 22 Mayıs). Resmi Gazete (Sayı: 25134). Erişim: 08.07.2024
<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=4857&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>
- 5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu (2004, 26 Eylül). Resmi Gazete (Sayı: 25611). Erişim: 08.07.2024
<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5237&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>
- 5275 Sayılı Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun (2004, 13 Aralık). Resmi Gazete (Sayı: 5275). Erişim: 10.08.2004.
<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5275&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>.
- 6284 Sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun (2012, Mart). Resmi Gazete (Sayı: 28239). Erişim: 22.10.2024.
<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=6284&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>
- 7242 Sayılı Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (2020, 14 Nisan). Resmi Gazete (Sayı: 31100). Erişim: 14.08.2024.
<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/04/20200415-16.htm>.
- 7406 Sayılı Türk Ceza Kanunu Ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (2022, 12 Mayıs). Resmi Gazete (Sayı: 31848). Erişim: 09.08.2024:
<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2022/05/20220527-7.htm>